



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



JUBILÆUM 75 ÅR



Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK
HJEMSTAVN
76. ÅRGANG



ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2011

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

*Århus Kommune
Favrskov Kommune
Tømrermester Helge Kragelund
Nordea Danmark-Fonden*

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen, e-mail: quistn@gmail.dk
Tryk: Silkeborg Bogtrykkeri

*Omslagsbilledet skyldes tegneren H. E. Jensen, der 1943-61 tegnede 128 billeder til årbogen; mange af disse til forsiden. Desuden vises en kopi af den første årbog fra 1936.
Grafik: Kurt Quist Nielsen*

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Østjysk Hjemstavn markerer i år sit 75 års jubilæum.

Et tilbageblik fremhæver de personer, der har stået bag bogen gennem årene.

Det har været 75 spændende og interessante år, hvor østjyder i stort tal har medvirket til bogens indhold med underholdende og interessante skildringer fra hverdagen, som den så ud for en menneskealder eller mere siden

De første sider i denne årbog er præget af jubilæet, som på interessant vis omtales af Mogens Weinreich og Tage Franck foruden mindre indslag.

Vi har desværre siden sidst måttet sige farvel til to af bogens faste støtter, nemlig Niels Peter Boye-Nielsen og Erik Kjær. Begge gjorde hver på deres måde en stor indsats for årbogen og deltog også i Østjysk Hjemstavnsforenings arbejde.

Æret være deres minde!

Årbogen har også i år givet gæve østjyder grund til at tilbringe en tid ved skrivebord og computer.

Axel O. Lindetoft medvirker med en festlig historie om en ung østjydes rejse til Skotland i 1898.

Selv om den udendørs sæson er forbi, er det muligt at bade indendørs. Det var det også i 50'erne, hvor man kunne konsultere offentlige badeanstalter. Anne-Mette Knudsen giver et godt indblik heri.

Børge Nielsen ser tilbage på sin tid som kontorelev under besættelsen, mens Erik Møller fortæller om en voldtægtssag fra Randlev. Erna Bachmann deltager med en historie om Tater-Kristina fra Mesing. Vi får et indblik i, om de gamle dage virkelig var så gode, som mange siger.

Henning Nicolaisen tegner i år et portræt af Mads Alstrup, guldsmed og daguerreotypist. Han var allerede før sin konfirmation kommet i lære hos en guldsmed, og vi får et godt indblik i hans videre virke.

Heller ikke veteraner fra de slesvigske krige går bogen forbi. Herman Rasmussen fortæller interessant om deres virke med baggrund i arkiver herom.

Jens Peter Randlev Boes giver en interessant historie om en landsbylærer i Addit. Han var født på et lille husmandssted ved Virklund, hvorfra det lykkedes ham at skabe sig en god tilværelse ved den lokale skole.

Jørgen Pontoppidan gør klart, at Hendrik Pontoppidan med det karakteristiske d var handelsmand og ikke forfatter som Henrik Pontoppidan.

Knud Esmark Harder gør rede for, hvad hjemstavn egentlig er for en størrelse. Kurt Lundskov ser tilbage på mange år med opmaskning af strømper i Aarhus, medens Lars M. Rasmussen fortæller om James Barrett og hans mange møller.

Lars Otto Kristensen fortæller levende under titlen "Er De ikke den gamle garnisonskommandant"? Ove Jensen fortæller om kirkelivet i havsnød og om Socialdemokratiet, som var druknedøden nær. Endelig bringer bogen sine læsere på skitur på Duedalsbjerg, og Aage Domino gør rede for LS-bevægelsen, som man proklamerede taltehh over 100.000 mand i en protestbevægelse, der dog gik den forkerte vej!



Kurt Quist Nielsen
Redaktør

Oversigtskort



INDHOLDSFORTEGNELSE:

Jubilæum: Østjysk Hjemstavn 75 år <i>Af Mogens Weinreich</i>	12	Tater-Kristiane fra Mesing fik en livstidsdom	99
Omkring en stamfaders fødsel	19	<i>Af Erna Bachmann, Hårby</i>	
Østjyske dialekter i slægtens hjemstavn	25	Veteraner fra de slesvigske krige	104
<i>Af Peter Skautrup</i>		<i>Af Herman Rasmussen</i>	
Landsbydegn - og kunstner	31	Marie Nemcovas erindringer	107
<i>Af Tage Franck</i>		<i>Af J. Lorenzen</i>	
Hjemstavn -hvad er det?	36	Landsbylærernes guldalder	109
<i>Af Keld Esmark Harder</i>		<i>Af Jens Peter Randsløv Boes</i>	
Så længe har jeg været medlem	39	Hendrik Pontoppidan, købmand, generalkonsul og godsejer	120
<i>Af Jørgen Møller Bitsch</i>		<i>Af Jørgen Pontoppidan</i>	
Nekrolog: Niels Peter Boye-Nielsen ...	41	Opmaskning i Aarhus	130
<i>Af Karen Margrethe Sørensen</i>		<i>Af Kurt Lundskov</i>	
Nekrolog: Erik Kjær	42	"Er De ikke den gamle garnisonskommandant?"	133
<i>Af Karen Margrethe Sørensen</i>		<i>Af Lars Otto Kristensen</i>	
Dampskibet Hjejlen	44	I spidsen for titusinder af bønder - den gale vej	137
<i>Af Keld Dalsgaard Larsen</i>		<i>Af Aage Domino</i>	
James Barrett og hans møller	54	Skihoppet ved Duedalsbjerg	149
<i>Af Lars M. Rasmussen</i>		<i>Af Viggo Lovdal</i>	
En ung østjydes rejse til Skotland i 1898	67	Da der var høj sø i Ormslev og Kolt sogne	152
<i>Af Aksel O. Lindetoft</i>		<i>Af Ove Jensen</i>	
En voldtægtssag fra Randlev - familiens deroute	73	Harald Selmer - en moderne psykiatrier	174
<i>Af: Erik Møller</i>		<i>Af Lykke Olsen,</i> <i>cand. mag. i historie og nordisk</i>	
Mads Alstrup, guldsmed og daguerræotypist	80	Beretning om det forløbne år	178
<i>Af Henning Nicolaisen</i>		<i>Af: Karen Margrethe Sørensen</i>	
Badeliv i Horsens, badeanstaltens betydning for det offentlige badeliv	87	Litteratur om Østjylland	
<i>Af Anne-Mette Knudsen</i>		182hh	
Kontorelev under besættelsen	93	<i>Af Herman Rasmussen og</i> <i>Mogens Weinreich</i>	
<i>Af Børge Nielsen</i>			

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 20. november 2010 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 9. december 2010.

Karen Margrethe Sørensen (2010)

Formand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71

e-mail: karenms@privat.dk

Jonna Abild Nielsen (2009)

Redaktionsudvalg

Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 86 21 45 32

e-mail: jonna.abild@webspeed.dk

Ove Kjær (2010)

Næstformand FU, Turudvalg, Redaktionsudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,

86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Herman Rasmussen (2010)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg

86 94 87 57

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2009)

FU, Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg

86 57 20 07

e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen (2009)

Sekretær, FU, Redaktionsudvalg

Marselis Boulevard 36, Vth., 8000 Aarhus C

86 13 87 15

e-mail: kristensenlarsotto@gmail.com

Søren Chr. Sørensen (2009)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dk

Ulla Lauritsen (2009)

Turudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,

86 94 27 04

e-mail: ulla.ame@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2010)

Turudvalg

Banegårdsparken 7.2.008, 8300 Odder,

86 55 41 62

e-mail: eigil.sennels@gmail.com

Jørgen Møller Bitsch (2010)

Turudvalg, Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2010)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@fibermail.dk

Mogens Weinreich (2010)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8270 Højbjerg, 86 11 03 06

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2009)

Turudvalg, Sandbyvej 11, Sandby,

8382 Hinnerup, 86 98 09 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2009)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24

e-mail: hammers@privat.dk

Lars Holger Mortensen (2010)

Teglværksgade 19, 2.tv. 8000 Århus C

86 11 77 95

e-mail: larsmortensen@gmail.com

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 86 98 07 99

e-mail: quistn@gmail.com

Revisorer:

Mogens Lindeskilde (2008)

Rosenvænget 79, 8362 Hørmøng, 86 92 18 39

e-mail: moli@live.dk

Troels Smidt (2009) e-mail: btsmidt@gmail.com

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Forfatterbiografier



Keld Esmark Harder, f. 1933 i København. Radiomekaniker 1955. Svagstrømsingeniør 1958. Ansat i B&O's udviklingsafdeling 1958. Udviklede den prisbelønnede Beolit 500 og Stereomaster 610. Servicechef i 1964. Ansvarlig for B&O's internationale marketingorganisation i 1971. Derefter udnævnt til international marketingdirektør. Forlod B&O i 1993.



Erik Møller, f. 1941 i Fjelsted ved Mariager. Student 1961 fra Viborg Katedralskole. Cand. jur. 1967 fra Aarhus Universitet. Har bl.a. været fuldmægtig, sekretariatschef og amtskommunaldirektør i Storstrøms Amtskommune. Fra 1986 kontorchef ved Statsamtet Viborg, og fra 2004 konstitueret stats- og stiftamtmand i Viborg. Pensioneret 2006. Har skrevet flere lokalhistoriske artikler.



Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølv-smedene og deres mærker.



Ove Jensen, f. 1941 i Enslev, Kolt Sogn. Lærer fra Marselisborg Seminarium i 1968. Har arbejdet som skolebibliotekar og lærer i bl.a. Hinnerup og Aarhus kommune. Deler nu en stor del af sin tid mellem cykling, skov og lokalhistorie.



Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egnsarkivet i Galten.



Anne-Mette Knudsen, f. 1958 i Hedehusene på Sjælland. Bor i Løsning. Bibliotekar, exam. i oldtidskundskab. Interesseret i lokalhistorie, fortrinsvis Horsens. Har skrevet og udgivet bogen: "Gader og veje i Horsens. Deres betydning og historie". Forfatter til skrift om Horsens Kvindeseminarium. Skrevet/udgivet vejviser til seværdigheder i Horsens og omegn med titlen: "Seværdigheder i og omkring Horsens".



Kurt Lundskov, f. 1946 i Århus. Har siden 1998 skrevet artikler om det gamle Århus på sin hjemmeside www.lundskov.dk. Har udgivet bøgerne "Det gamle Aarhus - Historier fra byen, byens historie" (2008), "Haveforeningen Skovlunden", ved haveforeningens 60-års jubilæum (1993), transskriberet "Et blik paa Staden Aarhus" af J. R. Hübertz (fra 1837).



Aksel O. Lindetoft, f. 1934. Har i mange år arbejdet i udlandet med handel og eksport. Nu fast bosiddende i Spanien.



Jens Peter Randsløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerlagedgaard 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit 1955-60, viceforstander i Høvelte 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87 og Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler om skole/pædagogik. Bor i Sejs, Silkeborg.



Aage Domino, f. i Hald v. Randers 1937. Journalist, udd. på Dagbladet Djursland og Randers Amtssavis, derefter red.sekr. på Randers Dagblad. 1963-2004 Jyllands Posten, senest som redaktionschef og informationschef. I redaktionen af "Fire sogne omkring Solbjerg" 1978, 1981, 1992 og 1999, og for Østjysk Hjemstavn 1981-88. Bosat i Solbjerg 1971-2004, siden da i Saxild v. Odder.



Børge Nielsen, f. 1928 i Århus - bosiddende i Brabrand siden 1934 - har arbejdet i jern- & stålbranchen i 50 år. Er medstifter og medlem af arbejdsgruppen i Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv i 1982.



Erna Koust Bachmann, f. 1943 i Kastbjerg Sogn. Bankuddannet, administrationschef i Coop Logistik i Hasselager indtil pensionering i 2006. Arkivar i Veng Lokalarkiv. Formand for Veng-Mesing Menighedsråd. Redaktør og medforfatter til HISTORIENS SPOR i Veng og Mesing sogne. Redaktør af Veng og Hørning Lokalarkivers årsskrift.



† *Erna Lorenzen* (1909-2006). Dr.phil. ved Århus Universitet 1975. Udgav bøger om tekstiler og i 1991 bogen "Livet med Skyggen" om tuberkulosen og dens virkninger. Redaktør af Østjysk Hjemstavn 1973 og otte år frem. Gav den et lettere lay-out og illustrationer til kant. En fremsynet dame med et elskeligt væsen, men en fast mening om tingene.



† *Peter Skautrup* (21. januar 1896 - 5. august 1982) var en dansk sprogforsker, professor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet 1934-66 og rektor 1953-55. Mens Skautrup 1922-28 var redaktør ved Ordbog over det Danske Sprog, fik han i 1926 Københavns Universitets guldmedalje for en metodisk banebrydende analyse af ordforrådet i sin barndoms dialekt. Fra 1932 redaktør af "Den jyske Ordbog."



Herman Rasmussen, f. i Marstal 1947. Søn af en skipper - hans oldefar byggede "Fulton". Læreruddannet - ansat i 36 år på Herskindskolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.



Jørgen Lorenzen, f. 1943. Cand. theol. & mag. lektor ved Randers Statsskole. I fritiden engageret i cirkus som tekstforfatter og filmmand. Se: www.cirkusforedrag.dk.



Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform, udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.



Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aftenskoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.



Lars Otto Kristensen, f. 1942, af ren vendsysselsk afstamning, har boet i Aarhus siden 1963. Bibliotekar ved Statsbiblioteket. Har skrevet kronikker, debatindlæg, klummer og en enkelt bog. Foredragsholder bl.a. ved oplysningsforbundene. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.



Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer i Dansk Lokalhistorisk Forening. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.



Jørgen Møller Bitsch, f. i Sejling 1937, Ask Højskole, Skovby, pensioneret postbudformand, ansættelse i Postdanmark 1962-2007 med tjeneste i Hørsholm og Aarhus. Har skrevet små indlæg til kirkeblade i Skovby og præstehistorie i Sejling. Har været medlem af Skovby Menighedsråd i 28 år. Er medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavn.



Jørgen A. Pontoppidan, f. 1932. Tidligere ejer af Constantinsborg og bor nu i Skovby ved Galten.



Keld Møller Pedersen, f. 1937 i Borum. Flyttede til Stjær i 1946. Landbrugsmedhjælper i 2 ½ år. Rønde Efterskole 1953-54. I lære som maskinsnedker 1.5.1954, udlært 1. maj 1958. Soldat 16 mdr. Gift 1960. Bor i Stilling.



Lars M. Rasmussen, f. 1930 i Malling, opvokset i Højbjerg. Uddannet i Høng og Omegns Brugsforening, handelsskole og kontor. Beskæftiget ved kontrol af korn, frø og foderstoffer. To artikler i bogen 1996 og 2000 og i tidsskriftet MØLLEN. Transkription af sogneforstanderskabsprotokoller i Vejlbj Risskov lokalarkiv.”



Lykke Olsen, ”Uddannet historiker og arbejder som museumsinspektør på Glud Museum. Har tidligere arbejdet i Den Gamle By og var som studerende frivillig på museet på Universitetshospitalet i Risskov, Aarhus.”

Jubilæum



75 år som hjemstavns trofaste forbundsfælle

Af Mogens Weinreich

Østjysk Hjemstavnsforening blev søsat i en turbulent tid, men har under omskiftende forhold bekræftet sin levedygtighed.

Mørke skyer trak hen over Europa, da man skrev 1936 i kalenderen. To totalitære regimer, der få år senere skulle blive hovedparter i en altødelæggende verdenskrig, sendte de første varslere om, hvad der var i vente. Sovjet-diktator Josef Stalin indledte en terrorbølge rettet mod såvel partifæller i det kommunistparti, han havde tilkæmpet sig magten over, som befolkningen som helhed. Udrensningen af modstandere i skueprocesser og skånselsløs forfølgelse af enhver antydning af opposition, er af eftertiden blevet vurderet til at have kostet mindst en million livet.

Samme brutale adfærd blev praktiseret af Adolf Hitler i det nazistiske Tyskland, mens trods alt i mindre målestok. Sideløbende med oprettelse af koncentrationslejre søgte Hitler at opnå international goodwill gennem afviklingen af De olympiske Lege

i Berlin. OL blev misbrugt til svulstig nazi-propaganda og til at demonstrere den hvide races overlegenhed. Kun en sort amerikansk sprinter ved navn Jesse Owens var i kraft af sine fire guldmedaljer i stand til at forstyrre dette billede.

Men den truende verdenssituation var trods alt ikke i stand til at overskygge begivenheder af mere opløftende karakter, som man samme år kunne opleve i Danmark. Her var kong Chr. X med til at indvie den Lillebæltsbro, som betød en landvinding inden for den trafikale infrastruktur ved at gøre Fyn landfast med Jylland. Samtidig med broen var indsættelsen af de røde lyn-tog med til at forbedre forbindelsen mellem landsdelene.

1936 var også året, da de royale relationer mellem Danmark og Sverige blev styrket ved, at kronprins Frederik optrådte som brudgom i Stockholm og efterfølgende hjembragte prinsesse og senere dronning Ingrid.

Også på østjyske breddegrader skete der ting, som - uden at det påvirkede den uro-

lige verden - alligevel var værd at opholde sig ved. Eksempelvis annoncerede Stilling-Skannetrup Kommune efter en kæmner, som man fristede med en årsløn på 3.000 kr. Derimod passede amtsrådet i Randers bedre på pengene ved at afslå en ansøgning fra vejmandene som et løntillæg på 16 øre i timen. Amtsrådet fastholdt en timeløn på 74 øre.

Pioneren Østergaard



Forsiden på den første årbog 1936

Andre projekter led en bedre skæbne. Ved en stiftende generalforsamling på Højskolehotellet i Klostergade i Aarhus så en ny forening - Østjysk Hjemstavnsforening

- dagens lys. Men hvis tid og sted for foreningens oprettelse således er fuld klarlagt, synes der at herske mere tvivl om den konkrete baggrund for tilblivelsen. Måske fortaber den reelle forklaring sig fortsat i det dunkle. Men ved at - "hige og søge" - i de gamle annaler er det alligevel muligt at danne sig et indtryk af, hvad der gik forud for den stiftende generalforsamling. Og i denne sammenhæng synes N. P. Østergaard med en redaktørtitel som ballast at have indtaget en fremtrædende rolle. At samme Østergaard også i fortsættelsen indtog en nøgleposition i Østjysk Hjemstavnsforenings virksomhed, vil blandt andet fremgå af, at han i de første 22 år af foreningens historie varetog udgivelsen af den årbog, som i samtlige 75

år har udgjort en hjørnesten i de samlede aktiviteter.

Men tilbage til de forberedende skridt til foreningens tilblivelse. Inspirationen synes ifølge N. P. Østergaards egne oplysninger hentet fra Adsløvslægtens årbog for 1935. Udgivelsen af denne slægtshistorie fik redaktøren til at drøfte en østjysk udbygning med landstingsmand Rasmus Nielsen, Lille- ring. De to mænd var heller ikke upåvirkede af, at en sammenkomst i Adsløvslægten i forsommeren samlede 600 af slægtens medlemmer, som ved denne lejlighed afslørede en mindsten.

- Denne vellykkede sammenkomst styrkede planerne om løsning af opgaver, som denne slægt ikke var i stand til at løse alene, men som måtte tages op af befolkningen i fællesskab-, skriver N.P. Østergaard i Østjysk Hjemstavnsforenings jubilæumsskrift, som i 1961 markerede foreningens første 25 år.

Målsætningen efterlevet

Det første skridt til foreningens etablering var udarbejdelse af et koncept, som efterfølgende blev præsenteret for en indbudt kreds den 28. august. På mødet redegjorde N. P. Østergaard for projektet og forelagde et udkast, der fik bred tilslutning af de tilstedeværende, som nedsatte et udvalg til at arbejde videre med planerne. Efterfølgende blev der rettet henvendelse til en række personer med særlig interesse for lokalhistorie.



P. Skautrup

Henvendelsen affødte kun positive reaktioner, hvilket fik udvalget til på et nyt møde den 17. september at beslutte med kun en uges varsel at indkalde til



Håndværkerforeningens bygning i Klostergade var tidligere hjemsted for Højskolehotellet, hvor Østjysk Hjemstavns-forening kom til verden. Restaurant De røde Okse, som her ses ved indgangen, hører også fortiden til. (Foto: Lokalhistorisk Samling.)

en stiftende generalforsamling på Højskolehotellet. På programmet stod andet end det stiftende. Der blev også budt på et foredrag af professor P. Skautrup, som talte om det jyske sprogs stilling. Det jyske element blev yderligere understreget ved et kunstnerisk indslag af koncertsanger Thøger Ramussen, som underholdt med sange fra hovedlandet. De 70 fremmødte betalte 50 øre for at være med, men så var der også kaffebord inkluderet.

Beslutningen om at stifte Østjysk Hjemstavnsforening blev enstemmigt vedtaget under ledelse af ordstyrer Rasmus Nielsen, og det samme var tilfældet med en formålsparagraf, der fastslog, at "Østjysk Hjemstavnsforening har til formål at fremme forståelsen af hjemstavnskultur og værne om gennens hjemstavnsværdier".

Opfyldelse af formålsparagraffen skulle ske gennem foredragsvirksomhed, ekskursioner under kyndig ledelse samt udgivelse af skrifter - primært en årbog. Det går vel an at konstatere, at dette formål er blevet smukt efterlevet i de mellem-liggende 75 år!

Den nyvalgte bestyrelse på 17 personer - alle mænd - lå ikke på den lade side. Man havde således ikke tid til at foretage en konstituering, inden der mindre end en uge senere, den 30. september, blev indkaldt til det første møde i Skanderborg. Her blev der budt på et lysbilledforedrag af fhv. højskoleforstander og forfatter Olaf Andersen, Tommerup, der talte om hjemstavnsfølelse.

Kort tilblivelsesproces

Ved bestyrelsens konstituerende møde den 3. oktober valgtes Rasmus Nielsen til formand, mens amtsskolekonsulent J. Drensgaard blev næstformand, gårdejer Viggo Leth kasserer og redaktør N. P. Østergaard sekretær. De fire nævnte udgjorde sammen med viceskoleinspektør J. Chr. Findal foretningsudvalget.

De første måneders aktiviteter var primært koncentreret om to tiltag. En hvervekampagne, som skulle skaffe nye medlemmer, og udgivelsen af en årbog inden udgangen af 1961. At dette forehavende lykkedes kun godt to måneder efter foreningens oprettelse var intet mindre end en bedrift, hvilket primært kunne tilskrives N. P. Østergaard. Da årsskriftet "Østjysk Hjemstavn" på tæt ved 200 sider forelå den 8. december, kunne der allerede noteres et medlemstal på 700. Årbogen affødte en anerkendende anmeldelse i det hedengangne Aarhus Amtstidende, der også fremhævede den korte tilblivelsesproces.

Af indholdet i den første årbog kan blandt andet nævnes, at lektor Matthias

Møller beskæftigede sig med ”Vor hjemstavns tilblivelse”. Af en befolkningsstatistik fremgik det også, at Aarhus for 75 år siden endnu ikke talte 100.000 indbyggere. Hvis foreningens tilblivelse skulle være tilstrækkeligt belyst, kan der være god grund til at komme nærmere ind på den egentlige baggrund for det skridt, der blev taget for 75 år siden. Og her forekommer det relevant at tage udgangspunkt i Historisk Samfund, som med rette eller urette er blevet betragtet som moderforening for Østjysk Hjemstavnsforening. Også i denne sammenhæng trænger navnet N. P. Østergaard sig igen på. I en artikel i årbogen for 1936, som markerede foreningens 25 årige beståen, skrev han blandt andet, at ”det var følt som et savn, at der ikke i Østjylland fandtes et organ eller en sammenslutning, der i første række har til opgave at indsamle og udgive optegninger og skildringer af de nærmest foregående slægtsleds liv og færden i disse egne”. N. P. Østergaard henviste i denne sammenhæng til Adslevslægtens årsskrift, som han havde været med til at redigere, og som godt kunne have fortjent at komme ud til at større læserkreds. Men det var samtidig redaktørens opfattelse, at Historisk Samfunds årbog ikke var det rette forum til at løfte denne opgave.

Udsprang af et behov

Til historien hører, at N. P. Østergaard på det tidspunkt også var at finde i Historisk Samfunds bestyrelse, og at det samme var tilfældet med en anden af Østjysk Hjemstavnsforenings stiftere, skoleleder Thorvald Madsen. Men dette forhold har næppe direkte sammenhæng med hjemstavnsforeningens opståen, selv om stifterne er blevet betegnet som ”udbrydere”. Det kan derfor være på sin plads at fastslå, at der ikke var tale om nogen som helst form

for revolte, og at relationerne imellem de to foreninger i de mellemliggende 75 år har været upåklagelige og kendetegnet af samarbejde. Det reelle er, at stiftelsen af Østjysk Hjemstavnsforening udsprang af et behov, som blev registreret af fremsynede mennesker. Hertil kan føjes, at der var tale om en tidsalder med grobund for, hvad der er blevet betegnet som en genopstået hjemstavnsbevægelse af landsdækkende karakter, hvilket af N. P. Østergaard blev udtrykt således: Hjemstavns kultur er naturligvis uløselig forbundet for hjemstavns natur. Det er også blevet fremhævet, at de to foreninger supplerer hinanden på udmærket vis. Sådan at forstå, at mens Historisk Samfund i den gængse udlægning er mere bymæssig og akademisk orienteret, hælder Østjysk Hjemstavnsforening til det mere ”folkelige” og primært henter inspiration fra de små samfund.

Krigstidens besværligheder

Mens hjemstavnsforeningens virksomhed i opstartsfasen havde været koncentreret om årbogens udgivelse, kunne man den 19. september 1937 leve op til den anden side af formålsparagraffen og arrangere den første ekskursion ”under kyndig ledelse”, som lektor V. R. Møller stod for. Tre rutebiler og en snes privatvogne bragte et større selskab ud til Jelshøj i det sydlige Aarhus. Herfra fortsatte turen forbi Pinds Mølle og Stjær bakker til eftermiddagskaffe i Skanderborg. Kaffen blev efterfulgt af tre foredrag ledsaget af lysbilleder.

Den store tilslutning opmuntrede bestyrelsen til at fortsætte ekskursionerne, der i de næste år kunne opvise betragtelige deltagertal, hvilket havde en gunstig afsmitning på foreningens medlemstal. Turene har siden udgjort en væsentlig side af de samlede aktiviteter – kun afbrudt af en

ufrivillig pause affødt af besættelsestidens restriktioner. Det afholdt dog ikke bestyrelsen fra i 1941 at samle 160 deltagere til et arrangement på Malling Landbrugsskole. Men i fortsættelsen dalede tilslutningen som følge af de indskrænkede trafikforhold, som i mange tilfælde gjorde cykelture i mørke og kulde til den eneste mulighed for at nå frem .

Men nævnte problemer påvirkede ikke medlemstallet i negativ retning. Tværtimod steg det i krigsårene til 1.200. Når denne tilgang ikke gavnede foreningens anstrengte økonomi synderligt, skulle det sættes i relation til, at det årlige kontingent kun var på 3 kr.!

I stedet betød det øgede medlemstal, at der skulle trykkes flere eksemplarer af årbogen, og den udtalte papirmangel gavnede absolut ikke dette forhold. Og for at gøre ondt værre blev trykkeriet, som leverede årbogen, natten til den 8. december raseret af schalburgtage udført af tyske håndlangere. Nye medlemmer måtte derfor nøjes med at modtage ældre årgange af årbogen.

At freden indfandt sig i 1945, løste ikke umiddelbart problemerne omkring årbogen. For papirmanglen ophørte ikke, og sagen blev ikke bedre af, at den fortsatte medlemstilgang betød et øget oplag. Ved generalforsamlingen i 1949 kunne formanden i sin beretning fortælle, at foreningen nu havde nået et medlemstal på 2.500. Det var samtidig Rasmus Niensens sidste beretning. Året efter døde han efter at have beklædt formandsposten siden foreningens oprettelse.

Medlemsfremgangen fortsatte for at kulminere i 1955, da man nåede op på 2.700 hjemstavnsfolk.

Den papirmangel, som var en hæmsko for årbogens udgivelse, var ikke ene om at udgøre besættelsestidens efterveer. Genop-

tagelsen af de populære ekskursioner forløb heller ikke problemløs, fordi rutebiler var en udtalt mangelvare. Det begyndte først at lysne i 1948 - men vel at mærke kun med hverdagssture. Men det afholdt ikke 125 medlemmer fra at tilmelde sig den første tur til Ning og Hads herreder. Først i september samme år kunne søndags-ekskursionerne genoptages efter otte års pause, da et par hundrede deltagere tog vestpå for at besøge blandt andet Lyngbygaard og Framlev kirke.



Facaden er ene om at være tilbage af det traditionsrige Østergades Hotel, hvor Østjysk Hjemstavnsforening fejrede sit 25 års jubilæum. Den øvrige del af bygningen er revet ned for at give plads til et hotel, som er under opførelse. (Foto:Lokalhistorisk Samling

Kaotisk kaffebord

Der kunne absolut ikke klages over tilslutningen, som i sensommeren 1951 kulmine-

rede, da en tur til Illerup Mose samlede op mod 500 deltagere, hvilket skabte kaotiske forhold ved kaffebordet i Skanderborg, hvor alle rammer blev sprængt.

I fortsættelsen holdt man sig ikke til det østjyske, men lod turene gå såvel nordenfjords som til Fyn. Dette mønster er blevet fastholdt frem til dags dato, hvor udbuddet af attraktive ture er større end nogensinde. Foreningens 25 års jubilæumsfest den 24. september 1961 var henlagt til Østergades Hotel i Aarhus, hvor professor P. Skautrup holdt festtale for 240 deltagere.

Til skiftende bestyrelses fortjenester hører også medvirken til oprettelse af egnssarkiver. Det første skridt blev taget så tidligt som i 1940, da en af foreningens pionerer, Rasmus Nielsen, opfordrede sognerådene til at bringe deres arkiver i orden. Nogle af arkiverne befandt sig i en sørgelig tilstand, fordi de var gemt væk på steder, hvor fugt sammen med mus og rotter havde sat sine spor. I den sidste ende blev det udvirket, at Aarhus byråd stillede de fornødne lokaler på Folkebiblioteket til rådighed for et egnssarkiv, hvor der i årenes løb er samlet et betydeligt kildemateriale, som er med til at fastholde egnens historie – med bidrag fra institutioner, foreninger og privatpersoner.

Tidernes ugunst

Medlemstallet, der nåede et højdepunkt i midten af 50'erne, har siden været faldende, men synes stabiliseret omkring 1.000, hvilket gør Østjysk Hjemstavnsforening til en af landets største inden for Dansk Historisk Fællesforening. I den årbog, der markerede foreningens 50 års jubilæum, beskæftiger lærer Jens Sigurd Thomsen sig med den vigende tilslutning, som han har flere forklaringer på. De mange TV-kanaler har påført det generelle foreningsliv et konkurrencemoment, som er vanskelig at

konkurrere med. Det samme gælder den materielle indstilling, der er fremherskende, og som gør erhvervelse af forbrugsgoder væsentligere end interesse for hjemstavnen og en svunden tid. Jens Sigurd Thomsen peger også på, at foreningen siden sin oprettelse har haft sin største tilslutning i landdistrikterne, som kendetegnes af en befolkningsmæssig udtynding. Centralisering og etablering af storkommuner har ikke været befordrende for livet i de små samfund, hvor udvandringen fortsætter med at sætte sine negative spor på foreningsliv og samlingssteder. Udkantdanmark er blevet et begreb, der siger noget om denne udvikling, som man fra politisk side har svært ved at dæmme op for.

Men de ugunstige konjunkturer ufortalt lever Østjysk Hjemstavnsforening og har det efter omstændighederne godt, hvilket vil blive bekræftet, når foreningen den 24. september kan se tilbage på 75 års virksomhed til fremme for samhörigheden med den østjyske hjemstavn.

Da foreningen i 1986 rundede det halve århundrede, blev det fejret på Norsminde Kro. Blandt de 80 deltagere var daværende Aarhus-borgmester og senere indenrigsminister Thorkild Simonsen, der i sin festtale fremhævede jubilarens arbejde for fredning og bevaring af østjysk natur og kulturværdier samt hjemstavnslære i folkeskolen.

”Skriv ned, mens det sker, og hold fast ved jeres traditioner”, opfordrede Thorkild Simonsen, som ønskede held og lykke med de næste 50 år.

I første omgang er det blevet til 25 år. Men hjemstavnen vil givetvis også være nærværende, når vi skriver 2036!

Karen Margrethe er også jubilar

Af Mogens Weinreich

Østjysk Hjemstavnsforening er ikke ene om at være jubilar. Karen Margrethe Sørensen kan samtidig se tilbage på 25 år som formand, hvilket ingen af hendes syv forgængere har præsteret. Listen over foreningens formænd ser således ud:

Rasmus Nielsen, Lillering:

1936-1950: 14 år

Niels Petersen, Risskov:

1951-1952: 2 år

Johs. Grossen, Skæring:

1953-1956 og 1964-1967: 8 år

Knud Thorup, Risskov:

1957: 1963-1970: 7 år

Rasmus Bendiksen, (Skejby) Hasle:

1968-1972: 5 år

Erik Kjær, Ristrup, Sabro:

1973-1984: 12 år

E. Lund Sørensen, Århus:

1985: 1 år

Karen Margrethe Sørensen, Ormslev:

1986: foreløbig i 25 år

*Redaktører for årbogen
gennem 75 år*

N. P. Østergaard, Brabrand:

1936-1957: 22 år

Åge Bredsted, Kjeld Elkjær, Poul

Rasmussen, Knud Thorup og Aage

Domino var i årene 1958-1973 sam-

men om redaktørjobbet: 15 år

Erna Lorenzen, Hasle:

1974-1980: 7 år

Jens Sigurd Thomsen, Viby:

1981-1990: 10 år

Jens Holmberg, Århus:

1991-1995: 5 år

Poul Verner Christiansen, Egå:

1990-2001: 6 år

Ken Richter, Hinnerup:

2002-2005: 4 år

Kurt Quist Nielsen, Hadsten:

2006: foreløbig i 5 år

*Erna Lorenzen (1909-2006).
Denne tekst er et foredrag holdt i
Adslevslægtens Slægtsforening i 1966.
Hun var redaktør af Østjysk Hjemstavn fra
1972 til 1980 og bestyrelsesmedlem 1967-
1993.*

Omkring en stamfaders fødsel

Af † Erna Lorenzen

Når mennesker har et fælles samlingspunkt, og som i tilfældet her har noget så væsentligt som selve det indbyrdes slægtsskab, må man vel også regne med, at de fleste tillige kender det, der er skrevet i selve slægtsbogen.

Da imidlertid stadig flere af de unge vokser til, og efterhånden får en stigende forståelse for, hvad det giver af indre tryk og både indre og ydre sammenhold at høre til en gammel, dansk bondeslægt, kan det vel ikke være helt forkert for mig at tage mit udgangspunkt fra Adslevslægtens egen bog.

Alle her véd, at man er samlet i en ganske særlig anledning denne gang - nemlig fordi det er 200 år siden, at slægtens stamfar blev født. Det var ganske vist engang i november, men en dato kan man ikke tage tungt på - det er klart, at slægten må mødes ved sommertide for at se ikke blot stamforældrenes mindsten, men også den dejlige østjyske egn, hvor slægtens rødder går tilbage.



Erna Lorenzen

For 200 år siden kom et drengbarn til verden i Adslev på den gamle gård, der senere blev flyttet ud og ikke mere er i slægtens eje. Forældrene var - ja, nu kommer drillepinden op i mig - det var først og fremmest Karen Thøgersdatter, der ved ægteskabet med Rasmus Stephansen, som døde 1760, sad på den gamle gård.

Giftede sig igen

Allerede otte måneder efter sin første mands død giftede hun sig med Jens Pedersen af Stjær. Ingen må bebrejde hende og sige, at hun trøstede sig hurtigt. Sådan var vilkårene simpelthen - sådan var de for hende, og sådan var de for tusinder af andre - ikke bare for gårdmandskoner, men for hus- koner, for præste- og degnemadamer, for håndværkerenker og mange andre - ville de bevare tag over hovedet, måtte de alt efter omstændighederne finde manden, der kunne hjælpe dem til det. Man kan sige, at det vel ikke altid var lige det, en ung teologisk kandidat havde tænkt sig, når han søgte embede; dette at være nødsaget til at gifte sig med sin forgængers enke. Men til tider stod og faldt kaldet virkelig på det, at præsteenken skulle forsørges, og så blev et ægteskab ikke helt sjældent mest praktisk for præsten.

Ganske anderledes var det med en gårdmandsenke. Nok skulle hun skynde sig for at bevare fæstet på gården, og hun skulle akkurat ligesom en enkemand hurtigt finde en ny ægtefælle, der også kunne trække med på arbejdsbyrden og hjælpe med at svare de mange forskellige afgifter og arbejdsdage til herskabet, som fæstemålet krævede. Men det var slet ikke så svært for enken på en jævn god gård at finde en mand. For skønt børnedødeligheden var stor, så var der i bred almindelighed mange børn i hvert ægteskab, og kun én søn kunne gøre sig håb om at overtage fæstegården efter sin far. Så det spurgtes ret viden om, når en enke sad tilbage på en fæstegård. Ja, der var ligefrem til tider folk, som optrådte mere eller mindre professionelt som fortæller, når et ægteskab skulle bringes i stand. Der har sikkert i 1760 meldt sig endog flere liebhavere til både enken - og måske især til

gården - men i al fald: Karen Thøgersdatter giftede sig 19. 12. 1760 med den 31-årige Jens Pedersen, der fik fæstebrev på gården 1761.

Fik ét barn

De fik kun ét barn - nemlig Adslev-slægtens stamfar, Peder Jensen. Karen Thøgersdatter var ifølge skiftet efter hendes mor, Inger Andersdatter, der døde 1741, født 1734, selv om der i den gamle slægtsbog står, at hun var født 1719 - nej, det var 1734, og hun var altså kun 17 år, da hun blev gift med Rasmus Stephansen, der i hvert fald da har været ca. 55 år. Hun er således kun 26 år, da hun bliver enke, og 32 da hun i 1766 får dette eneste barn efter seks års ægteskab. Man kan tænke sig, at de med spænding har imødeset denne fødsel. Karen Thøgersdatter havde ganske vist fået to børn i sit første ægteskab, deraf levede endnu det ene, drengen, Thøger Rasmussen, som nu var 14 år, men Jens Pedersen havde ingen børn.

Karen Thøgersdatter har sikkert haft alt rede til fødslen. Da hun har mærket, at tiden var nær, har hun sørget for, at tjenestepigen har holdt varmt vand klar over ildstedet i den store messingkedel. Småtøjet har formentlig ligget parat i en dragkistesuffe. Det har været hendes første børns tøj - Thøgers og lille Giertruds, der kun var to år, da hun døde. Det har sikkert kun bestået af nogle små, grove skjorter af hørlærred, måske et par små trøjer, og som bleer har man brugt gamle, linnede klude. Aldrig er jeg stødt på en ble i et bondeskifte. Hvad der har været brugt af den slags, putter sig under betegnelser som: 1 kurv med små linnedklude eller 1 bdt. klude eller bare småtøj. Men en vigtig ting har været svøbelseslisten - lang og solid har den været og uden tvivl af højrødt vadmel!

Det har helt op til omkring 1915-20 været god skik, at det spæde barn skulle have navlebind og svøbelsesliste, det sidste for at stive ryggen godt af. Og for 200 år siden og endnu senere skulle den altså helst være af rødt vadmél el.lign. solidt uldent tøj, når man havde orden på tingene. Man kan nok sige - stakkels børn - den uldne liste har været varm, måske har den også kradset hist og her ved kanterne, men hvad der skulle til, måtte til. Og da det var ved vintertide, Peder Jensen blev født, så har det røde panser måske hjulpet ham til at stå igennem i de dårligt opvarmede stuer, som alle dengang led under.

Himmelseng klar

Så er vi altså nået til engang i november 1766. Karen Thøgersdatter har forlængst gjort den gamle stolpeseng eller himmelseng klar. Der er kommet et par rene blågarnslagner i den. Det ene over den blåstribede bolsterunderdyne, det andet over den velsagtens rød- og grønstribede olmerdugsoverdyne. De fine hørlærreds-pudevær med kniplinger ved overkanten, som vender ud mod stuen, er taget frem i den højtidelige anledning. Sengeophængene, der måske er af drejl, men snarere af blåtrykt catun eller måske blåtavlet hørlærred, er draget til side, hvorimod kappen på sengen hænger pynteligt rynket langs sengehimlen.

Jens Pedersen har sendt karlen efter jordemoderen, Maren Jensdatter af Bjertup. Jordemoderen sidder i vognen på en blå vadmélshynde og indpakket i en stor, blå vadmél-rejsekappe. Et sådant rejseudstyr havde adskillige, og jordemoderen, der skulle ud i al slags vejr, måtte frem for nogen have det udendørs tøj i orden. Hun har nok efter den kolde tur fået en dram til opvikning - og så kommer da den lille

dreng til verden. Fødslen er nok ikke gået helt let, og barnet synes noget skravlet, så man beslutter sig til at få ham hjemmedøbt snarest; det var i øvrigt meget almindeligt med hjemmedøb. Både Maren jordemoder og to forhåndenværende mænd - Peder Hansen Basse og Peder Pedersen, måske en bror til faderen, er til stede. Og de ser på den lille pjevsede dreng og vidner, at barnet ej er frisk. Tænk, Peder Jensen var ikke frisk! Både jordemoderens og de gode mænds ord er blevet gjort kraftigt til skamme; det kan vi, der er her til stede da bevidne! Måske var han ikke så frisk straks efter fødslen, men han har jo været hårdfør trods alt, og det er som bekendt de hårdføre, der overlever.

Anden søndag i advent bliver dåben bekræftet i Adslev kirke. Drengen bæres af sin moster Karen, og præsten modtager Karen Thøgersdatter, barnet og fadderne i våbenhuset. Det var en gammel skik fra den katolske tid, som reformationen kæmpede for at udrydde, men den holdt sig langt ind i 1800-tallet til hen mod 1900.

Fulgte sin far

Så voksede drengen op på den gamle gård og har sikkert fulgt sin far overalt, som et enebarn ofte gør. I 1785 gifter hans halvbror, Thøger Rasmussen, sig med enken Ane Laursdatter i Dørup; hun sidder på en selvejergård, og nu har han altså gjort det godt og fået en gård. Således går det til, at Peder Jensen kan overtage den gamle gård omkring den tid, da han gifter sig med Margrethe Rasmusdatter af Mesing - nemlig 1787. Han er en ung mand, kun 20 år, men har nok gået i en god skole hos sin far og halvbror, så han kan både bestille noget og derved også tillade sig at kræve noget af andre. Her må jeg indskyde, at der - som alt sikkert er kendt af en stor del af slægten - er

en cifferbog, dvs. en regnebog, som Peder Jensen som 16-årig har ført regnestykker ind i. Og den afslører en meget smuk skrift, sikker og ordentlig. Når jeg nævner det, skyldes det, at jeg har gennemlæst mange hundrede skifteoptegnelser fra denne tid, og de afslører, at det ingenlunde er almindeligt, at en bondedreng kan skrive. Underskrifterne i skifterne er meget ofte med det, der kaldes "ført hånd" eller så fantastisk ubehjælpsomt prentet, at man er klar over, at der skulle en ganske særlig sjælsstyrke til at gribe en fjerpen. Men Peder Jensen var altså karl for både sin hat og sin fjerpen!

Forlovelse

Se, det kunne jo have været ganske morsomt, om jeg kunne have fortalt enkeltheder om den trolovelse i januar og det bryllup, der fandt sted i marts 1787 - velsagtens i Margrethe Rasmusdatters hjem i Mesing, men mig bekendt findes der ingen optegnelser af nogen art om just det. Alligevel vil jeg prøve at fremmane et billede af, hvordan en sådan affære foregik.

Trolovelsen, som fandt sted 19. 1. 1787, var det afgørende; da er de unges forældre blevet enige om de praktiske sider af denne forbindelse. Det bliver indført i kirkebogen med vidners underskrift. Trolovelser ophæves som retsstiftende handlinger 1799. Nu véd vi ikke, om Margrethe Rasmusdatter straks er flyttet til Adslev. Har hun gjort det, skal man ikke forarges, for det var almindelig skik og brug. Jeg er dog tilbøjelig til at tro, at hun blev i sin fædrene gård i Mesing. Peder Jensens forældre levede jo i bedste velgående, og nu skulle der først ske lidt ændringer i den gamle gård i Adslev, for nu skulle to familier leve deres liv sammen dér.

Brylluppet fandt sted 30. 3. 1787, en praktisk tid - lige før den store forårstrav-

hed for landboere. Det unge pars forældre har begge været jævnt velstillede, men derfor har man uden tvivl alligevel indbudt på den gode gammeldags måde ved at sende en bedemand ud, måske Margrethes bror. Til nær og fjern familie red han og til venner i Mesing og Adslev, der hørte med til det lag, man festede med ved sådanne højtider. Rundt om remsede han den samme indbydelse op og fik svar med det samme, ikke som i dag - trykt kort med: svar udbedes. Som en praktisk foranstaltning meddelte han så de forskellige steder, hvad de skulle bringe med - to pund smør og en snes æg eller to pottes fløde eller et lam. Det afhang af nært og fjernt slægtskab og de pågældendes økonomiske situation. Dagen før festen blev det bragt til gildesgården. Overbringeren blev buden på en bid mad eller drikke, og så blev der travlhed på gården, hvilket der for øvrigt allerede havde været i flere dage. Alle hjalp til, og da var det godt med gode nabokoner.

En god fest med spillemænd

Og så oprandt dagen! Jeg vil tro, at det har været en god fest, der blev holdt for Peder Jensen og Margrethe Rasmusdatter. Sædvanligvis blev bryllupper holdt en fredag. Spillemændene tog opstilling på gårdspladsen og spillede på livet løs, hver gang en vogn svingede ind. Med særlig varme har man modtaget Peder Jensen, selve brudgommen og hans forældre. Overalt har man stillet borde op, og nu spiser man frokost - i vore øjne i dag jævnt, men solid bondekost - sulefade, rødbeder, sennep, sigtebrød og kage med øl og brændevin. Væggene har muligvis været beklædt med lagner; det var ikke ualmindeligt, og det lyste op. Piger og koner har taget de fine hagesløjfer af for ikke at spille på dem, mens de spiste, og

sløjferne har de heftet på lagnet bag bænken med en af deres talrige knappenåle. Da alle er mætte og kommet i passende stemning, ordner man sig så ved vognene.

Sandsynligvis sidder musikanterne i den første vogn. I den anden sidder bruden i sit fineste tøj. Hun har nok fået en ny sort kjole af købetøj, sort barkan, stoffet er muligvis vadmel. Hun har vel hvidt halsklæde og hvidt kramlærredsforklæde af netteldug eller andet tyndt tøj på. Yderligere er hun måske svøbt i et større uldent klæde eller lagen; husk, det er endnu koldt. Hun har sorte sko med spænder og muligvis et særligt festligt hovedtøj, pyntet med perler og kunstige blomster og bånd. I vognen sidder hendes forældre og søskende, vi véd ikke bestemt, hvordan skikken var på egnen dengang. I den næste vogn sidder Peder Jensen. Han er i hel klædning af blå eller blågråt vadmel. Den består af kjol med sandsynligvis blanke knapper af sølv eller messing. Han har vest eller trøje under og knæbukser med spænder. Han har haft en sort rund filthat eller hue på, den høje filt- eller bæverhårshat var ikke kommet frem på landet endnu. Han sidder måske med sine forældre og unge kammerater. Andre unge karle rider forrest som forriddere, og så kører man til kirke og ordner sig bagud med vognene efter slægtskab og velstand - joh, man holdt på formerne, men disse varierede noget fra sted til sted.

Ved alteret lover de unge hinanden troskab, og de bliver velsignet af præsten. Ingen drømte om, hvor velsignelsesrig denne forbindelse skulle blive.

Et øjeblik vil vi endnu dvæle ved brylluppet. Da man vender hjem til gården, står bordene dækket igen. Brudeparret anbringes i øverstestuen på hæderspladsen, og så er det skafferens sag at få anbragt de øvrige gæster, så ingen føler, at han er blevet an-

bragt for langt nede i rangfølgen. Jeg gætter på, at man har fået grød til middag. Dejlig byggrød serveret i skåle ned over bordene. Og hver har trukket sin egen horn- eller træske frem, medbragt hjemmefra, man langer til det nærmeste fad, der er et stort smørhul og godt med sukker, så man har rigtig fået festmad.

Efter maden går man et vend ud og ser, om jorden snart er bekvem; der ses til dyrene i stalden, og måske viser Margrethe sin store klædekiste med udstyret: lagner, dyner, puder samt gangklæderne. Der ryddes af, og så spilles der op til dans. Det bliver en festlig nat, afbrudt af og til med øl, brændevin, sulefade, brød og smør. Hen på natten skal brudeparret danses af de unges lag. Det kan godt gå livligt til. For Margrethes vedkommende ender det med, at hun må afføre sig hovedtøjet og i stedet finde sig i, at de gifte koner sætter den sorte fløjls-konehue med guldkniplinger eller guldgaloner på hovedet - tegnet på hendes nye værdighed!

Fest i tre dage

Der festes mindst i tre dage. Om lørdagen kommer alle de unge, og så går det løs igen. Om søndagen kommer de ældre, og der er ny trakteren, men samtidig er der også kirkegang, og jeg vil tro, at bruden har haft sin førstedags brudekjole på, den sorte højtidsdragt, der nu følger hende ved alle højtidelige anliggender livet igennem. Men andendagen har hun haft en livligere dragt på sammen med de unge - muligvis en blå kjole, men hun kan også være iført trøje og skørt i forskellige farver og så om søndagen en blå eller brun ny kjole. Og Peder Jensen har måske haft en sribet trøje under kjolen og nye, hvidgule skindbukser.

Der kunne festes flere dage endnu, men omsider ebbede det ud, og hverdagen

begyndte for de unge - en ny god hverdag, der velsignedes med en børneflokk på 12, hvoraf fire børn døde som ganske små. Af de otte andre børn var de syv piger og kun en dreng. De kom hver især til at danne en af de otte slægter, der har Peder Jensen og Margrethe Rasmusdatter som stamforældre.

Manglende opfindsomhed

Når man nu ser på de 12 børns navne, kunne man nok undres over den - skal vi sige manglende opfindsomhed. Det er Ane Marie, Ane Kathrine, Ane Johanne, Ane Margrethe, Ane alene og to gange Karen samt Voldborg og Maren. Alle tre sønner, hvoraf de to dør som helt små, kommer til at hedde Jens. Dette er forståeligt; det navneskifte fandt ofte sted. Farfaderen hed Jens Pedersen, faderen Peder Jensen og nu igen Jens Pedersen. Og når man så véd, at det var tradition at kalde også piger op efter bedstemødre, mostre, fastre osv, forstår man, at de samme navne må gå igen og igen. Til orientering kan jeg nemlig

fortælle, at navnene Ane, Maren og Karen var de oftest brugte navne på landet her omkring Århus - i hvert fald i 1700-tallet. Og når man så havde en hel del Ane' r, Maren' er og Karen' er, de uskyldige børn skulle kaldes op efter, så har man skudt et Marie, et Kathrine eller et Johanne ind for ikke at løbe helt sur i det.

At blive opkaldt efter familien er ikke mere så almindeligt, og måske er undladelsen også mere praktisk. Alligevel: nu er det filmstjerner, prinsesser og andre kendte personer, der danner navnemoden, og så var det måske nok så hyggeligt med den gamle tradition for navngivelsen. Ser man i slægtsbogens navneregister, ser man, at slægten er fulgt med tiden - det er ikke filmnavne, men navne, der tydeligt afspejler årene, hvor man særligt brugte netop disse navne. Man er blevet ved jorden, på det jævne, uden store udsving, solidt og godt, som den sunde, danske bondeslægt, hvoraf man er runden - helt i Peder Jensen og Margrethe Rasmusdatters ånd.

Peter Skautrup (1896-1982).

Stor sprogforsker. Holdt åbningsforedraget ved Østjysk Hjemstavns stiftelse den 24. september 1936. Han var festtaler ved foreningens 25 års jubilæum i 1961. Nærværende foredrag er fra 1972.

Østjyske dialekter i slægtens hjemstavn

Af † Peter Skautrup

Adslevslægten har jo rod i det østjyske område, hvad enten man nu tænker på det geografiske eller det sproglige. Disse to områder falder nemlig ikke altid sammen. Vi ved jo fra de gamle sprogkilder, at vi oprindeligt her i norden talte om ikke helt det samme sprog, så dog varianter deraf, som ikke var mere forskellige, end at vi alle kunne forstå hinanden. Det er det sprog, som endnu op i Valdemarstiden kaldtes *den danske tunge*. Men i tiden fra 800 til 1100 deltes norden sprogligt op i to store grupper, vest- og østnordisk: mod vest Norge, Island og de andre Atlanterhavsøer og mod øst Danmark og Sverige. Og i tiden efter 1100 skilles så igen dansk og svensk, og samtidig begynder inden for det danske område en spaltning i *dialekter*. Vi kan sikkert regne med, at omkring 1300 var grænserne mellem de danske dialekter fastlagte, sådan som vi finder dem endnu nogenlunde ubørt ned mod år 1900.

Dialekter opstår, når en større eller mindre gruppe mennesker afsondrer sig, holder



Peter Skautrup

op med at have samkvem med andre, omgivende grupper. Det kender vi jo alle godt, at der i en familie ofte opstår visse sproglige særforhold, en jargon kalder vi det. Og det der skete - efter vikingetidens ophør - var,

at folk blev stavnsbundne og kun færdedes inden for det snævre geografiske område, en bygd, et herred eller måske endda kun i sognet.

Den vældige folkeforøgelse, der fandt sted i disse århundreder i middelalderen, og som først fik afløb - om man kan kalde det sådan - i vikingefærd, fik derefter udløs-

ning i en enestående indre virksomhed og opdyrkning, et *landnam* uden sidestykke i vor historie. De sogne, som nu er ved at forsvinde som administrative enheder, blev til ved tilegnelsen af kristendommen. Sognet omfattede den gruppe mennesker, som søgte - sognede, som det endnu hedder nogle steder - til den samme kirke. Og i løbet af et par hundrede år rejstes de godt 2000 kirker, som vi endnu har i det nuværende Danmark (2700 hvis vi regner med det gamle rige). Hvilken præstation Og samtidig - og lidt senere, i 11-1200-tallet, byggedes de landsbyer, der ender på *-torp (-trup)* og *-bøl, -tved, -rod, -rud, -holt* og *-skov* og endnu flere, hvor manden, der flyttede ud fra den gamle moderby (dem der ender på *-um, -lev, -inge* ofl.), tog nyt land under ploven ved at brænde eller fælde skov eller rydde ødemark for sten. Omkring 1300 har - mener man - Danmark haft ca. en million indbyggere, et befolkningstal, der først ind i 1830-tallet blev overskredet. I 1769, da vi havde vor første folketælling, var der i Danmark kun 797.000 indbyggere. Tal kan nok være kedelige, men de rummer jo dog ofte vigtige oplysninger, og her viser de, hvilken vækst og fremdrift der fandt sted, da vore dialekter blev til i Valdemarstiden.

Østjysk er som sagt sprogligt ikke det samme som vi geografisk regner for østjysk. Vi har i Jylland et afgørende dialektstel, der deler landet i et nordligt-østligt område og et sydligt-vestligt område. Og det er den grænse, som man - efter den gamle sprogforsker P. K. Thorsen - har kaldt den "berømteste dialektgrænse i Danmark", det vil sige den mest omtalte og omdiskuterede grænse, nemlig mellem foransat og efterhængt artikel, grænsen mellem østjysk (og dansk) *manden, konen, barnet* og vestjysk *æ mand, æ kuen, bâ'n*. Den går fra Horsens

fjord mellem Alm og Hjarnø og gennem Søvind, Gangsted, Vedslet, Hylke, Tåning, altså vest om Adslev, gennem Mossø og Salten Langsø, altså syd om Ry og øst om Tem til Svejlbæk. Videre gennem søerne til Silkeborg, langs Gudenå til Tange Sø, gennem Bjerring, Mammen og Vejrum til Hjarbæk Fjord. Herfra gennem Limfjorden til Hannæs, til Lildtangen. Hvad der ligger øst for denne linie kalder vi sprogligt for østjysk. Det geografiske Østjylland: Bjerre Herred og herrederne syd derfor, er sprogligt altså vestjyske områder. - Hvorfor nu dette forløb? Ja, det er nogenlunde let at svare på, selv om landets nuværende udseende ikke giver svar. Grænsen var et samfærdselsskel i den gamle tid. Fra Horsens Fjord (Søvind) og til Silkeborgsøerne har vi ikke mange gamle bebyggelser. Her har højdedragene antagelig været bedækket med skov, som først sent er blevet ryddet, vel i torptiden især: *Haldrup, Tyrrestrup, Tvingstrup, Grumstrup, Katstrup, Ustrup, Brørup, Horndrup, Skanderup* osv. Og skove og øde strækninger (som vi har haft det øst for Viborg i *Mammen (hede), Vinkel (hede)* osv.) dristede man sig nødig ind i. Ligeså var sumpe, fx. langs Gudenå, samfærdselshæmmende, mens man nok kunne sejle over åbent vand. Denne grænse har ligget nogenlunde fast gennem århundreder. Det er jo en kendt sag, at selv om ydre forhold ændres, så tager det lang tid, før en tradition brydes. Når fx. Nordby på Samsø har en dialekt forskellig fra Sydsamsø, så skyldes dette jo den manglende kontakt, skønt tangen dog var let at færdes ad. Men man giftede sig nu ikke med piger fra den anden del af øen! Små forskydninger kan dog nok have fundet sted, og det er let at gætte, at det her i Jylland er østjysken, der - med støtte i rigsmålet - trænger frem. Søvind, som nu er østjysk, har nok tidligere

været vestjysk. En dalsænkning i sognet hedder endnu *æ feselpues!* I Ø i Viskum sogn i Nørreådalen traf jeg 1940 en 90-årig mand, som havde efterhængt artikel, som altså sagde *manden* osv. Men han fortalte, at hans bedstefar, der var født vel ca. 1760, havde sagt *æ mand*. Og i Tømmerby hedder det nu *manden* osv., men da jeg ude i marken spadserede sammen med sognerådsformanden og så noget glimte i det fjerne og spurgte om, hvad det var, svarede han: det er *æ kanal!* - Hvad der altid har undret mig i dette grænseområde mellem østjysk og vestjysk, er dette, at man ikke er sig bevidst, at man bruger den ene eller den anden form. For rytmemæssigt er der jo en tydelig og let hørbar forskel. Vestjysk har rytmen *u-u-u-u*, såkaldt jambisk rytme, mens østjysk har trokæisk rytme: *-u-u-u*. Dette skel daterer sig fra tiden omkring år 1000. Før denne tid havde vi ingen artikel i dansk, og endnu i vort gamle lovsprog er der kun ringe brug af bestemthedsformer: *Med lov skal land bygges!* Ligeså har vi i vore gamle ordsprog ofte nøgen form: *Man skal sæd følge eller land fly; nød lære nøgen kone at spinde*, osv. Og på Hannæs er artiklen endnu den dag i dag kun i ringe grad trængt igennem. Det hedder fx. *i bæk ved ende af sø* Men på den tid, i 1000tallet, må man tænke sig en mode trængt frem, sikkert fra syd (jævnfør tysk og engelsk), og i vestjysk har vi derfor ligesom mod syd foransat artikel, mens man i østjysk og østdansk (og det øvrige norden) har efterhængt artikel, fordi tillægsordet der oftest var efterstillet. Vi har det jo i Kongenavnene: *Gorm den gamle, Knud den store*, og i stednavne: *Ølseagle, Valsølille* osv.

Men østjysk, som vi hidtil har talt om, er jo flere dialekter, og nu skal vi hastigt skrælle dem fra, som den gamle Ad-slevslægt ikke ville kendes ved. Området kan groft inddeles i vendsysselsk, him-

merlandsk, ommersysselsk (landet mellem Mariager fjord og Randers fjord), samt flere Djurslandsmål: Røvsøområdet, Djursland Nørre og Sønder herreder, Gerrildområdet og Mols samt målene i Nordby på Samsø og Anholt. Tilbage bliver så det centrale *midtøstjyske mål*.

Og kernen i dette dialektområde er den gamle *Århusbygde*. Tidligst var denne bygde indkranset af brede skovbælter og moser. Mod syd: Kysing Fjord med sumpe mod vest til Rathlousdals skove, moserne ved Skanderborg Sø, Mossø mfl., Himmelbjergskovene, mod nord til Låsby-, Tinning- og Frijsenborgskovene, derfra mod øst - med en mindre åbning ved Spørring - til Rosenholmskovene og ved Kalø Bugt Vosnæsskovene. Senere udvidedes området, mod syd til Horsens fjord, mod vest til artikelgrænsen og mod nord til Randers Fjord.

Hvis man nu skulle nævne en enkelt og for hele dette område fælles sproglig foreteelse, så ville jeg fremhæve som karakteristisk den udprægede *læbelukning*, der finder sted. Det er jo ikke noget, man lægger særlig mærke til, i al fald ikke med øjnene, man ser det ikke, men man hører det. Når jysk almindeligvis har *tå'l*, tale, *må'l*, male, *hå'nd*, hånd, så hedder det her *to'l*, *mo'l* og *ho'nd*. Man siger *tong*, ikke *tång*, tung, *ste'l*, ikke *stæ'l*, stjæle, *te'l*, ikke *tæ'l*, tælle, osv. - Og så har vi i almindelighed *j* for *ð*: *faj*, fad, *maj*, mad, *gå'j*, gade osv. Men her er der dog det mærkværdige, at et lille smalt bælte, fra nord for Århus til hen imod Randers-Langå, har *r*. Det hedder i dette bælte *far*, *mar*; *gå'r*, *gry'r*; fad, mad, gade, gryde; således fx. i Vejiby, Skejby, Trige, Lisbjerg, Galten, Ørum og Værum, men nu jo nok svindende, ligesom en udtale med *g* i sognene Beder og Malling (*fag*, *mag*, osv.) nu vist kun kendes af gamle indfødte.

De ser, at jo mere vi beskæftiger os med detaljer, jo mindre områder kommer vi til. Og vi kunne jo godt fortsætte, men ville så ende med at konstatere, at vi nu her i Danmark har ca. 4,8 millioner dialekter, for så vidt som vi næppe vil kunne finde to mennesker, der er helt enige om udtale og sprogbrug. Men her skal jeg spare Dem for flere detaljer, idet der er fremstillinger nok at henvise til. En god østjyde har skabt grundlaget for vor viden om danske dialekter, nemlig *Marius Kristensen*. Han var født i Lystrup, der mærkværdigt nok er delt mellem de to sogne Elsted og Egå, og delt mellem de to sognes forskellige sognemål. Elsted hørte til den lige nævnte stribe med *-r-*, og her sagde man: *et far plarrefuld ow jænne kjørmar*, men i Egå hed det *et faj fuld ow jænne kjøjmaj*. Ikke så mærkeligt da, at han i et sådant miljø fik interesse for de små sprogforskelle. Han udgav sammen med en anden højskolemand, *Valdemar Bennike*, omkring århundredskiftet et stort værk om danske dialekter: Kort over de danske folkemål (1898-1912) med ca. 100 kort over dialektgrænser, især hvad det lydlige angår. Senere har mag. *Ella Jensen* beskrevet Houlbjergmålet, og afdøde lærer *Peder Andersen*, der var født i Søby i Gosmer Sogn, har behandlet Hadsherredsmålet. Endelig har *Niels Åge Nielsen* givet en helhedsfremstilling i sin bog ”De jyske dialekter” (1959).

Gennem arbejdet med indsamling af materiale til en *jysk ordbog* er vi ved dialektinstituttet ved Aarhus Universitet kommet i forbindelse med mange meddelere også fra det midtøstjyske område. Fra hele Jylland har vi over 600 meddelere, som trofast besvarer vore spørgelister, i reglen en tre-fire om året, og fra det midtøstjyske område har vi vel ca. 60-70. Blandt dem er der enkelte, som på egen hånd har præsteret en tilbunds-

gående indsamling af ordstoffet i vedkommendes eget sogn. Jeg må her nævne *R. P. Randsløv* fra Tåning. Allerede som ung var han meddeler til Feilberg, da han som emeritus redigerede sin jyske ordbog. Gennem fem år optegnede Randsløv over 20.000 ordsedler med oplysninger om ord, ord-betydninger, talemåder osv., og derudover også en række specialsamlinger (fx en stor ordsprogssamling), alt i alt et uvurderligt materiale for den kommende ordbog. - Fra Todbjerg har professor *Kristian Hald* optegnet, fra Skejby gårdejer *Chr. Jensen*, og fra Hundslund har *Ane Marie Nielsen* optegnet meget store samlinger. Der kunne nævnes mange flere.

Ved ordbogen benytter vi jo også den *litteratur*, som er skrevet på dialekt. Her er Århusbygden vel ikke blandt de mest produktive, men der findes dog en del dialektlitteratur. Den ældste forfatter var en kvinde - hun kaldte sig på sine små digtsamlinger for *Johanne*, og hun hed *Johanne Cathrine Bøggild* (1829-95) og var især kendt for et digt om Skt. Olavs marked i Århus. To andre kvinder har også skrevet på dialekt: *Bolette Sørensen* (1856-1931) fra Nr. Årslev i Sønderhald herred, og *Marie Thulesen* (1878-1956) fra Åle sogn med den kønne lille digtsamling ”Fowl Visse” (1924). - *Peder Jæger* var pseudonymet for *Jens Knudsen* fra Norring (Folby sogn). - Mest kendt var vel *Christen Sørensen Thomaskjær* (1841-1919) fra Ry, der skrev en række små fortællinger på østjysk. - Måske vil det overraske, når jeg fortæller, at et lille hæfte ”Fortællinger og Digte fra Kronjydens Land”, som udkom 1872, er skrevet af en J. P. Kristensen, der i virkeligheden er identisk med den senere så kendte højskolemand *Kristensen-Randers*.

Nu ved vi jo alle, at dialekterne - de gamle stedsmål - i vor tid er udsat for

stærke angreb. De skarpe dialektskel udjævnes, og på grund af det intense samkvem, bevægeligheden i folket og den fantastiske offentlighed, vi tvinges til at tage del i, og hele den udadventhed vi mere eller mindre frivilligt må vænne os til - på grund af alt dette viger dialekterne lidt efter lidt for et tillært fremmedmål, nemlig rigsmålet. Man kan selvfølgelig også med hensyn til dialekterne med Anton Bernstsens Pe Smed godt spørge "Hvad nytte er de til", og man kan også, som det er sket nogle gange i tidens løb, finde direkte tilskyndelser til at opgive dialekten og "gå over", som man siger, til rigsmålet. I 1871 udsendte en gruppe landmænd i Astrup i Himmerland en opfordring til, som det hed, "at aflægge den gamle forældede, forkeerte og ofte uforstaaelige Talebrug, som Bonden endnu fører", - man følte det altså som en kasteforskel i befolkningen. Der forlyder dog ikke noget om resultatet, og flere højskolemænd tog da også anledning til at tale dialekternes sag. Men selv inden for højskolen var der folk, der ivrede mod dialekterne. Det er velkendt, at *Lars Bjørnbak* på Viby højere Landboskole ønskede tilnærmelse til rigsmålet. Bønderne skulle aflægge træskoene og det jyske *a*, bruge sko og støvler og sige *jeg*. Og der er for mig ikke tvivl om, at Bjørnbaks ord og tale har tilskyndet mange, både på Århus-egnen og på Djursland, til at forsøge at gøre sig fri fra bondemålet. Jeg vil mene, at et flertal af landbefolkningen omkring de østjyske storbyer har forsøgt eller forsøger at foretage springet, - først og fremmest er ungdommen "gået over", og om en generation eller to er det vel kun en mindre del af de ældste, som endnu behersker dialekten. Nu har jeg brugt udtrykket "gået over" flere gange. Men helt så let går det jo ikke. Det er nemlig således, at det sprog, den dialekt, som er ens modersmål, som man er vokset

op med, og som man har *levet sig til* - det vil sige det sprog, hvormed man har *skabt sin forestillingsverden* - det har en ganske anden værdi end det fremmedsprog, her rigsmålet, som man skal *lære*, og som man aldrig når at beherske fuldt ud. Man bliver jo ikke rigsmålstalende, fordi man opgiver at sige *a*, man kan heller ikke aflægge sine ubevidste tunge- og mundartikulationer, i al fald ikke uden lang indøvelse. P. K. Thorsen har i en afhandling rigtigt udtrykt det sådan: den primære sprogtilegnelse rammer altid, den sekundære tilegnelse af et fremmedsprog vil gang på gang fejle. Det samme ord kan i de to sprog have forskellig betydning og forskellige ledsagende følelsesværdier. Ordet *stund* er i dialekterne et ganske prosaisk ord, ikke som i rigsmålet særlig følelsesbetonet. Ord som *davre* og *nadver*, *tykkes*, *ikkun*, *hvi* og *såre*, som jo findes såvel i dialekterne som i rigsmålet, har højst forskellig værdi i de to sprog. Og skal vi gennem sproget søge at danne os en forestilling om kulturens gang, vil vi blive nødt til også at drage det dialektale materiale med ind i undersøgelsen.

Men nu til sidst spørgsmålet om *værdien af modersmålet* - dialekt eller rigsmål - for det enkelte menneske. Ja, vi har jo mange eksempler på, at et menneske, der kommer i kamp, i nød, i sådanne situationer ubevidst vender tilbage til det ellers forladte modersmål. Om den gamle rigsdagsmand Jens Jørgensen Bjerregaard fra Åle (d. 1876) sagde Orla Lehmann: Når Jens Jørgensen taler jysk, så skal vi lægge mærke til, hvad han siger, - så var det nemlig alvor. Nikolaj Andersen fra Sundeved har i et lille sønderjysk digt "Æ Natue gær øwer e Optugtels" skildret degnekonen, der var blevet så fornem, at hun kun talte tysk, men da degneparret i stormvej ret kommer i havsnød, da

hun troej hind Tid va kommen
öjt hun i sin Sjæleangst
skarpt o høt, I skuld ha høe:
”Hjælp mæ Jes, a døe, a døe.”

I Jakob Knudsens ”Rodfæstet” fortælles om præstekonen, som siden hun blev gift har talt rigsmål. Da hun så ligger for døden og hendes forældre kommer til og taler med hende, så sker det, ganske af sig selv, at hun giver sig til at tale dialekt, som da hun var barn, hjemme hos far og mor.

Men hvad er da forklaringen? Forklaringen er den enkle, at al fremmed tale er løs. Kun i modersmålet er vi sikker på at opnå fuld overensstemmelse og harmoni mellem det sproglige udtryk og den begrebs- og følelserverden, der ligger til grund, fordi de er skabt, blevet til samtidig. Kun i moders-

målet kan vi være sikre på fuld og gensidig dækning mellem sprogligt indhold - taget i videste forstand - og sproglig form.

Og nu kan vi godt udvide rammen, nu holder vi os ikke til *dialekten* og til *Adslev*, nu kan vi slutte med *sproget* og *Danmark*. Vi vil, om vi ønsker det eller ej, i kommende tid møde mange fremmedsprog og meget større kræfter end vore egne Bjørnbakker. Kommer vi ind i fællesmarkedet - jeg skal ikke politisere - og ind under Romtraktaten, vil vi komme ud for vældige angreb - på sprog og selvstændighed, der vil kalde på sammenhold i en større Adslevslægt - til værn for vort sprog og vor nationale selvstændighed. Lad os håbe, at vi i den kamp må styrkes i viljen til at forsvare de varige værdier.

Landsbydegn – og kunstner

Et portræt af tegneren H. E. Jensen, Toustrup

Af Tage Franck

Man skal ikke bladre ret lang tid i lidt ældre udgaver af Østjysk Hjemstavns årbøger, før man igen og igen støder på navnet H. E. Jensen – eller H. E. J., som der stod nederst i højre hjørne af alle hans tegninger.

I årene fra 1943 til 1961 lavede han 128 tegninger – heraf flere forsider i farve – samt fem skriftlige artikler!

Jensens tegninger gav – ligesom Victor Jensen, Borges og Chr. Heilskovs tegninger – Østjysk Hjemstavns årbog et friskt og indbydende indtryk som afveksling til den tids små mørke fotografier og dystre billeder af tilknappe, alvorfulde mænd.

Bag signaturen H.E.J. gemmer sig landsbylærer og kunstner Hans Erik Jensen (1898 – 1973).

H. E. Jensen var egentlig født i København, men som barn flyttede han til Aarhus, hvor faderen fik arbejde som lærer. Drengen viste tidligt evner og interesse for at tegne og brugte megen tid på det. Efter skoletiden

vidste han ikke, hvad han ville, så han blev sendt ud at tjene ved landbruget. Det hårde arbejde her har sikkert ikke bekommet ham særlig godt, for han var dengang som hele livet ret lille og spinkel. Der var dog også fritid,

som han brugte til at tegne gårdens dyr og huse og gårde i nærheden. Det var både penne- og blyantstegninger, men også en del i oliemaling og akvarel.

Her blev han forelsket i datteren på gården, Karen, men gårdejeren forlangte, at han fik sig et ordentligt arbejde, hvis han skulle have hans datter. Det lykkedes ham så at blive optaget på Gedved Seminarium, hvorfra han blev dimitteret som lærer i 1919.

Efter et par embeder som andenlærer får han i 1923 stillingen som enelærer ved Tou-



H. E. Jensen



Udenfor smedien i Toustrup

strup Byskole, en forholdsvis ny skole, som havde afløst en gammel rytterskole i 1902.

Toustrup er en lille landsby, der ligger mellem Silkeborg og Hammel i dengang Dallerup Sogn med pottemagerbyen Sorring som hovedby. Det var – og er stadig – en idyllisk landsby med snoede veje og mange bindingsværkshuse og gårde. Byen ligger i et naturskønt, stærkt bakket område med skove og dale med vandløb, og egnen er rig på oldtidsminder.

Til lærerstillingen kom fra 1926 også stillingen som organist ved sognekirken, Dallerup Kirke, som ligger to-tre km fra Toustrup

Som enelærer var undervisningen organiseret således, at de store elever, dvs. dem over ca. 10 år, gik i skole om formiddagen, og de små elever gik så om eftermiddagen. De enkelte årgange måtte så lære at leve med, at der foregik forskellige ting i klassen samtidig. Mens nogle ”klasser” fx regnede eller lavede skriftlig dansk, kunne en anden klasse have religion, geografi eller historie, hvor læreren fortalte. Det kunne være svært at koncentrere sig om sit eget, men det fungerede faktisk gennem generationer.

H. E. Jensen var jo blevet gift med Karen, og de fik ret hurtigt fire børn. Desværre havde Jensen den store sorg at miste Karen allerede i 1934. Hun blev syg og døde un-

der et familiebesøg på Sjælland. Hun måtte føres hjem i kiste. Det tog meget hårdt på Jensen, der nu var enkemand med fire små børn!

Han fik en husbestyrerinde, en lokal pige ved navn Martha. De blev senere gift og fik tre børn sammen.

Jeg vil herunder prøve at tegne et portræt af H. E. Jensen, en lille landsbydegn i en lille landsbyidyl i første halvdel af 1900-tallet. En person, hvis energi, produktion, foretagsomhed og optagethed af kultur og kunst, kun kan vække beundring!

Vi moderne mennesker synes, vi er udsat for et voldsomt pres med ægteskab, arbejde, børn, fritidsbeskæftigelser, politik og et enormt informationspres fra alverdens medier, men jeg vil gerne vise, at en person som Jensen havde døgnnet besat med en så overvældende mængde aktiviteter, at det næsten kan tage pusten fra en.

Først er han familiefar med to ægteskaber bag sig og syv børn. Dernæst er der embedet som skolelærer med ansvar for den åndelige tilstand blandt landsbyens børn og unge gennem et par generationer, samt hvad en hel egn forventede af en lærer med hensyn til at tage del i alting, såsom selskabelighed, aftenskolevirksomhed, kulturelle aktiviteter, bestyrelsesposter m.m. Kan hælde, at skolearbejdet var knap så tidskrævende som vor tids lærerjob. Det var jo nok de samme bøger år efter år, gennemgang og overhøring osv., men dengang vel også problemer med svage elever og disciplinære problemer, som nok kunne give hovedpine.

Så var der organistembedet. Hver evige og eneste søndag formiddag gennem 45 år på cykel tre kilometer ned til kirken, foruden bryllupper, begravelser og diverse højttider!

Så kommer det kunstneriske: Jensen nåede at lave ca. 2.000 billeder, oliema-



Ved 10-årsjubilæet i 1946 indførtes for første gang farvetryk, nemlig dette billede af præstegården i Astrup, malet af netop H. E. Jensen.

Om årbogen som helhed skrev en anmelder: - det er et smukt og stateligt værk, som må fryde alle elskere af Østjyllands historie, natur og mennesker, og som giver andre lyst til at lære denne egn af landet at kende!

lerier, tegninger og akvareller. Foruden at gennemtegne hele Toustrup og det meste af Sorring by, cyklede han rundt i det meste af det midtjyske og tegnede natur, historiske mindesmærker og bygninger. Han modtog bestillingsarbejder, hvor han tegnede huse og gårde, som folk brugte til sølvbryllupsgaver m.m., for økonomien var altid et problem med den store familie. Han lavede tegninger til flere blade. Vi har hørt om de 128 tegninger til Østjysk Hjemstavn, og han var en dygtig billedskærer i træ, især af dyr. Midt i dette tog han sig tid til at skrive og illustrere bogen ”Dallerup Sogns Historie” sammen med Chr. Heilskov – også kendt af

Østjysk Hjemstavns læsere – og enhver, der har prøvet at skrive lokalhistorie, ved, hvad det kræver af research, notater, grundighed og tid!

Han gik meget op i kunstsproget Esperanto. Det var hans filosofi, at et fælles sprog i hele verden kunne forhindre krig i al fremtid. Han var medlem af bestyrelsen i esperantoforeningen, og hans børn har fortalt, at han skrev 300 breve hvert år til medlemmerne til jul på esperanto! Han oversatte digte fra fransk, polsk, tysk og svensk til esperanto.

Han skrev også selv digte, smukke digte om naturen i hans elskede egn og tegnede

naturligvis vignetter til, ligesom han skrev selskabssange til alle lejligheder. Han var så musikalsk, at han komponerede melodier og skrev noder til flere af sine digte. Han var også instruktør ved byens amatørteater, hvor han naturligvis malede kulisser og ofte selv spillede med.

Og så mangler vi endda at nævne hans måske største indsats, det der måske vil blive stående som mindet om H.E. Jensen, nemlig hans udsmykning af Toustrup Forsamlingshus! Toustrup Forsamlingshus blev bygget allerede i 1897 som en ganske enkel bygning ligesom ca. 1500 andre forsamlingshuse rundt om i landet. Huset blev så brugt til kulturelle formål med foredrag og dilettant og som byens "idrætshal" til gymnastik, badminton og håndbold, ligesom skolen brugte det som gymnastiksal, og var det naturlige centrum for al selskabelighed på egnen.

Jensen indledte sin udsmykning af salen i begyndelsen af 1930'erne med et stort gavlmaleri oven over gymnastiksalens ribber. Motivet var et byting i en landsby – for øvrigt det eneste maleri i salen, som ikke er et direkte lokalt motiv fra Toustrup-egnen. Udsmykningen fortsatte i løbet af 40'erne med en 1,36 m høj frise, der løber hele vejen salen rundt og består af 16 billeder af forsvundne eller stærkt ændrede partier fra Toustrup og omegn, indrammet af spøgefulde ordsprog, hvoraf Jensen selv havde fundet på en del. Engang i 1940'erne kom en ny vejføring gennem byen, hvilket ændrede byen totalt, så man kan sige, at billederne er en helt lokalhistorisk billedbog. Endevæggen blev først udsmykket i 1960'erne, da ribberne blev revet ned, fordi skolen og gymnastikken blev flyttet til Sorring Skole, der havde en rigtig gymnastiksal. Beboerne var glade og stolte over deres helt specielle forsamlingshus, men tidens



Motiver fra udsmykningerne i Toustrup Forsamlingshus.

tand havde flere gange gjort, at huset var truet af nedrivning. Både i 1970 og omkring 1980 blev der foretaget restaurering og reparation af inventar og sanitet mm. ved hjælp af midler fra private indsamlinger blandt egnens beboere. Men udsmykningen havde også lidt under tidens brug til selskabelighed, gymnastik og boldspil, for malerierne var malet direkte på væggenes pudslag, og flere steder var pudslaget skallet af, og andre steder var farverne falmet væk. At klare denne restaurering var for stor en opgave for beboernes sparepenge, men heldigvis kom der hjælp udefra. Århus Amt og Gjern Kommune, som Toustrup var en del af fra 1970-2007, bevilgede hver 35.000 kr. til formålet, så konservatorer fra Den gamle By i Aarhus kunne gå i gang med det omfattende arbejde. Løst puds blev limet, malerierne malet op, det hele rensset for sod, og til sidst fik malerierne en beskyttende overfladebehandling.

Ved indvielsen i 1986 udtalte museumsinspektør Nyrop-Christensen: "H. E. Jensens udsmykning af Toustrup Forsamlingshus vil utvivlsomt med tiden komme til at stå som noget i kulturhistorisk henseende enestående." Og ved samme lejlighed sagde lektor Jørn Guldborg: "H. E. Jensen viser gennem valg af synsvinkel, afskæring og farvevalg en sikker beherskelse af male-

riets virkemidler.” Kort sagt, eksperterne er enige om, at H. E. Jensen var mere end landsbydegn. Han var kunstner!

Hvordan overkom en enkelt mand alle disse pligter og aktiviteter? Hans børn, som jeg har talt med, fortæller, at han havde perioder med humørsyge og nærmest depression, og i disse perioder kunne han være vanskelig at omgås. Til gengæld havde han lange perioder med ekstrem aktivitet og arbejdsiver. Så sov han meget lidt, var fuld af inspiration og arbejdede utrolig hurtigt. Han kunne stå op kl. halv fem og gå ud og male et maleri, inden børnene mødte i skolen. Jo, han forstod at udnytte tiden.

I 1952 blev Toustrup Byskole nedlagt og eleverne flyttet til Sorring Skole. Lærer Jensen fulgte med og var ansat her til sin afsked i 1965. Det var sikkert ikke helt let efter 30 år som enelærer at komme ind i et lærerkollegium med 15-16 yngre lærere og indordne sig en skoleinspektør. Privat flyttede han også til Dallerup i et hus nær kirken, og han fortsatte da også med at pleje sine kunstneriske interesser.

Han døde i 1973 og ligger begravet på Dallerup Kirkegård. Han huggede selv sin lidt specielle gravsten, - dog ikke dødsdatoen!



H. E. Jensens store gavlbillede i Toustrup Forsamlingshus (Foto: Jens Dahl-Nielsen)

Hjemstavn - hvad er det?

Af Keld Esmark Harder

For mange år siden - i 1980 - afholdt Bang & Olufsen en salgskonkurrence blandt sine amerikanske forhandlere. Hver gang en forhandler solgte for et bestemt antal \$, kunne han vinde en rejse til B&O-fabrikkerne i Struer.

Vi havde kalkuleret med, at der i bedste tilfælde ville være 100 personer, der vandt en rejse, og vi fik en stor overraskelse, da vi opdagede, at 300 personer havde gjort sig fortjent til turen. Forhandlerne havde benyttet lejligheden til at erhverve billetter til personale, familie og venner.

Hotelkapaciteten i Struer og omegn kunne maksimalt yde betjening af 100 personer, og Bang & Olufsen kunne kun håndtere rundvisning af 100 personer ad gangen!

Vi fik den ide, at vi kunne dele de 300 personer i 3 grupper, som vi roterede gennem 3 programpunkter:

- * Besøg på fabrikken i Struer
- * Sightseeing i Wonderful Copenhagen
- * Besøg i forhandlerens europæiske hjemstavn

Det sidste programpunkt var inspireret af den kendsgerning, at rigtig mange amerikanere har rødder i Europa.

Vi fik den aftale med SAS, at når vi købte de 300 billetter, kunne hver enkelt rejsende individualisere sin billet og aflægge besøg i en by i Europa efter eget valg.

Det krævede naturligvis en stor planlægningsindsats at sørge for, at hver enkelt person var på det rigtige sted på det rigtige tidspunkt. Men det blev løst på enestående vis.

Arrangementet medførte, at de 300 amerikanere kun var samlet én gang, ved afslutningsmiddagen på Langelinie Pavillonen i København.

Middagen blev en af mine helt store oplevelser. Aldrig har jeg mødt så mange rørende glade mennesker, der berettede om, at de havde set deres forfædres hjemsted eller besøgt fjerne slægtninge.

De havde fået rødder.

De havde besøgt deres hjemstavn.

Mine egne rødder

Jeg har besvær med at definere min egen hjemstavn.

Jeg er født i København, har haft barndom og ungdom i Brabrand og Åbyhøj - for derefter at arbejde mere end 30 år i Struer.

Da jeg forlod Struer, flyttede vi til dejlige Hinnerup - eller lidt flot sagt: hjem til Århus.

Jeg ved ikke rigtig, om jeg er københavner, øst-jyde eller vest-jyde.

Men jeg husker, at jeg i mine drengeår på St. Blichersvej i Åbyhøj var præget af dyb mistillid til alle de mennesker, der boede på

andre veje end vores. (Efter at have været gift i 52 år med en pige fra parallelvejen, må jeg erkende, at dem, der boede der, ikke var så ringe endda).

I min søgen efter hjemstavn, søgte jeg i min families historie.

Men det gjorde det hele mere besværligt.

Både min mors og min fars familie har dybe rødder på Sjælland.

Min farfar etablerede for mere end 100 år siden det første stormagasin i provinsen i Århus. (Derfra min tilknytning til Århus).

Min morfar udvandrede til USA og min mor havde sin barndom i Erie, hvilket ikke forhindrede hende i at føle sig som Københavner med stort K hele sit liv.

Det forhindrede heller ikke mig i at tænke: "her har min mor trådt sine barne-sko", da jeg en gang kom til Erie i forbindelse med forsøg på at finde en billedrørs-producent, der kunne levere et billedrør til et B&O-TV, jeg havde fået til opgave at få introduceret i USA.

Var Erie mon hendes hjemstavn?

I min søgen efter hjemstavn, søgte jeg også i min kones familie.

Min svigerfar var født i USA, men han følte sig som 100 % århusianer.

Min svigermor var den første i hendes familie, der "udvandrede" fra Mols. Hun tog til København. En rejse der på den tid varede 2 dage.

Opholdet i København spolerede hende ikke. Hun var hele sit liv en djærv pige fra Djursland.

Der var altså ikke megen hjælp at hente i slægtsforskningen.

Og for tiden er jeg vist nok øst-jyde.

Men jeg husker tydeligt, at jeg i min B&O-tid følte mig som vest-jyde. Og var stolt af det. Det var ikke så ringe - for nu at bruge en vestjysk understatement én gang til.

Det faldt i min lod at løse opgaver i mange lande i Europa, Mellem Østen, Det fjerne Østen og USA, og jeg noterede mig, at min hjemstavn på en måde ændrede sig, når jeg fjernede mig fra min bopæl.

I Struer var det vigtigt at understrege, at jeg kom fra Gimsing (en forstad til Struer).

I Holstebro var det nok at sige Struer.

I København vidste de ikke, hvor Struer lå - så jeg sagde bare B&O.

Rundt om i Europa var jeg fra Danmark.

I Østen vidste de ikke rigtig, hvor Danmark var - så der var jeg fra Europa.

Og jeg har været glad for og stolt over alle mine identiteter!

The french connection

Lige efter 2. verdenskrig hørte mine svigerforældre om den nød, der havde hersket i Paris. Specielt børnene var ramt hårdt.

Via Røde Kors inviterede de en sulten fransk dreng til Åbyhøj for at få god mad og kærlig pleje i løbet af en sommer.

Han hed Jean og blev omgående integreret i familien, der i forvejen bestod af 3 piger.

Opholdet i Åbyhøj blev meget vellykket, og da Jean vendte tilbage til Paris, blev man enige om, at han skulle komme igen.

Og det gik som i eventyrene: Jean blev gift med den ældste datter, Alice - og er nu min svoger. De blev bosat i Compiègne og Alice, der er født i Århus og opvokset i Åbyhøj, taler i dag flydende, fejlfrit dansk og opleves til daglig som ægte fransk madame. Hendes hjemstavn?

Min svigermor havde dybe rødder på Mols, så det var naturligt for os at overtage familiens sommerhus på Helgenæs. (Bebørerne på Helgenæs hedder: helboer)

Alice og Jean har erhvervet sig et sommerhus på Mols, dvs. Alice har. Jean må

ikke eje sommerhus i Danmark ifølge vores lovgivning.

Deres hus ligger tæt ved vores. Men ikke på Helgenæs - så de er faktisk Molboer.

Det bemærkelsesværdige er, at Jean er helt integreret i det lokale samfund. Han er ikke til at drive fra huset, når de er i Danmark.

Integrationen er gensidig.

Og dog. De lokale fiskere er lidt jaloux på Jean, fordi han er den bedste til at fange fisk i Begtrup Vig. En dreng med "hjemstav" i Paris!

Jeg har aldrig talt med Jean om, hvad han opfatter som sin hjemstav. Jeg kunne godt tænke mig, at "Mols" var en oplagt mulighed.

Jean og Alice har to børn. En dreng og en pige, der begge taler flydende dansk.

Sønnen arbejder for et dansk firma, der sælger mejerimaskiner over hele verden.

Da han stillede en maskine op på Madagaskar, fandt han der sin tilkommende kone, som nu er en flittig gæst i Danmark.

Datteren blev gift med en ung mand fra Rouen. Da han hørte om familiens tilknytning til Danmark, følte han sig hurtigt overbevist om, at han var i familie med os alle sammen, fordi befolkningen i Rouen har rødder i de vikinger, som kongen af Frankrig gav Normandiet til, som "betaling" for, at vikingerne undlod at plyndre Paris.

Det vil nok være for meget at påstå, at de 4 unge franskmænd, vil mene, at de har hjemstav i Danmark. Men de føler sig tæt knyttet til Danmark.

Kan man tage "hjemstav" med sig?

For 1000 år siden var det forbundet med betydelige besværligheder at rejse langt væk. I modsætning til i dag, hvor kloden er indhyllt i et finmasket net af hurtige og

bekvemme transportmuligheder.

Da vi sammen med vores franske gren af familien udforskede sporene i Frankrig efter vore forfædre "vikingerne", fandt vi blandt andet ud af, at der i Normandiet er en lille by, der hedder Apetot. Oprindeligt har den heddet Ebeltoft.

I fordums tider hed Bornholm "Bourgundaholm", og da de gæve vikinger fra øen slog sig ned i Sydfrankrig, blev det til: Bourgogne.

Da udvandrerne fra York i England slog sig ned i Amerika, kaldte de stedet New York.

Tilsvarende kaldte de franske udvandrere fra Orlean deres nye by for New Orleans.

Og verden er i øvrigt rig på eksempler af stednavne, som er "flyttet" fra det oprindelige sted til fremmede lande. Man tog sin hjemstav med sig.

Måske kan man af dette uddrage, at "hjemstav" betød rigtig meget for mennesket. Så meget, at man på en måde tog hjemstavnen med sig, når man forlod den i erkendelse af, at man aldrig ville komme tilbage?

Hvad er hjemstav?

Jeg er ikke helt sikker på svaret.

Spørgsmålet minder på en måde lidt om spørgsmålet: Hvornår er man dansk?

Og måske er der i mit forslag til svar på det første spørgsmål konturerne til svaret på det andet?

- *Hjemstav er et geografisk område, mennesket knytter sig til.*

- *Et område der har betydning for individet.*

- *Et område hvor der er et godt og positivt samspil mellem mennesker og omgivelser.*

Og hvor mærkeligt det end lyder: man kan godt have flere hjemstavn.

Så længe har jeg været medlem

Af Jørgen Møller Bitsch

I julen 1959 døde min bedstemor, Marie Møller Nielsen, og siden har jeg ofte mindedes hende ved den gamle vise: ”Slig en bedstemor som min”, som jeg fandt forleden på internettet.

Min bedstemor var født den 15. januar 1873 og var den 7. august 1900 blevet gift med min bedstefar, Jens Chr. Møller Nielsen, ejer af Bjergbakgård i Sejling Sogn. Gården blev mit barndomshjem, og min bedstemor boede i et lille hus 500 meter fra gården. Hun var min gode ven og fortæller. Hun tog mig med til kirke og fortalte om slægten, der var begravet på kirkegården. Ofte mødte vi familie der, og jeg spidsede øren under samtalerne.

Mange ferier og overnatninger hos hende blev mig forundt. Her blev der fortalt og læst de på den tid aktuelle børnebøger såsom: Børnene i Nyskoven og Robinson Kruse. Bøger, som stadig står i min erindring, og hvor man mærkede historiens vingesus.



Marie, Tage og Jørgen Bitsch 1943hh

Østjysk Hjemstavn

Ved hendes død i 1953 var det pludselig slut med den gode fortælling. Jeg kom da til at tænke på, at jeg i Silkeborg Avis havde læst en anmeldelse af Østjysk Hjemstavn, hvor lærer S. P. Petersen, Gjessø, havde skrevet et indlæg om træskofabrikation og andre historier fra Silkeborgengen i gamle dage.

Jeg tænkte straks, at jeg måtte have fat på det skrift. Det ville være en erstatning for bedstemors fortællinger. Det var lidt besværligt for mig at finde ud af, hvordan jeg blev medlem, da vi ikke havde andre informationsmuligheder end at sende et brev.

Snart blev jeg dog tilmeldt, og en dag i marts 1953 kom bogen. Jeg har betalingskvittering endnu på bog og porto: 8,00 kr. Jeg husker stadig, at for en 15 års dreng var det et kostbart bogkøb, som jeg håbede, min far ville godkende! Siden er der kommet 57 årgange på hylden, hvor nu samtlige 74 snart 75 årbøger står.

Årsskriftet har fulgt mig rundt i landet. Altid har det fundet frem til mig, og det er med glæde og spænding blevet modtaget som en af årets første "julebøger".

Min første udflugt var den 7. maj 1970, da jeg flyttede til Aarhus og nu bedre kunne deltage. Dengang var heldagsturen henlagt til Kr. Himmelfartsdag, og der var et delta-gerantal på 150 (tre busser).

Udflugten gik fra Agnete og Havmanden til engen syd for Aarhus med Vejleford som

grænse. Vi spiste på Bygholm og drak kaffe på Snapton Færgekro efter at have besøgt Rosenvold og borgruinen i Staksrode Skov. Turen blev ledet af næstformanden, Erna Lorenzen.

Således har foreningen stadig år efter år tilbudt spændende udflugter til steder, der ikke altid er offentligt tilgængelige. Dog er tilslutningen ikke til flere busser, men oplevelserne er dog stadig gode.

Et af årets højdepunkter er generalforsamlingen i november, altid med stor tilslutning. Jeg husker, da de blev holdt på Hotel Ansgar med flotte veldækkede borde og musselmalet porcelæn, hvor kaffen blev serveret på behørig vis. Traditionen er stadig bevaret i Ankersgade med formandens gode lagkager.

Mange tidligere og nuværende medlemmer har sat sig minder gennem artikler og et arbejde, der stadig udfoldes af en aktiv bestyrelse og en formand, alle kender og respekterer som det store samlingspunkt.

Årbogens artikler har altid været spændende læsning og har givet næring til mange søndagsture for medlemmerne.

Mange har nok oplevet det anderledes; nogle kunne have skrevet det bedre, men sådan har jeg nu gjort det.

Jeg ønsker foreningen til lykke med 75 års jubilæet og håber, at den forsat må bringe gode historier og minder fra det østjyske.

† Mindeord for Niels Peter Boye-Nielsen

Det var med stor sorg, vi måtte sige farvel til æresmedlem *Niels Peter Boye-Nielsen*. Han var et meget stort aktiv i Østjysk Hjemstavn, hvor han var i bestyrelsen i 32



Niels Peter Boye-Nielsen

år - langt de fleste som næstformand. Første gang jeg mødte Niels Peter, var da han havde arrangeret tur i Dronningens Rosenhave med gartner Klovgart som guide. Niels Peter var primus motor, da vi skrev bogen "Hørkærgaard" i Søften. Det var Niels Peter, der havde adgang til materialet. Vi skrev også bogen "Ristrup - en østjysk herregaard". Jeg husker tydeligt, at Niels Peter havde inviteret proprietær Erik Kjær, P. V. Christiansen, forhenværende rektor på Tilst Gymnasium og undertegnede til Sandbygaard for at tilrettelægge bogen. Det blev en hyggelig eftermiddag i havestuen på Sandbygaard.

Niels Peter skrev 12 artikler i vores årbog så som: "I daw ska' vi ud og tæsk", "Tørv og tørvefolk", "Konfirmation for 56 år siden", "Et landsbysølvbryllup i 1941" og mange flere. Alt blev skrevet i hånden. Niels Peter var ikke til skrivemaskiner og computere.

Han var en person, der sagde sin mening, altid klart og tydeligt! Det var meget værdifuldt i vores forening. Han sagde en gang til mig, "Hvis der skal siges noget alvorligt i bestyrelsen, så skal jeg nok gøre det".

Niels Peter kom af og til forbi i Ormslev. Vi har siddet mange gange i køkkenet over et par rundstykker, som han altid havde med. Østjysk Hjemstavn blev drøftet såvel som samfundet i øvrigt. De sidste år talte vi meget om høreapparater. Niels Peter og min mand, Svend-Aage, havde samme problem!

Vi har mange gode minder om Niels Peter Boye-Nielsen i Østjysk Hjemstavn.

*Karen Margrethe
Gadegaard Sørensen*

† Mindeord for Erik Kjær

Forhenværende
godsejer Erik Kjær,
Ristrup, er sovet
ind. Erik Kjær var
æresmedlem af
Østjysk Hjemstavn
i mange år. Han var
formand i 11 år og
aktivt medlem i de
efterfølgende 26 år.



Erik Kjær

Erik Kjær var en landmand, der fulgte med i, hvad det skete i samfundet - særligt livet på landet og i landbruget - og han var meget historisk interesseret.

Erik Kjær medvirkede til, at vi i foreningen skrev og udgav bogen "Ristrup - en østjysk herregård". Materialet var samlet af Erik Kjær, og forhenværende rektor på Tilst gymnasium, Poul Verner Christiansen, var redaktøren, der samlede trådene under medvirken af Vagn Hammer, Steen Ivan Hansen og Preben Møller.

Det blev til en flot indbundet bog på 287 sider. Udgivelsesarrangementet fandt sted på Ristrup, hvor Meta og Erik Kjær bød velkommen i deres stuer til en oplevelsesrig dag med stemning, flere taler og god mad. Der var mødt mange interesserede.

Erik og Meta Kjær drev et flot landbrug på Ristrup. Landbruget med velholdte bygninger var mål for mange søndagsbilister. Der har også været arrangeret landbofest med dans i en pyntet lade til stor fornøjelse for egnens landbofamilier.

Flere grundlovmøder blev afholdt i den flotte park på Ristrup. Blandt andre har Uffe Ellemann Jensen været hovedtaler med samtidig udsendelse i radioen.

Erik Kjær vil forblive i vort minde.

*Karen Margrethe
Gadegaard Sørensen*

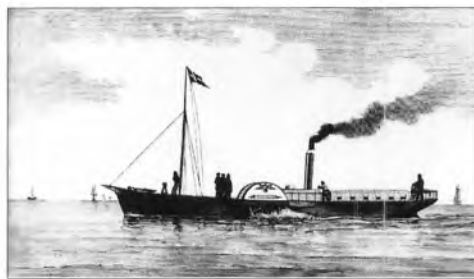
Dampskibet Hjejlen

Refleksioner i et jubilæumsår

Af Keld Dalsgaard Larsen

Jubilæum

Dampskibet Hjejlen fejrer i 2011 150 års jubilæum. Nybyggerne i Silkeborg med papirfabrikant Drewsen i spidsen satsede i 1861 stort og anskaffede et moderne dampskib til sejlads på Silkeborgsøerne. Flere generationer senere kan Silkeborg og silkeborgenserne så fejre Hjej lens jubilæum, og det er sket efter alle kunstens regler. Et rent overflødigehorn af aktiviteter har markeret jubilæet med hjemmesiden www.hjejlen150.dk, jubilæumslogo, husstands-omdelt jubilæumsavis, talrige avisartikler, allehånde events omkring Hjejlen, udstillinger, bogudgivelser og meget andet. Musikeren Lars Lilholt har udsendt sangen ”Gudenåens dronning”, og denne musikalske hyldest til Hjejlen er suppleret med en flot musikvideo. Jubilæumsøl er sendt på markedet, og foretrækker man vand på flaske, har det også været muligt at købe en sådan med en Hjejleetikette. Kunstneren Hans Chr. Thomsen har malet to farverige og glade oliemalerier, og motiverne er gengivet på termokrus. Kongensbro Kro, Svstrup Kro og restaurant MichaelD har givet hver deres bud på en fødselsdagsmenu, som gæster kunne nyde henover sommeren. Dansk Fragt- og Banemærkeklub har udsendt et



Hjejlen 1861 – gengivet i Illustreret Tidende juni 1861 – på vej over Kattegat.

fint lille jubilæumshæfte, og modelentusiaster deltager også i festlighederne.

Koncernen MAN Diesel & Turbo er i dag den historiske arvtager efter Baumgarten og Burmeister (senere B&W), og de har engageret sig i fejring af deres gamle produkt. Utroligt mange har lod og del i Hjejlen og dens historie, og det har sat sit præg på jubilæumsåret.

Silkeborg har stået på den anden ende. Naturligvis har Silkeborgs to store, folkelige fester – Ildfestregattaen og Riverboat Jazz Festival – taget udgangspunkt i det store jubilæum.

Danskerne i øvrigt har dårligt kunnet undgå at bemærke begivenheden. Blandt andet har Nationalbanken og postvæsenet brugt anledningen til at udsende hen-



Plakat fra 1926 malet af malermester Haarup. Plakaten er brugt som blikfang til Silkeborg Kulturhistoriske Museums særudstilling og jubilæumsbog om Hjejlen i 2001.

holdsvis en 20-kronemønt og et 8-kroners frimærke i 2011 med motiv af Hjejlen.

Dronning Margrethe kastede lys over festlighederne ved at deltage i den store jubilæumssejlad den 24. juni 2011.

Jubilaren selv har naturligvis gennemgået et grundigt eftersyn, så den historiske hjuldamper kan fremstå så flot og prangende som muligt i jubilæumssæsonen.

Silkeborg Museum har på mange led været involveret i Hjejlen's jubilæum. Personligt har jeg som museumsinspektør bidraget til museumsudstillingen ”Hjejlen og det skønne Silkeborg” og været hovedansvarlig for bogudgivelsen med samme titel. Dette engagement har givet anledning til refleksioner omkring historiens nærhed, foranderlighed og nutidens brug af historien.

Hjejlen har været en del af silkeborgensernes liv gennem 150 år. Hjejlen er med andre ord såvel fortid som nutid i Silkeborg. Og selvfølgelig også fremtid! Vi er en del af historien. I 1861 var Hjejlen

udtryk for tidens mest avancerede teknologi med dampmaskine og jernskrog. Michael Drewsen og de første silkeborgensere var glade og stolte over Hjejlen, fordi den var så moderne. 150 år senere er Hjejlen blevet et stykke kulturhistorie, et museumsskib og verdens ældste hjuldamper med den oprindelige dampmaskine. Silkeborgenserne er i dag glade og stolte over Hjejlen, fordi den er så gammeldags!

Hjejlen's jubilæum viser med al tydelighed, at historien er såvel nærværende som foranderlig.

Hjejlen

Hjejlen har været en del af livet i Silkeborg og Silkeborgsøerne gennem 150 år. Man kan på den baggrund let få den fornemmelser, at Hjejlen er en selvfølgelighed, men det er forkert! Hjejlen er ingen selvfølgelighed og har næppe nogensinde været det.

Silkeborg er en ung by. Silkeborg Papirfabrik blev grundlagt i 1844, og Handelspladsen Silkeborg udråbt i 1846. Nybyggerbyen lå afsides, og forholdene var yderst fattige. Planerne om et skib havde rumsteret en tid i den unge by, men det kneb gevaldigt med økonomien. Papirfabrikant Michael Drewsen skar imidlertid igennem og bestilte såre egenhændigt et skib hos Baumgarten og Burmeister i 1861. Prisen var 10.000 rigsdaler, og det var det dobbelte af, hvad man ellers havde talt om, var forsvarligt. Kunne det løbe rundt? Nej, det kunne det ikke, og Michael Drewsen dækkede det løbende underskud frem til sin død i 1874.

Michael Drewsen var garanten for, at projekt Hjejlen blev realiseret. Men til sidst opgav papirfabrikanten og foreslog, at man afviklede selskabet og solgte Hjejlen. Silkeborgenserne ønskede imidlertid ikke at følge dette ønske, og kort tid efter døde Michael Drewsen. Silkeborgenserne skulle



Turistplakat fra 1942. Silkeborg ønsker at profilere sig ved Himmelbjerget, Hjejlen og den nye fritidsaktivitet, kanoen.

nu se, om nye kræfter kunne fremtidssikre Hjejlen. Det lykkedes!

Baggrunden for at anskaffe Hjejlen var dobbelt, idet man havde nogle vage forestillinger om, at Hjejlen dels kunne være et lokalt transportmiddel til lokalsamfundene rundt om Silkeborgsøerne og dels være turistbåd. Hjejlen fandt hurtigt sin blivende rolle som turistbåd, og som sådan kendes den – og de øvrige Hjejlebåde – den dag i dag.

Hjejlen har hele tiden været tænkt som et middel til at fremme den lokale turisme. Problemet var blot, at den indenlandske turisme frem til 1870'erne slet ikke var tilstrækkelig til at gøre Hjejlen rentabel.

Først med jernbanens fremkomst fra 1871 blev forholdene ændret. Jernbanen var afgørende for turismens fremmarch og dermed for Hjejlen markant forbedrede situation i slutning af 1800-tallet.

Hjejleselskabet anskaffede sig med årene flere både, og Hjejlen blev blot en blandt flere både på Silkeborgsøerne. Hjejleselskabet var et privat aktieselskab, som drev en forretning på markedsvilkår. Sådan er det også i dag. Selskabet giver normalt overskud, men der er også år, hvor der er underskud. Det er ikke nogen selvfølge, at Hjejleselskabet overlever. Det kræver hårdt arbejde år ud og år ind at sikre en sund økonomisk drift.

Turiststrømmen til Silkeborgegnens har varieret gennem årtierne. En overgang i 1960'erne og 1970'erne var man bekymret for, at nutidens mennesker ikke havde tid og tålmodighed til at bruge Hjejlen og Hjejleselskabets øvrige både. Men bekymringerne blev gjort til skamme. 1990'erne blev det årti, hvor flest mennesker nød Silkeborgsøerne om bord på Hjejlen eller en af de andre både.



Hjejlen havde 50 års jubilæum i 1911 – men silkeborgenserne havde det år travlt med flyveopvisning. Her postkort fra denne begivenhed, hvor Hjejlen og Himmelbjerget selvfølgelig også er med.

Hjejlen fejrede ikke sit 50 års jubilæum i 1911. Tværtimod var silkeborgenserne

ivrigt optaget af et andet stort projekt i sommeren 1911, nemlig en flyveopvisning. Ved 60 års jubilæet i 1921 udkom et mindre jubilæumshæfte, og det samme var tilfældet i 1936 i anledning af 75 års jubilæet. Hjejlen var gået fra at være et ganske almindeligt mindre dampskib til at være noget mere specielt. Og den erkendelse brød fuldt igennem til 100 års jubilæet i 1961. Hjejlen var blevet et historisk klenodie. 25 år senere blev denne historiske status udbygget, og Silkeborg Museum engagerede sig i jubilæet blandt andet ved en museumsudstilling og en museal restaurering af den gamle hjuldamper.

Hvordan kunne man på den baggrund meningsfyldt markere 150 års jubilæet i 2011? Det var en udfordring for Silkeborg Museum og denne artikels forfatter.

Hjejlen og det skønne Silkeborg

Hvordan skriver man en relevant jubilæumsbog om Hjejlen anno 2011? Er ikke alt allerede fortalt? Kan der koges mere suppe på den pøsepinde? Situationen er, at der i 1961 udkom to gode jubilæumsbøger, som bestemt fortsat er læseværdige (1). Kunne man ikke blot genudgive disse bøger? Det viste sig hurtigt ikke at være nogen god idé. Historien ser simpelthen anderledes ud i 2011.

Vi valgte derfor en helt ny tilgang til emnekredsen Hjejlen, hvilket også signaleres i titlen: Hjejlen og det skønne Silkeborg. Hjejlen har altid været et bindeled mellem byen Silkeborg og den smukke omegn. Mellem kultur og natur. Det skulle også være omdrejningspunktet i en tidssvarende bogudgivelse. Det skønne Silkeborg blev herefter konkretiseret til at handle om Silkeborgskovene, egnens udsigtspunkter, Himmelbjerget, Silkeborg Havn, Silkeborg som turistby, Ildfestregattaen og Riverboat

Jazz Festival. Af andre temaer var egnens sommerpensionater og relationerne til producenten i København. Historien om Hjejleselskabet og Hjejlen skulle naturligvis også inddrages, herunder de klassiske historier om Hjejlen. Gerne i et moderne og poetisk toneleje.

Værket Hjejlen og det skønne Silkeborg er nok en historisk bog, men det er ikke en traditionel kronologisk bog. Tværtimod væves tiderne sammen, så læseren får et indtryk af at være en del af det historiske forløb. Det skønne Silkeborg var og er jo en kendsgerning på tværs af tiden.

De enkelte afsnit kan læses særskilt, men de rummer mange hints til de øvrige afsnit. Bogens forfattere er Kurt Balle Jensen, Lis Thavlov og undertegnede som hovedansvarlig. Ønsket har været en flot og folkelig bog med masser af illustrationer.

Der er altid problemer med at bygge videre på traditioner. Måske er nogle af traditionerne forkerte eller problematiske. Det skal illustreres i de to følgende afsnit om gode og sandfærdige historier og Himmelbjerghaven Silkeborg.

Gode og sandfærdige historier?

I enhver god historie skal der gerne være en helt, en skurk og en klovn. Sådan et skema har historierne om Hjejlen også fulgt. Papirfabrikant Drewsen er helten, skurke- rollen er tildelt birkedommer Drechsel, som i en og samme person var handelspladsens politimester, dommer og kongeudpejet borgmester, mens skovrider Klüwer har fået klovnens skær over sig. Alt sammen gør det historien nem at huske og genfortælle. Jeg vil her trække to historier frem fra junidagene i 1861 for at illustrere vanskelighederne med de gode historier. For er de også sande?

Historien om Hjejlen ankomst til Silkeborg har nået mytologiske højder. Dampskibet krydsede i fin stil Kattegat mellem den 11. og 12. juni 1861, hvor den ankom til Randers om morgenen. Men op ad Gudenåen løb hjuldampere ind i allehånde vanskeligheder, og turen tog hele tre dage, før skibet lørdag den 15. juni 1861 midt på eftermiddagen nåede Silkeborg. Men der skulle gå endnu nogle dage, før Hjejlen endelig tirsdag den 18. juni 1861 først på aftenen lå på sin kommende kajplads neden for Langebro. Silkeborg Avis kunne den 19. juni 1861 skrive følgende lille notits herom:

”Dampskibet Hjejlen, der på sin overrejse hertil har haft mange vanskeligheder at kæmpe med på Gudenåen og ligeledes her, hvor den måtte transporteres nogle hundrede alen over land, indtog i går aftes omtrent kl. 7 lykkeligt og velbeholden sin fremtidige liggeplads, under de talrige tilstedeværendes jublende hurraråb”.

Begivenheden er imidlertid blevet beskrevet anderledes dramatisk hos såvel Tage Kaarsted som Mogens Lebech.

Fra Tage Kaarsted: ”I Silkeborg ventede direktionens formand, Michael Drewsen, rastløst på bådens ankomst. Endelig kl. 15 sejlede den ind i åen foran papirfabrikken. Drewsen ville straks have båden op i den øvre del af åen, hvilket kun kunne ske over land. En større arbejdsstyrke fra papirfabrikken var parat, det var birkedommer Drechsel imidlertid også. Han ville ikke tilstede, at man lørdag med torvedagstrafik spærrede landevejen. Drechsel sagde: ”I lovens navn forbyder jeg Dem at spærre vejen”. Hvortil Drewsen svarede: ”I kongens og mit navn fortsætter jeg!”. De to uvenner lod ingen lejlighed gå fra sig til at chikanere hinanden. Men skibet kom over vejen og blev med stor forsigtighed bugseret videre til slæbestedet. Endelig tirsdag den 18. juni



Hjejlen i Silkeborg Havn med byen i baggrunden.

kl. 19 kunne Hjejlen fortøje ved sin fremtidige liggeplads – ifølge Silkeborg Avis ”under de talrige tilstedeværendes jublende hurraråb” (2).

Fra Mogens Lebech: ”Det hele Silkeborg var naturligvis strømmet sammen ved papirfabrikken, da man hørte, Hjejlen skulle komme, med honoratiories som Hostrup og frem for alle Drewsen i spidsen. Drechsel var der også, ikke blot for det gode. For da den impulsive Drewsen med det samme ville have Hjejlen over i sit rette element, om man så må sige, i Remstrup Å, hvor den jo skulle sejle og lade den slæbe over landevejen, forbød Drechsel at spærre færdselen på denne. Det var lørdag og torvedag i Silkeborg. Men havde han end politimyndighed på stedet, så manglede han mandskabet at hævde den med, modsat den genstridige Drewsen, der havde hele arbejdsstaben fra fabrikken stævnet sammen ved broen. ”I Lovens Navn forbyder jeg Dem at spærre vejen”, lød birkedommerens kategoriske forbud. ”I Kongens og mit navn fortsætter jeg”, skal Drewsen have svaret, og han fik som sædvanlig sin vilje. Kl. syv aften lagde Hjejlen til ved sin fremtidige kajplads” under de talrige tilstedeværendes jublende hurraråb!” (3).

Tage Kaarsted og Mogens Lebech er begge dygtige faghistorikere og fremra-

gende historiefortællere. Tage Kaarsted var kendt som en meget kildenær historiker, og i den omtalte bog er der skam også et videnskabeligt noteapparat. Men det må givetvis have voldt den trænede kildekritiker kvaler at anføre følgende som kilden til det fortalte drama mellem Drewsen og Drechsel, som i al sin enkelthed lyder: "Således oplyst 1960 af konditor Fr. Langhoff, Silkeborg, hvis far overværede episoden" (4). Under normale omstændigheder ville Tage Kaarsted næppe stille sig tilfreds med et sådant enkeltstående vidnesbyrd. Mogens Lebech forstår at dække sig ind med et fikst lille forbehold med ordene "skal Drewsen have svaret".

Historien om dette drama er god og let at huske. Det er blevet til en fast del af Hjejlen's historie. Det står næppe til at ændre (5). Men ud over at være en god historie – er det så også en sand historie?

Jeg har min tvivl. Det er rigtigt, at Hjejlen ankommer til Silkeborg en lørdag. Men der er intet, der tyder på, at Hjejlen straks forcerede landspærringen. Og man kan vel ikke forestille sig, at Hjejlen snegler sig fra den ene side til den anden fra lørdag eftermiddag til tirsdag aften? Jeg tvivler meget på, at Hjejlen har spærret for nogen lørdagstrafik ved Langebro. Man har givetvis fra lørdag til tirsdag haft en række forberedelser og aktiviteter, der resulterede i den endelige overflytning, som jeg formoder er sket i løbet af tirsdagen den 18. juni 1861. Og det var hverken lørdag eller torvedag.

Overflytningen kan sagtens have givet anledning til lokal uenighed – også mellem Drewsen og Drechsel. Men det er efter min vurdering yderst tvivlsomt, om denne uenighed så at sige kulminerede i et optrin, hvor de to parter henviste til henholdsvis loven og kongen. I bogen "Hjejlen og det skønne Silkeborg" bringes historien som

en del af Hjejlen's mytologi – med et åbent spørgsmål, om den nu også er sand.

Hjejlen's ankomst til Silkeborg rummer flere uklårheder. Hvor præcis foregik det? I folkemunde hedder det gerne, at den blev fragtet over Langebro. Men det er næppe tilfældet. Langebro var i 1861 en spinkel bro, som ikke har kunnet bære Hjejlen's mange tons. Vi skriver derfor gerne "ved Langebro", men alligevel smutter en upræcis vending som "over Langebro" alligevel med. Sådant viser historier sig gang på gang at være svære at håndtere i detaljen.



Himmelbjerget blev med Blichers folkemøder 1839-1844 til en national talerstol, og Himmelbjerget har lige siden været et nationalt valfartssted med mange nationale mindesmærker. Her fra indvielsen af Blicherstenen i 1882.

Michael Drewsen var på mange måder en helt. Men der er for mig at se efter arbejdet med historien intet rimeligt belæg for at tilskrive birkedommer Drechsel en skurkerolle. Det er simpelthen en historisk urimelighed.

På samme måde er det historisk uretfærdigt, at skovrider Klüwers eftermæle skal have komikkens præg over sig. Vi skal her først se den gængse historie, hvor skovrideren udleveres til latteren:

"En anden dag tog han (arkæologen Worsaae) på fisketur med Drewsen og skovrider Klüwer, der skulle vise Majestæten,

hvor der var bid at få. Klüwer, som ikke var ganske rask, bad på et tidspunkt om at blive sat i land, og mens han var borte, bandt kongen en ansjos i Klüwers snøre. Da skovrideren kom om bord igen, sagde kongen: ”De har jo bid, mand!” Stor var Klüwers vrede, da han så sin fangst. Kongen spurgte Drewsen til råds, og lidt efter lød kongens røst: ”Jeg håber hr. jægermester, at se Dem ved taflet!” Denne ophøjelse i de kgl. Jægermestres eksklusive kreds formildede den krænkede forstmand.” (6).

Kilden til denne muntre historie skulle angiveligt være Worsaae og Elfride Fibiger (7). Worsaae var ganske rigtig med på flere ture i hine dage i juni 1861, og det er forøvrigt i hans breve, som skulle være kilden til historien. Stor bliver ens overraskelse, når man ser efter i kilden og opdager, at der intet står om en sådan fisketur. Elfride Fibiger var ligesom Worsaae en del af begivenhederne i sommeren 1861, og hun udsendte i en høj alder nogle velskrevne erindringer fra sin tid i Silkeborg. Hjejlels ankomst til Silkeborg er udførligt, dramatisk og detaljeret beskrevet, herunder også den famøse fisketur. Men det er tydeligt, at Elfride Fibiger ikke er et førstehåndsvide til begivenheden, og hele beskrivelsen vækker mistanke om dramatisk fiktion.

Mogens Lebech bruger Elfride Fibiger som forlæg for sin fortælling om episoden. Men igen er det, som om Mogens Lebech evner at blæse og have mel i munden på en og samme tid. For hans beretning rundes således af: ”Historien er nu givet mindre sandfærdig Allerede den 7. februar samme år var det i Silkeborg Avis meddelt, at forstråden var blevet jægermester! Men derfor er den jo morsom alligevel!” (8). Det forunderlige er altså, at hele pointen er åbenlyst usand. Det kongelige følge har givetvis fornøjet sig, men historien om

Klüwers udnævnelse til jægermester er opspind.

I arbejdet med bogen fandt jeg ud af, at skovriden Klüwer var en ualmindelig betydningsfuld og konstruktiv embedsmand i sin tid. På mange planer. Både i forhold til Silkeborgskovenes udvikling og med hensyn til imødekommenhed over for tidens turister. Klüwer er på ingen måde en klovn, og sådan skal han heller ikke huskes. I ”Hjejlen og det skønne Silkeborg” er den famøse udnævnelse til jægermester derfor udeladt, og i stedet er Klüwers positive meritter omtalt i bogen, blandt andet i afsnittene om Silkeborgskovene og den lokale turisme.

Himmelbjerget, Silkeborg og Ry

Hjejeleselskabet og Hjejlen har hjemsted i Silkeborg. Men Hjejlen og Hjejelebådene krydser en lokal grænse i deres færden, og flådens hovedmål, Himmelbjerget, ligger i dag i Skanderborg Kommune.

Silkeborg har gennem tiden knyttet sig til Himmelbjerget. I moderne sprogbrug kunne man hævde, at Silkeborg har brugt Himmelbjerget som et brand. I turistbrochurer er Silkeborg omtalt som ”Himmelbjergbyen”, og når Silkeborg markerer jubilæer, er Himmelbjerget gerne med på plakaten. Silkeborg har på sin vis tilranet sig Himmelbjerget i sin selvforståelse og i sin markedsføring. Det kan der være nogle historiske grunde til, men det har skabt en vis modvilje i Himmelbjergets hjemkommune, først i Gl. Rye sogn og siden i Ry Kommune. Modviljen har aldrig sådan manifesteret sig klart og tydeligt, men problematikken har alligevel ligget latent og ulmet. Dette spændingsforhold har heller ikke kunnet undgå at spille ind på værket ”Hjejlen og det skønne Silkeborg”.



Hjejlen i Ry Havn den 8. juni 2011. Dette sjældne syn forevigeede fotograf Jacob Stigensen Andersen, Midtjyllands Avis.

Silkeborg er historisk set centrum for den midtjyske turisme omkring Silkeborgskovene og Silkeborgsøerne. Michael Drewsen og fremtrædende silkeborgensere var drivkræfter i etableringen af Himmelbjerget som historisk og folkeligt samlingssted. Organisatorisk skete det gennem Tårnkomiteen og Silkeborg Turistforening.

Silkeborg Turistforening tog i 1901-02 initiativ til etablering af Slangestien fra Julsø til Himmelbjerget, og foreningen holdt i årtier nøje øje med, hvordan forholdene var på Himmelbjerget, egnens største turistmål.

Silkeborg Kommune har også bidraget til turismen på Himmelbjerget. Da anløbspladsen ved Himmelbjerget skulle udbedres først i 1980'erne, bidrog Silkeborg Kommune med 700.000 kr., mens Ry Kommune gav 200.000 kr. i tilskud (9).

Himmelbjerget er så ubetinget en del af "det skønne Silkeborg". Historien om Hjejlen må nødvendigvis også indeholde historier om Himmelbjerget. Men når udgangspunktet er Silkeborg, vil historierne uvilkårligt også bære præg heraf. Historierne afhænger altid af, hvorfra de anskues. Værket Hjejlen og det skønne Silkeborg rummer to store afsnit om henholdsvis Himmelbjerget som folkeligt samlingssted og om Himmelbjergsouvenirs. Dertil er indføjet endnu et afsnit med titlen "Himmelbjerget. Et nationalt valfartssted", og heri står følgende at læse:

"Himmelbjerget er enestående. Kong Christian 8's aftale med Peder Nielsen i 1840 gjorde Himmelbjerget til folkeeje. Silkeborg Statsskovdistrikt og Tårnkomiteen deler ejerskabet og sikrer i kongens ånd,

at alle har adgang til herlighedsværdierne. Silkeborg har ikke patent på Himmelbjerget. Silkeborg er nabo, idet Himmelbjerget ligger ved Gl. Rye og Ry St. i Skanderborg Kommune. Himmelbjerget kaster generøs glans over hele området på tværs af kommunegrænser og bidrager således også til det skønne Silkeborg”.

Måske fordeles sol og vind lidt mere ligeligt ved en sådan formulering. Det er i hvert fald håbet, at også Ry-borgerne kan være interesseret i historierne.

Kunne vi ikke blot have skrevet ”Hjejlen og det smukke Midtjylland” eller ”Hjejlen og Søhøjlandet” eller ”Hjejlen og Silkeborg-Ry-egnen”? Hvad synes læseren selv? Jeg fandt ikke alternativerne gode, selv om jeg erkender, at vendingen ”og det skønne Silkeborg” ikke er optimal for beboere uden for Silkeborg Kommune. Lokalpatriotisme er udmærket, men ikke uden problemer.

Hjejeleselskabet og Hjejlen har et nært forhold til Ry-egnen. Og har altid haft det. Frem til 1923 sejlede Hjejeleselskabet også med både fra Ry St. til Himmelbjerget. Herefter overdrog selskabet sejladserne til bådejer Willumsen i Ry med den klausul, at Hjejeleselskabet var forpligtet til at overtage sejladserne, hvis selskabet bag Rybådene på et tidspunkt indstillede driften (10). Denne historiske klausul blev virkeliggjort i 2008, og Hjejeleselskabet driver i dag sejlads fra såvel Silkeborg som Ry.

Hjejlens jubilæum er således også en Ry-begivenhed, og det har Hjejeleselskabet taget seriøst. Ry dannede den 8. juni 2011 rammen om en Hjejelefest i anledning af lanceringen af mønt og frimærke med Hjejlen som motiv. Hjejlen ankrede denne dag ganske uhørt op i Ry Havn, og 400-

500 mennesker deltog i festen. Folkeligt og fornøjeligt var det ifølge Hjejeleselskabets direktør Peder Kristensen og den lokale turistchef Marianne Purup. Hjejlens tilhørsforhold til Ry blev understreget (11).

Jubilæets højdepunkt var jubilæumssejladserne den 24. juni fra Himmelbjerget til Silkeborg med Dronning Margrethe ombord sammen med borgmestrene fra såvel Skanderborg som Silkeborg kommuner. Hjejlen er en fælles herlighed for hele egnen.

Historien fortsætter

Mennesket er et historisk væsen med en fortid, nutid og fremtid. Og tiderne er vævet ind i hinanden. Hjejlen er et godt eksempel på historiens nærhed og vores forbundethed med den.

Michael Drewsen og de første silkeborgensere tog initiativet i 1861, og generationer har efterfølgende sikret Hjejlen og dens historier. Med jubilæet i 2011 har vor tid også værnet om Hjejlen og historierne. Det er vor gave til eftertiden.

Og historien fortsætter. Heldigvis. På godt og ondt. I jubilæumsåret indtraf en begivenhed, som alle godt kunnet have været foruden. Hjejlen kæntrade en kano med familie (12). Heldigvis skete der intet uopretteligt, men det er en påmindelse om, at intet er givet her i livet. Hjejlen og Hjejelebådene må dele vandet med andre aktører, og det kan ind imellem være en prøvelse for alle parter. Men det er en del af livet og dermed historien.

Hjejlen er levende historie, og det kan varmt anbefales at tage en tur for med eget sind og egen krop at opleve historien, naturen og nuet. Og sådanne ture kan gøres alle år – uanset om der er jubilæum eller ej.

NOTER

Tagge Kaarsted: Bådfart på Silkeborgsøerne gennem 100 år. Aktieselskabet Hjejlen 1861-1961 (1961) og Mogens Lebech: Hjejlen. Danmarks ældste dampskib og sejladsen på Himmelbjergsøerne (1961).

Tagge Kaarsted 1961 s. 42.

Mogens Lebech 1961 s. 86f.

Tagge Kaarsted 1961 s. 153.

I jubilæumsåret gennemførte Den kreative Skole i Silkeborg sammen med ca. 300 børn en genopførelse af episoden efter den traditionelle skabelon. Historierne – også de tvivlsomme – formidles hermed videre til kommende generationer. Midtjyllands Avis bragte en større artikel om denne event den 16. juni 2011.

Tagge Kaarsted 1961 s. 44.

J.J.A. Worsaae: Af en oldgrandskers breve (1938) s.108 og Elfride Fibiger: Fra provinsen. Erindringer (1939) s. 126f.

Mogens Lebech 1961 s. 94.

Hjejleselskabets protokol (beretning) fra generalforsamlingen i 1984.

Tagge Kaarsted 1961 s. 116.

Midtjyllands Avis den 9. juni 2011 havde en stor reportage om begivenheden.

Midtjyllands Avis 7. juli 2011.

30. august 2011

James Barrett og hans møller

Af Lars M. Rasmussen

I den ca. 10 km lange skov, som strækker sig fra Århus og langs med bugten sydover - under ét benævnt Marselisborgskovene - har der ved tre vandløb i tidens løb ligget syv vandmøller. Af disse er der i dag kun tilbage Moesgaard Skovmølle, som har det fornødne udstyr til at kunne formale korn. Det sker med mellemrum til glæde for besøgende.

Det er et meget besøgt sted, smukt og hyggeligt som der er, og så kan man få stillet både sult og tørst.

Silistria

Den relevante mølle i forhold til titlen er imidlertid Silistria Vandmølle, som var beliggende ca. tre km nærmere byen end ovennævnte mølle, for det er her vi træffer mølleforpagteren med det engelsk-klingende navn James Barrett, som bliver omdrejningspunktet i denne beretning. Selv om denne mølle kronologisk ikke hører hjemme på dette sted, vil jeg alligevel gerne begynde med den, da indledningen ligesom lægger op dertil.

Men først lidt historie

Selvom navnet Silistria har lydt i mine ører fra de tidligste barndomsår - grundet barndomshjemmets nære beliggenhed i Højbjerg på Morvadsalle - har jeg altid syntes, der var noget eksotisk over det. Det stammer da også fra den fjerntliggende kyst i Bulgarien, hvor en lokalitet ved Sortehavskysten har dette navn.

Det var en oberst Chr. Gersdorff fra godset Marselisborg, som gav stedet navn. Han havde som officer tjent i den russiske hær i en stor del af sit militære liv, og som sådan opholdt sig i Silistria. Han var russisk gift og døde i Rusland i 1813.

Samme oberst har taget et navn mere fra Bulgarien og "plantet" det i skoven. Det er navnet Varna, som betegner et område endnu tre km nærmere Århus. Her lå Varna Vandmølle. Den lå ligesom møllen ved Silistria meget smukt tæt ved Århusbugten.

Varna Mølle daterer sig til slutningen af 1500-tallet og fungerede henved 300 år, hvorefter de sidste rester af den efterhånden

forfaldne mølle forsvandt. Mølledammen eksisterer dog stadigvæk.

Iflg. kontrakt af 8. juni 1860 lejede møller James Barrett Silistria Mølle mod en årlig leje af 220 rdl. Det svarer til 440 kr. iflg. møntreformen 1873/75. Det var ikke et mølleri som han var kendt med. Han havde lært kornmølleri, men her var det en stampemølle - valkning af klæde. Det har åbenbart ikke afskrækket ham, men han blev dog ikke gammel i gårde, for efter et par år forlader han pladsen.

Den gamle møllebygning brændte i 1865, og en ny blev opført og indrettet til kornmølleri.

I begyndelsen af 1900-tallet ophører mølledriften, og der indrettes traktørsted, som ophørte et halvt århundrede senere. Der har formentlig været mølle her siden en gang i 1600-tallet.

I dag er der intet, der leder tanken hen på fordums travlhed med valkning af klæde eller ventende hestevogne med korn til formaling. Bygningen står stadig og benyttes som opholds- og mødested for orienteringsløbere.

Mølledammen giver næppe associationer til en vandmølle hos nutidens mennesker, der er ukendte med stedets historie, men betragter den blot som en idyllisk naturskabt skovsø.

Under opholdet på Silistria Mølle (Holme Sogn) fødes Mette Marie Barrett d. 3.12.1860. Ægteparret Barrett får i alt syv børn, og Mette Marie var nr. 2.

Litteratur: Bernhardt og Peder Jensen: Marselisborgskovene. Bernhardt Jensen: Silistria Vandmølle.

Hvem var han?

En aldeles ukendt, en navnløs ø i folkehavet, som bestemt ikke "trippede rundt på bonede gulve", men som energisk i sin gerning søgte efter bedre muligheder for sig



Silistria 24.12.2008. Fot. LMR

og sin store familie. Hvad enten det var som svend, møllebygger eller mølle ejer.

Hvad han ikke kunne vide, medens han levede, men som først nu, som et resultat af arbejdet med at følge hans færden, får rettet de fejlagtige oplysninger - få som de er - som hidtil har været tilgængelige om møllerne i Mårslet, Skåde m.fl.

James Barrett (J.B.) var søn af William Barrett, som var indvandret til Helsingør fra England. Han blev rideknægt hos den russiske (kejserslige) minister baron (Paul de) Nicolai, senere ifølge folketællingen er han blevet jokaj (lakaj). Det har sikkert været bekvemt for baronen at have en engelsktalende person i sin nærhed, hvis man antager, at han ikke kunne dansk.

J.B. blev født d. 26.5.1835 i Bredgade 162B i København og konfirmeret 1849. Herefter er han ikke at finde som boende hjemme. Iflg. en herbøende nulevende slægtning skulle han være kommet i møllere lære på en sjællandsk mølle. Det bekræftes iflg. folketællingen (ft.) fra 1855, hvor han står anført som møllersvend på Juellinge Mølle i Hellested Sogn på Stevns, hvortil han må være ankommet efter 1.2.1850, da han ikke er med i ft. fra dette år. Alt tyder således på, at han nogle måneder efter konfirmationen er rejst til Juellinge for at komme i lære der og er blevet der en kort tid efter, han er blevet svend. Straks melder der sig det spørgsmål, hvor-

dan det er gået til, at en ganske ung dreng kommer i møllerlære på landet langt fra sit københavnske hjem. På det tidspunkt var der mere end 30 møller i København og nærmeste omegn. Der havde således været nærliggende muligheder nok, hvis det var møller han ville være.

Han vendte i øvrigt aldrig tilbage til storbyen. Hans liv blev på landet.

Juellinge Mølle

I en lokal avis fra 1978 skriver pastor Majvang, Dalby, at greve Moltke af Brengentved i 1778 fik tilladelse til at erstatte den gamle og brøstfældige stubmølle med en hollandsk vindmølle på Juellinge hovedgårds mark. Det blev til en mølle med 32 alens vindfang med kludesejl, håndkrøining, spåntækket og møllehat af bådtypen. Grundmur bygget med kalksten. (brandtaksationsprotokol 1800-1857, forsikringsnummer 159. 1844). Arbejdet blev overdraget møllebygger Lars Nielsen, der efterfølgende overtog og drev møllen. Efter et par års tid forlod han møllen. Måske har han erfaret, at det var dårligt arbejde, han havde leveret. Han havde fået 1.000 rigsdaler og igen senere 1.000 rigsdaler samt ekstra tømmer mm., og alligevel var der kun én kværn.

I 1783 fæster møller Jørgen Andersen Lerche fra Vråby Mølle møllen med tilhørende bygninger samt 6 tdr. land og en del husdyr. Han får forbedret møllen og indsætter flere maskiner.

I 1794 dør han efter 11 år som fæster af møllen.

Hans enke beder om for sine børn skyld, da hun nu sidder "som fattig enke med mange umyndige og uopdragne børn" at det må "forundes min nuværende møllesvend, navnlig Peder Svendsen, Juellinge Mølle i fæste, og derfor har jeg - om GUD vil - besluttet mig i ægteskab med ham, da

han troligt har lovet, om han skulle opleve min død, at stå mine efterlevende børn, som en retskaffen fader mine børn troligt bi. Det vil blive mig en trøst i min sidste levestund." - Hun fik lov at blive, og Peder Svendsen fortsatte som fæster til 1834.

I dette år kommer en ny fæster ved navn Jens Chr. Olsen. Der må være god gang i møllen, da der nu er beskæftiget fire møllebetjente foruden fæsteren samt to karle og en pige til hjælp ved jordens drift.

Det er denne fæster, som sørger for J.B.s uddannelse, idet han først forlader møllen i 1861 - seks år efter at J.B. rejste til Jylland.

Nu kommer den sidste fæster af møllen, som efterhånden råder over så meget maskineri, at den har fået karakter af handelsmølle. Allerede i møller Jørgen Andersen Lerches tid, var mølleren forpligtet til at formale hvede- og rugmel til grevskabet mod en betaling af 2 mark 1/4 skilling for hvede og 1 mark 8 skilling for rug pr. tønde. Det huskes, at møllen fra ny af kun havde én grovkværn til formaling af landmandens korn til dyrefoder, og således var en ren kundemølle.

Mølleren Laurits Nicolai Lassen havde en prolongeret fæstekontrakt, der gik til 1911, da møllen brændte i 1903. Der blev ikke opført en ny mølle.

Lig en parentes skal indskydes her, at fæstevæsenet først ved lov ophæves i 1919.

Det tør vist siges at være en sjældenhed at en mølle, som ikke er gået i arv flere gange, kun har haft fem fæstere i løbet af 123 år.

Det er beklageligt, at dette kompleks bestående af en stor vindmølle med beboelse og flere bygninger ikke er blevet bevaret for eftertiden som en overbevisende beskrivelse af et miljø i sine oprindelige omgivelser.

På en af de tilbageværende bygninger sidder en kalkstenstavle, som oplyser, at

lensgreve A. G. Moltke lod møllen bygge i 1780.

KILDER:

Ovennævnte avisartikel, diverse relevante folketællinger samt skrevne materialer, som væsentligst er leveret fra Stevns Lokalhistoriske Arkiv.

Rejser til Jylland

Den 1. maj i 1855 forlader J.B. møllen på Stevns og rejser helt over til det mørke Jylland. Det var en rejse, som på den tid nemt kan have strakt sig over et par dage.

Han havde fået ansættelse hos proprietær Lange på Kalbygård i Låsby - midtvejs mellem Aarhus og Silkeborg - som landvæseneselev.

Hvorfor nu landbrug? Måske har han ønsket at erhverve sig praktisk kendskab til drift af landbrug med henblik på køb eller forpagtning af mølle med tilhørende jord.

Opholdet hos Lange varede ét år, hvorefter det var hans plan at rejse til Raaschou (Rodskov) i Hornslet Sogn.

Imidlertid kom den ukendte, men altid nærværende faktor - kvinden! ind i billedet, og planen blev ændret til fordel for Mårslet syd for Århus.

Selvom J.B. altså ikke kom til Rodskov Mølle, vil jeg alligevel her fortælle dens interessante historie.

Rodskov Vandmølle

Indtil denne vandmølle blev revet ned i ca. år 1900, lå den tæt ved Følle Strand i Kalø Vig ved et beskedent vandløb. I dag er der intet, der røber, at *der* en gang lå en vandmølle - lige bortset fra mølledammen - og med en helt anden bebyggelse fulgte navnet Rodskov Strandgaard.

Som så mange andre vandmøller har denne også en flere hundrede år gammel dåbsattest, som desværre er blevet væk. Derfor må jeg fortsætte med det usikre biord *måske*.



Rodskov Vandmølle, laden

Måske har den afløst en vandmølle ved den forlængst forsvundne hovedgaard *Skivegaard*, iflg. en gårdbeskrivelse på Hornslet Lokalarkiv, der yder-

ligere oplyser, at fæsteren i ca. 1688 hed Søren Lassen. Måske blev møllen bygget af en af herremændene på *Vosnæs (-gård)*. En af dem - Ebbe Gyldenstjerne - sælger i 1668 Vosnæs med bøndergårde til Erik Rosenkrantz på Rosenholm. Sidstnævnte oplysninger er at finde på Det Kongelige Bibliotek, her ex-formanden for Dansk Møllerforening Jens Søndergårds arkiv, hvor man også finder den oplysning, at Rodskov Mølle iflg. indberetningen til Rentekammeret i 1761 er en dårlig mølle, der kun kunne male om sommeren "*lidt eller lidt*".

Lidt samarbejde godserne imellem har man åbenbart ikke kunnet finde ud af på den tid. Blot en 2-3 km fra Rodskov Mølle lod Kalø Gods opføre Følle Vandmølle i 1670. (se Danske Møller, 1934).

Af de fæstere og ejere, som i tidens løb har haft møllen, skal blot nævnes enkelte. Det er bl.a. slægten Brogård, der havde møllen i tre generationer og efterlod navnet i den i Hornslet by tidligere beliggende store gård "*Brogård*".

I 1776 hed fæsteren Jens Rasmussen. Han havde forinden været møller på *Rosenholm Mølle*.

I 1857 overtager Hans Sørensen Bach mølle og gård som selvejer og efterfølges i 1877 af sønnen Peder. Han er formentlig den sidste møller, idet den næste ejer, Aksel Jørgensen Jarl, køber mølle og gård i 1900, og i de efterfølgende par år opfører han den imponante beboelse.

Der drives ikke landbrug mere, idet den tilhørende jord, der består af flere sammenlægninger, er bortforpagtet.

En bygningshistorisk detalje skal her afslutte kapitlet om Rodskov Vandmølle. Da den store Landsudstilling i Aarhus i 1909 var forbi, rev man hele den store hvide by ned. En af bygningerne blev genopført ved Strandgården som en stor lade, der i dag er en fredet bygning. Det var ejeren i 1909, Jens Jørgen Knudsen Due, der købte bygningen og gav beboelsen det velklingende navn Rodskov Strandgård.

KILDER:

Foruden allerede nævnte: Kronologisk fortegnelse over ejere på Hornslet Arkiv, relevante folketællinger samt skifter under *Rosenholm*.

Mårslet Mølle

Om det nu var lidt kæresteri med pigen Karen Nielsdatter i Mårslet, datter af aftægtsmand Niels Eriksen, eller det var muligheden for at medvirke ved opførelsen af en mølle og dermed lægge en dimension mere til sin viden om mølleri, får stå hen i det uvisse.

Men en kendsgerning er det, at den 19.6.1856 anføres det i tilgangslisten, at James Barrett er ankommet til Mårslet som ”møllersvend hos Ludvigsen”.

Denne Ludvigsen viser sig at være møllebygger Jacob Ludvig Ludvigsen, der sammen med sin hustru Nikoline allerede var ankommet den 29.3.1856 og havde købt, ikke en mølle! men et hus i Mårslet.

Han var ud af en meget stor slægt af møllebyggere, om hvilken man kan læse i Anna Marie Lebech-Sørensens beundringsværdige bøger ”Danske Vind- og Vandmøller” i bind 3 Hørsholm Mølle og i bind 4 Baunhøj Mølle, der også omtaler ham, som den der byggede Thorsø Mølle i 1862.

I div. skøder- og panteprotokoller, realregistre og forsikringsprotokoller refereres til

matr. nr. 9d og c, som hver har et hartkorn på 2 skpr. 2 fdk. 1/4 alb.

1) skøde til skolelærer Villum Andersen, Maarslet, læst i Wilhelmsborg Birk 24.9.55.

2) købekontrakt til Jacob Ludvigsen læst 20.12.56.

3) skøde til Jacob Poulsen, læst 13.3.1858.

4) skøde til møller Lars Brams, læst 14.12.1861.

5) testamente samt adkomst til Ane Johanne Brams (enken), født Nielsdatter, læst 21.5.1870.

6) Skøde til Hans Jensen 13.1.872.

I forbindelse med W.Andersens salg til Jacob Ludvigsen optager han et lån hos Jacob Poulsen, læst 3.12.61 og slettes dec.62.

I begyndelsen blev Ludvigsen benævnt som møllebygger, men senere benævnt som møller, hvilket yderligere bekræfter den antagelse, at Ludvigsen påbegyndte driften af møllen som mølle ejer. Møllens alder er således omkring 28 år ældre end antaget.

Folketællingen i 1880 oplyser, at Hans Jensen er husfader og mølle ejer og har en møllersvend boende. Samme ft. oplyser, at en Søren Jensen er møllebestyrer. Dette tyder på, at H. J. har nok at gøre med sit landbrug.

Den 4.4.1874 tegner H. Chr. Jensen, Mårslet vindmølle og gård matr. nr. 9c en forsikring for møllen på kr. 17.840. Grundmuret og kroppen beklædt med zink. Et (dårligt) billede afslører en meget bred mølle. Den må være udstyret med en vindrose, da ingen krøjebjelker er at se. Det betyder, at vingerne konstant holdes mod vinden.

H. Chr. Jensen havde inden købet af Mårslet Mølle i otte år været forpagter af Silistria Mølle mod en afgift på 120 rdl. halvårlig

Iflg. lokalarkivets folder brændte møllen omkring år 1900 og blev ikke genopbygget.

Samme oplyser, at et kraftigt stormvejr var årsag til at møllen løb løbsk. Det kunne tyde på, at møllen er kommet i bagvind, hvorved persen (bremsen) går ud af funktion.

Forsikringsprotokollen oplyser marts 1884, at bageriet er nedlagt, og i august 1896 er der bygget en vindmotor på laden. Brugte han ikke sin egen mølle mere?

Så er det atter blevet opbrudstid for vor hovedperson. I april 1859 forlader han og familien Mårslet og kører til nabosognet Holme med ankomst der den 1. maj.

I kirkebogen for Frue Kirke i Aarhus står at læse, at møllersvend hos Jacob Poulsen i Mårslet, den 1. juli 1858 er blevet gift med føromtalte Karen Nielsdatter, Mårslet.

Den 4. april 1859 fødte hun deres førstefødte, som ved dåben i Mårslet Kirke fik navnet James Villiam Barrett. En af fadderne hed Guldbrandt Rasmussen. En søn som fødes i 1870 får navnet Axel Guldbrandt. Han bliver også møller.

En mølle i Holme

Den noget uklare overskrift til dette afsnit forklares ved, at den mølle i Holme, hvortil James Barrett rejste i diverse papirer, kun omtales som en mølle. Det er dog alligevel ikke forkert her at benævne den Holme Mølle, hvilket vil fremgå af den efterfølgende tekst.

Hos en ældre dame - Signe Rasmussen, Holme, en datter af gårdejer Mikael Mikkelsen, Holme Østergård - har jeg hørt en båndoptagelse med hendes far, som fortæller erindringer, på foranledning af en bibliotekar. Datteren oplyste, at hendes far var født på gården i 1878.

Overraskende var det at høre hans meget jydsk dialekt, som lå fjernt fra det sprog, som tales i dag af de "indfødte".

M.M. fortæller, at der lå en kornmølle

ved Holme Søndergaard, hvis ejer i 1890 hed Søren Jørgensen, og ham der passede møllen hed Anton Hasselager.

Gården lå på matr. nr. 10a. Herfra flyttedes møllen til matr. nr. 7m, der svarer til adressen Holme Møllevej 103. Derefter omtales den som Holme Mølle.

Brandforsikringsprotokollen oplyser: Holme hollandsk vindmølle forsikret 3.4.1872, matr. nr. 10 5000 rdl. Grundmuret og tækket med (ege?) spån. Nedbrudt 17.9.1873.

I ft. 1.2.1860 Holme by, en gård, 1 familie, 4 personer læses, at J.B. er mølleforpagter og i øvrigt beskæftiger en møllersvend på 19 år. I 1870 hedder forpagteren Daniel Jensen, er 35 år og gift og har en svend på 28 år.

Eftersom J.B. rejste fra Holme Mølle til Silistria Vandmølle, som han - allerede omtalt - forpagtede den 8.6.1860, kunne det kun blive til et års tid på møllen i Holme.

Der gik kun ca. 7 mdr. fra møllen i Holme var nedbrudt til den genopstod som Holme Mølle. Efter brandforsikringsprotokollen hed den første ejer Laurs P. Jacobsen, og han lod den forsikre for en sum af 7.120 kr. den 2.4.1874.

Det var en ganske traditionel hollandsk vindmølle med løgformet hat, vinger med sejl, håndkrøjning og oprindeligt tækket med spån. Den var udstyret med bl.a. en kunststenskværn, en rhinskstenskværn, pilekværn og sigte og var således i stand til at lave gryn og mel foruden formaling af korn (grutning) til foder. Der var også en kagebrækker, idet datidens import af oliekgager til kvægfoder fremkom i store firkantede plader, som det var nødvendigt at brække i små stykker.

Ved en taksering i april 1903 blev forsikringssummen nedjusteret, idet møllen "be-

fandtes noget forfalden”, men alligevel var summen nu på 9.240 kr., hvilket forklares ved, at det kun var de udvendige dele, som ikke var vedligeholdet. På et tidspunkt var der i stuehuset blevet indrettet et bageri.

Ved et eftersyn den 10.12.09 blev vurderingen sat til 12.931 kr. - kun kort tid før dens dramatiske endeligt.

I Aarhus Stiftstidende d. 15.2.1910 kunne man læse følgende (i let forkortet form): I aftes ved syvtiden så man fra Aarhus skæret af en større brand i sydlig retning, og man gættede på, at det var den højtliggende Holme Mølle. Avisen havde fået oplyst, at akslen var løbet varm. Møllen nedbrændte fuldstændig. Sprøjter fra Viby og Holme kunne ikke redde møllen, men de rettede strålerne mod et udhus ved siden af, som det lykkedes at redde. For øvrigt blev brønden ved møllen pumpet læns. Mølleejers Petersens bolig var ikke truet. Branden afgang et helt prægtigt skue, navnlig da vingerne løb rundt. Mølle og udhus var assureret for 17.000 kr., men korn og foderstoffer for ca. 10.000 kr., som brændte, var nok ikke forsikret (citater slut)

Samme avis oplyser den 14.2., at vinden var omkring sydøst og den 15.2. temmelig stærk vind omkring syd. Temperatur begge dage omkring frysepunktet.

I ovennævnte båndoptagelse beretter den gamle gårdejer, at han var til stede, da møllen brændte: Det var en vinterdag med ganske let vind, og alligevel påstod det rækkerpak, som boede på møllen, at den var løbet varm. Det var et komplott med mølleren - om hvem han siger, var flinke folk - for de havde kort forinden været i brugsen og købe petroleum til at antænde med.

Og så strangulerede de også heste. (oplyser datteren i et brev til mig).

I de ca. 36 år som møllen virkede, havde den adskillige ejere. Ikke alle havde lige

godt held eller evner til at være mølleejere. Det ses af en annonce i tidsskriftet MØLLEN nr. 569 d. 20.6.1902, der meddeler, at der afholdes tvangsauktion over møllen d. 24.6.1902 kl.12 på ejendommen matr. nr. 7m og 36a i Holme by og sogn. Ejeren hed Chr. Søgaard Holm.

Han kan ikke have været ejer i særlig lang tid, for den 15.3.1901 var det A/S. Korn og Foderstof Kompagniet, der stod som ejer. Det fremgår af datoen på en anbefaling, som de giver møllersvend Martin Frank, der har betjent møllen i det år, hvor KFK ejede den, men som de nu har afhændet. Martin havde passet både drift og regnskab til firmaets fuldkomne tilfredshed. Hans far havde også været møller. Martin Frank selv sluttede sin karriere som krydderimøller på Randersvej 104, Aarhus. (se Østj. Hjemst.2010)

Inden der skal berettes om JB's rejse til næste destination, blot denne lille bonusoplysning. Der har en gang ligget en mølle i Holme med navnet HAABETS MØLLE. Den blev revet ned ca. 1827, og var ejet af madam Guldager på Aarhus Mølle.

Pedholdt Mølle

Efter Holme Mølle fortsatte J.B. som alt beskrevet på Silistria Vandmølle, hvorefter familien bosatte sig i Malling Sogn fra 1862 til 1868, hvor han formentlig forpagtede Pedholdt Mølle, inden han købte den i henhold til skøde dateret 6.7.1867 på matr. nr. 6i en parcel bebygget med en vindmølle og et hus.

Det næste skøde blev udstedt d. 4.7.1868 til Søren og Jens Sørensen, og den 19.9.1885 får Jørgen Søren Møller Rasmussen skøde på møllen.

Efter sigende brændte møllen et sted i tidsrummet mellem 1910 og 1920.

Den 6.2.1863 fødtes Niels Henrik August i henhold til kirkebogen for Beder Sogn, og ligeledes i Beder Sogn fødtes den 19.2.1866 Carl Edvard. Derimod blev Johan Peter Thorvald født i Malling d. 19.10.1867. Denne forskel i fødesteder kan godt betyde, at James har haft job i Beder, hvor der har ligget et par vandmøller, inden han kommer til vindmøllen i Pedholdt.

James og Karen har nu fået fem børn, og sammen med dem forlader de Pedholdt og ankommer til Torrild i 1868 - formentlig i september måned.

Torrild Mølle

Med møllen i Torrild blev JB. møllejer for anden gang, og det blev ikke den sidste. Om det var udsigten til let tjente penge ved køb og salg, nødvendiggjort af den voksende familie, eller der lå helt andre motiver bag, kan ingen vide.

Men selvfinansierende var han langt fra. Samme dag som skødet på Pedholdt Mølle blev underskrevet den 6.7.1868, blev en obligation læst på 1.400 rdl. for lån til Laurs Mortensen. Yderligere var allerede den 10.7.64 en købekontrakt blevet tinglæst med møllejer Fausing, Fuldbro, vedrørende en mølle til nedrivning. Det kan meget vel have været Hylke Vindmølle, der her er tale om. Denne var i 1840 blevet opført som en hjælpemølle til Hylke Vandmølle, nedrevet omkring 1870 og flyttet til Torrild. (iflg. Danske Møller 1934).

I såvel afgangslisten fra Malling som tilgangslisten til Torrild anføres årstallet 1868 uden dato. Der er dog noteret i rubriken "bemærkninger": *ankommet fra Beder S. 28.sept. 1868. Købt mølle i Torrild.* Iflg. en brandforsikring blev den opført i 1867, og en købekontrakt af 17.6.1868 oplyser, at J.B. har købt en tofte matr. nr. 5p til

at bygge mølle på til en pris af 1600 rdl. rigsmønt.

Ud fra de her givne data er møllebyggeriet blevet påbegyndt før J.B. forlod Pedholdt, men er ankommet inden færdiggørelsen. Måske har han, med baggrund i sin erfaring med møllebyggeri i Mårslet, medvirket ved opførelsen og således sparet på lønningen til en møllebygger i den periode, hvor han ikke endnu kunne have indtægt fra mølleriet.

Der er om denne såvel som andre møller divergerende oplysninger vedrørende deres data.

Den 18.10.69 får JB skøde på møllen og på samme dato får Christian Sørensen det også, men han fortsætter efter JB som møller iflg. folketællingen 1870.

Møllen blev bygget på matr. 5p og blev solgt til JB af landmand Morten Olesen. Senere tillægges 6f.

I forbindelse med JB's økonomiske forhold, er det ikke uinteressant at læse til hvem og hvor store de

Hæftelser, der hvilte på mølleren, var. Ifølge filmrulle M.28531 med realregister ser de således ud:

1. Morten Olesen 1.600 rdl. - 2. Ole Mortensen 400 rdl. (søn og far) 3. møller S.Friis 750 rdl.

Alle tre blev tinglæst samme dato som skødet.

Den omtalte møller er netop ham, som har solgt møllen i Hylke til nedrivning og opstilling i Torrild. Han var i øvrigt gift med datteren af den tidligere ejer af Hylke Vandmølle og bror til forfatteren Åge Dam. (Henrik Vestergaard: Vandmøller i Gl. Skanderborg Amt).

Efter de to ovennævnte ejere fulgte i 1871 Peder Jacobsen, som efter en fire års tid afløstes af Knud Willumsen. Denne døde i 1883, men enken Kirsten Sørensen kunne,

efter skifteopgørelsen som adkomst, føre møllen videre. Efter hende kom i 1881/82 en møller ved navn Carl Secher, og efter ca. tre år fulgte Jacob Jensen, der havde den i ca. 15 år, for derefter at sælge møllen til Søren Rasmussen. I 1905 overtog Peter Jensen møllen, som senere solgte den til sin søn Christian Møller Jensen. der blev den sidste ejer - ikke som møller, men som vognmand!

I de første år af Peter Jensens tid har der været en hel del at bestille, idet han både havde en svend og en møllekusk. Men så begyndte det at knibe. I kølvandet på elektrificeringen fulgte installationen af eldrevene kværne på gårdene, og det hjalp ikke, at Dansk Møllerforening med udregninger prøvede at overbevise gårdmændene om, at det ikke kunne betale sig for dem, selv at formale kornet til foder. Det blev til mange møller, som i årene fra ca. 1900 måtte opgive ævret. Men der var også blevet opført - vel nok for mange - i årene fra 1862, da mølleerhvervet var blevet frit. Disse møller fik en kort levetid og dermed ingen egen historie. Et beskedent eftermæle findes ofte i en lokal "MØLLEVEJ"- dog ikke i Torrild.

Peter Jensen ekenkte nederlaget og kombinerede sin møllegerning med en vognmandsforretning, som sønnen så drev videre.

Et eftersyn til brandforsikringen i juli 1937 oplyser, at møllen er i god stand både ud- og indvendig, men søgningen er gået fra, hvorfor møllen er ude af drift.

Hvis ikke den anden verdenskrig havde bragt så megen ravage og ulykke over vort land, ville man måske den dag i dag have kunnet se møllen stå som et smukt minde fra en svunden tid - for flot var denne mølle. Men nu kom krigen med mangel på brændsel og benzin mm. Den stakkels vognmand

måtte ty til at bruge tømmeret i møllen. Ikke alene til opvarmning i hjemmet, men også som drivkraft til sin lastbil, som måtte køre ved hjælp af en generator. - Således berettet af lokale beboere til mig.

En sidste vurdering blev foretaget d. 1.9.1956, og formentlig kort tid efter er de sidste rester af møllen forsvundet.

KILDER:

Diverse data vedr. ejere af Torrild Mølle beror på afskrifter af skøde og panteprotokoller på Odder Lokalarliv.

PS. Som Torrild Mølle benævnes neder-mølle, fandtes der til omkr. 1915? en Torrild øvremølle, som tilhørte gårdejer Peder Røjgaard. Dennes svigerfar, Ole Mortensen, var far til Morten Olesen, som solgte parcellen 5p til James Barret.

Skåde Mølle

Der hvor den store og flotte villa "YDER-NÆS" ligger på Strandvejen i Aarhus, begynder vejen til Odder med en bakke på ca. 3 km, der i varierende stigninger når sit højeste punkt lige efter Skåde by. Her hvor der er en imponerende udsigt og fremragende frie vindforhold - ja, netop her byggede James Barret sin mølle i Skåde.

James Barrett med familie forlod Torrild allerede i 1869 (31/3?). Afgangslisten har denne tilføjelse:

hidtil ejer af Torrild Vindmølle. Til Skåde i Holme Sogn, hvor han agter at bygge mølle.

Iflg. tinglæste skøder af 15.1.1870 havde han erhvervet matr. nr. 2g og 2f, som fornedes med 6k med div. tiender og en hæftelse på 1.200 rdl. til den tidligere omtalte møller J. Fausing. Derudover var der den klausul, at ejeren af Marselisborg havde ret til jagten. Men traditionen tro skiller han sig af med 2f til B. K. Poulsen efter skøde af 20.3.1870, som derefter forenes med 6h.

James lader møllen forsikre i Den Alm. Brandforsikring for Landbygninger - Århus Branddirektoreat, som vurderer den d.

3.4.1870: Skåde vindmølle på matr. nr. 3 - 2g: Litra a møllen 2.400 kr. Zink, tegl og brædder. Litra b stuehus øst-vest 540 kr., bindingsværk og strå. I dec. 1909 blev møllen vurderet til 8.345 kr. med træ, grundmuret og pap. I 1912 forsikres motorhus for 200 kr. grundmuret og blik samt en motor til 1.800 kr. I 1916 måler stuehuset 9,5 m. x 8,5 m., elektricitet indlagt og vurderes til 6.720 kr.

Den 5.4.1903 foretoges et eftersyn på foranledning af Aarhus Branddirektorat ved de tre synsmænd Jens Jensen, S. Højsgaard og N. Pedersen, der oplyser, at møllen med værk er gammel, men vel vedligeholdt med god søgning og er svarende til forsikringssummen. Synsmændene erkjender at have modtaget gebyr 4 kr. til hver.

Som type hørte møllen til den gruppe der kaldes jordhøllænder. Den var udstyret med sejlføring og håndkrøning samt løgformet hat. Den løgformede hat er fremherskende i Østjylland, i modsætning til den "omvendte båd-type" som hører til i andre dele af landet.

Man kan blive helt forpustet ved at erfare, hvordan denne møller bygger og sælger møller og grunde. Han har næppe haft mange ledige stunder fra han forlod Pedholdt og til nu, hvor møllen i Skåde er bygget og kommet i gang. Der gik kun ca. ét årstid fra han forlod Torrild, og til møllen var klar til at blive forsikret. Folketællingen 1870 viser, at han beskæftiger både en svend og en lærling. Ikke desto mindre brød familien op i juni 1873 og flyttede til Mørke Sogn i Randers Amt.

Men tid til at føde børn har der dog været. To sønner mere. Axel Guldbrandt Barret, f. 20.1.1870 i Holme Sogn, og Erik

Andreas Emilius, f. 28.11.1871. Med dette syvende barn var det slut med jordmorkaffen hos møllerens.

Hvor stor indkomsten var for J.B. vides ikke. Men vi ved, at mølleren i Skåde i 1915/16 tjente 2.000 kr. og betalte i stats-skat 35,90 kr. og i kommuneskat 55,45 kr. eller ca. 4,5% i alt., men havde en formue på 15.000 kr. Mølleren dengang hed Jens Anders Jensen og var født i 1861. Han havde købt møllen i 1902 af Jacob Jensen og blev den sidste møller på møllen. Han havde forinden drevet Silistria Mølle i en halv snes år. I hans tid som møller i Skåde ophørte både Silistria, Holme og Mårslet mølle, hvilket kom skådemølleren til gode. Han etablerede møllekørsel til Holme og Holme bjerge, som blev udført af hans søn Sigfred Gammelgård. (oplyst af en medarbejder ved Højbjerg-Holme Lokalarkiv)

Men mølleren måtte alligevel give op. Brandforsikringen oplyser meget præcist og lakonisk:

9.1.20 møllen nedbrudt. Møllen blev altså kun 50 år gammel.

Den skæbne overgik mange i disse år. I 1897 var der 2.861 vind- og vandmøller i DK, i 1925 var antallet inkl. Sønderjylland 1.468.

Det kan derfor umiddelbart synes overflødig, at Andelsselskabet Skåde Lokalforening i 1935 byggede en motormølle. Drivkraften var en 15 hk. motor til brug for 1 kværn, valseværk (til valsning af havre som hestefoder.LMR) elevator, hejseværk, forlagstøj med ramme, som i alt blev vurderet til 16.400 kr.(Den alm. Brandforsikring for Landbygninger. Fors. nr. 346).

Her havde man altså ikke tænkt på hverken mel- eller grynproduktion, så den har formentlig kun været et produktionsled for lokalforeningens eget salg af foderblandinger.

Som jeg husker det, lå møllen umiddelbart syd for skolen på en sidevej - Moesgaardvej - og bygningen tjener i dag helt andre formål.

Over Hadsten Mølle

Familien Barret kom til Over Hadsten som tidligere nævnt fra Mørke, hvor man formentlig kun har boet så kort tid på grund af, at beboelsen det nye sted ikke har været færdig, da man skulle forlade Skåde.

Iflg. en matrikelbeskrivelse på Hadsten Lokalkativ blev der på matr. nr. 13c (nu Ravngårdsvej 17) i 1872 bygget en hollandsk vindmølle. Det var en kreds af egnens landmænd, der som et andelsselskab tog initiativet til at bygge møllen. JB blev, som den første møller, ansat som bestyrer. Den stillingsbetegnelse varede ikke længe, for allerede i 1875 indgik han med selskabet en købekontrakt med endeligt skøde i 1883. I alt 47 landmænd stod bag overdragelsen.

Med skødet i hånden kunne James Barret nu overdrage møllen til sin ældste søn James Villiam, der nu kunne kalde sig mølle ejer.

Matrikelbeskrivelsen nævner, at JB i det år er afgået ved døden. Det var nu "vildt overdrevet", for i tillægslisten til folketællingen 1890 står at læse, at aftægtsmand JB midlertidigt opholder sig i Kolding. Desuden varer det endnu nogle år, før han når dertil.

Møllen blev bygget som en traditionel hollandsk vindmølle. Den var tækket med tagpap, havde løgformet hat, manuelt betjent krøjeværk til indstilling efter vinden og selvsvikkende vinger på 1 1/2 m (dvs. hele vingearmens længde, som udgør 2 vinger. LMR). Undermøllen var muret op med teglsten. I 1920-erne blev hat og vinger

udskiftet med en 5-vinget klapsejler på et stålskellet.

Hvor meget der har været at formale og indtjene, kunne man have set, dersom malebogen havde eksisteret i dag, hvad den desværre ikke gør. Her ville man kunne læse navnene på kunderne, hvor og hvor langt væk de boede, og hvor meget korn de fik formålet. Det kunne være af interesse for såvel slægts- som lokalforskere. Indtjeningen har forhåbentlig været god, for der var mange munde at mætte. Ft. 1880 oplyser, at familien består af forældrene og fem hjemmeboende børn på 20, 19, 13, 10 og 8 år og dertil to tjenestefolk. Den ældste søn, James Villiam, fungerede som møllersvend. De ældste børn har, som naturligt var, hjulpet til med forskellige funktioner og dermed bidraget til hjemmets økonomi. De to tjenestefolk har næppe fået mere end nogle få øre i løn, for de fik jo kost og et ussel logi. Rummet, hvor de begge boede, lå i undermøllen med indgang fra mølleporten. Den nuværende ejer har vist mig stedet og selve boligen, hvor familien boede. Det følte næsten uværdigt småt til så mange mennesker. Af mølleinventar er der en hel del tilbage.

I 1890 bor sønnen Axel Guldbrandt hjemme og er medhjælper på møllen hos broderen James Villiam. Moderen bor på aftægt hos ham, og et plejebarn på ni år er kommet til.

I 1884 blev J.V. gift med Marie Katrine Sørensen, f. 15.7.1863. Den 15.11.1886 fødte hun en datter, som fik moderens fornavne. Kun 15 dage efter - den 30.11. - døde barnet, og da var moderen allerede den 21.11. afgået ved døden.

Om ikke tåkelige hændelse var sket, kunne møllen endelig her have dannet ramme og basis for måske nok et par eller flere generationer af familien Barret som møllere. Det var blevet en generationsmøl-

le. Senere blev den det alligevel, blot med en anden familie.

I 1891 sælger J. V. møllen til Søren Marius Nielsen. 1894 sælger han den til Lars Chr. Villsen, der i 1898 sælger til broderen Kristen Svendsen Vilsen (død 1933), og hans enke Kristine Villsen fører den videre ved sønnen Viggo Villsens hjælp indtil 1936, hvor han som 38-årig bliver ejer. Viggo døde 1979 i en alder af 81 år på Hadsten Plejehjem. I Aarhus Stiftstidende d. 2.9.1960 fortæller han, at der kun er en 14-15 kunder tilbage, som giver ham en indtægt på højst 1.000 kr. om året, men så dyrker han selv sin tobak.

Et stort smukt familiegravsted på kirkegården vidner om en familie og dens endeligt som møllere i Over Hadsten.

I dag ejes møllen af hans søstersøn, Sten Christensen, der bor i Fredericia, men som jævnligt kommer og bor i den lille møllerbolig med de mange minder helt tilbage til barndommen.

Engelsborg Mølle

Som det var tilfældet, da familien flyttede fra Skåde, med et ultrakort ophold i Mørke før Hadsten, kom den også nu i 1891 til Engelsborg efter et kort ophold i Vammen.

Engelsborg Mølle blev den sidste station for James og Karen, her sluttede de deres livs møllerejse. Bag dem lå mange flytninger og de dermed forbundne besværligheder. Som den eneste mulighed de havde, måtte det foregå med hest og vogn. Ofte har mølleren måttet arbejde, når andre var gået til ro, for vinden skulle udnyttes, når den var der. En stor grad af vedholdenhed var nødvendig i en tid uden børnepenge og andre sociale goder. Men fortjenstfuldt fik de også en tid som aftægtsfolk.

Alt i alt efterlades et socialrealistisk eksempel på, hvordan en stor familie kla-

rede sig igennem en stor del af 1800-tallets Danmark.

Den 21.1.1898 døde Karen Barrett, f. Nielsdatter i en alder af 65 år. Hun blev begravet på Viborg kirkegård d. 27.1.1898.

Den 1.10.1909 døde James Barrett i en alder af 74 år. Han blev begravet samme sted som sin hustru.

I en alder af 64 år blev den gamle fhv. møller James Barret udsat for et uhyggeligt overfald, således skriver Viborg Stiftstidende d. 16.10.1899. JB. havde fået et job som opsynsmand på et jagtterræn af overretssagfører Jørgensen i Viborg. Under udførelsen af sit job, fatter han mistanke til en 'bekjendt' krybskytte, R. Olsen, som er på vej mod svogerens hus kl. 5 om morgenen for at få en vogn til at køre jordmoderen til Viborg. J.B. tror, han er på vej efter en bøsse og holder derfor øje med ham fra et sted, som er omfattet af jagtterrænet, hvorfor han ikke vil efterkomme en ordre fra svogeren om at gå. Imidlertid kommer Olsen og kaster med stor kraft en genstand mod JB, som rammes i venstre tinding og styrter blødende til jorden. Sagen anmeldes til politiet. Motivet til overfaldet menes at være gammelt had og den måde, hvorpå J.B. stadig forsøger at fange krybskytter og forhindre deres færden.

Efter dette udsagn kunne det tyde på, at J.B. også var en nidkær og streng herre.

Af de syv børn de fik, var to døde. James Villiam fortsatte som møller resten af livet. Niels Henrik August var i årene 1922-28 ejer af Hodals vandmølle og Axel Guldbrandt blev møller på Søndermølle, Viborg. Han døde 5.9.1941 som fhv. møller. Men begge havde de i tidens løb skiftet til andre erhverv.

Den 6.7.1894 blev James Villiam gift med Juliane Christensen, f. d. 26.3.1865 i Højbjerg i Viborg Amt, med hvem han

fik 6 børn. Desværre blev ægteskabet brat afbrudt ved hans død på Viborg Sygehus, d. 24.5.1914 efter kun én dags smertefuldt sygeleje - 55 år gammel.

Enken Juliane Barrett fortsatte driften af såvel mølle som landbrug og var stadig på møllen i 1916, hvor det anføres, at hun er rask og rørig. Hun havde en indtægt (1915) på 1.200 kr. og en formue på 1.000 kr. Heraf fik statsskatten 3,65 kr., kommuneskatten 30,60. Sønnen Carl Christian, 20 år, var møllersvend og tjente 600 kr., men havde ingen formue. En anden søn på 18 år med samme navn som sin far var møllekusk og landmand. Havde hverken indtægt eller formue.

Den mølle de var kommet til, blev i 1887 opført på matr. nr. 560eq Viborg Vestermark iflg. den ældst fundne dato for vurdering til brandforsikring nr. 693 i Købstædernes Alm. Brandforsikring.

Værdien blev sat til 7.850 kr.. Den første ejer hed S. P. Laursen. Den blev opført på en grundmuret etage 4½ alen høj med omgang. Skrogets højde målt fra nederste etage til hatten er ca. 12½ alen.

Hatten med drejeværk, selvdrejende, gangtøj af træ. Vinger af fyrretræ 31½ alen. Selvsvikkende. 2 kværne med tre sten - 2 á 2 1/4 alen og 1 á 2 3/4 alen - og gangtøj. 1 sigte, 1 grynsorterer og 1 pilleblæser.

Altså en mølle som udover grutning var beregnet til formaling af korn til mel og gryn.

Det var en mere moderne mølle, end dem, som JB havde arbejdet med, og nu var det så sønnen, som fik fornøjelse af fremskridtet. Forbi var nu besværet med manuelt at dreje møllen i vind og reducere (svikke) sejlføringen, når vinden tog til for så atter at rulle sejlene ud vinge for vinge, når vinden tog af.

Den næste ejer hed Christian Valdemar Adelhard Simonsen, som efterfulgtes af JB's ældste søn James William i 1891.

Ved en vurdering d. 6.9.93 var summen på 10.050 kr., og en tilbygning til et dampkedelhus med skorsten blev sat til 520 kr. Havde J. V. mon tanker om at få dampkraft som hjælpemotor? Efter Juliane hed de efterfølgende ejere: J. Sørensen Falk. P. Pedersen og Niels Clemmensen. Sidstnævnte ændrede policens tekst d. 15.9.1923, ved at litra a-z udgik med 22.710 kr. og et nyt litra a-z blev indtegnet med 18.480 kr. - men uden mølle.

Om møllen blev revet ned eller om den brændte, oplyser protokollen intet om??

Som at finde en nål i en høstak

- svaret fandt jeg en dag meget tilfældigt.

Jeg var kørt til Engelsborg i det forfængelige håb at finde svaret, men forstaden er som en soveby. Ikke et menneske var at se. Ingen møllevej. Jeg valgte en tilfældig vej og fik endelig øje på en mand i en indkørsel til et hus. Jeg spurgte, om han tilfældigvis vidste, hvor møllen havde ligget. Ja, svarede han, den har ligget her, hvor jeg har bygget mit hus. Rigtig meget overrasket fulgte jeg med manden ind. Han fortalte så, at man ved udgravningen var stødt på et opmuret hul i jorden og bjælker, der bar tydelige spor af brand. Han kunne fremvise flere billeder af stedet. Han havde selvfølgelig efter denne opdagelse undersøgt, hvad det mon kunne være og fik at vide, at det var rester fra den nedbrændte mølle i Engelsborg. Jeg havde et billede af møllen, som jeg forærede ham som tak for en god oplevelse.

Nu kan det så oplyses, at møllen lå på det sted, der i dag har adressen Kommensvej 3, Engelsborg.

En ung østjydes rejse til Skotland i 1898

Af Aksel O. Lindetoft

*L*ørdag den 16. april 1898.
Ombord på "UNION" mellem Danmark og Skotland.

Vi har nu i snart 3 Dage været på Søen. Vi afsejlede Natten mellem Onsdag og Torsdag fra Aarhus. Torsdag Middag anløb vi Aalborg, og tidligt Fredag Morgen så vi den sidste Rest af vort Fædreland. Skagens Odde forsvandt, og vi så os nu omgivet af det brusende Hav til alle sider. En frisk Brise fra sydøst blev i Dagens løb næsten til Storm. Om Aftenen var der stærk Søgang. Dog tror jeg, at jeg klarer Turen igennem uden at blive søsyg. Det ville jo også være en Skam, om det grådige Vesterhav skulle opluge al den dejlige Mad, som jeg har haft med hjemmefra. Jeg er i Rejseselskab med to danske Snedkere.

Således indleder den 22-årige murersvend sin dagbog. Han havde besluttet sig for at rejse ud for at dygtiggøre sig i sit fag, for at se hvorledes man byggede andre steder og selvfølgelig for at opleve. Han valgte



Murersvend Chr. Erhard Rohde.

England, som på det tidspunkt var verdens førende nation med hensyn til teknologi og økonomi.

Som det fremgår, har han madpakke med, selv om han kunne spise på skibet. Det afslører en indgroet sparsommelighed, som skulle følge ham hele livet igennem. Man

giver ikke penge ud unødvendigt. Dette hænger også sammen med hans baggrund. Han var født i 1875 på Lading Hede, hvor hans forældre have et husmandsbrug. Han og hans to søskende voksede op i meget spartanske kår, således som det var almindeligt på landet i tiden efter krigen i 1864.

Hans far øgede sin indtægt ved at grave dræningsgrøfter og blev efterhånden en anerkendt dræningsmester.

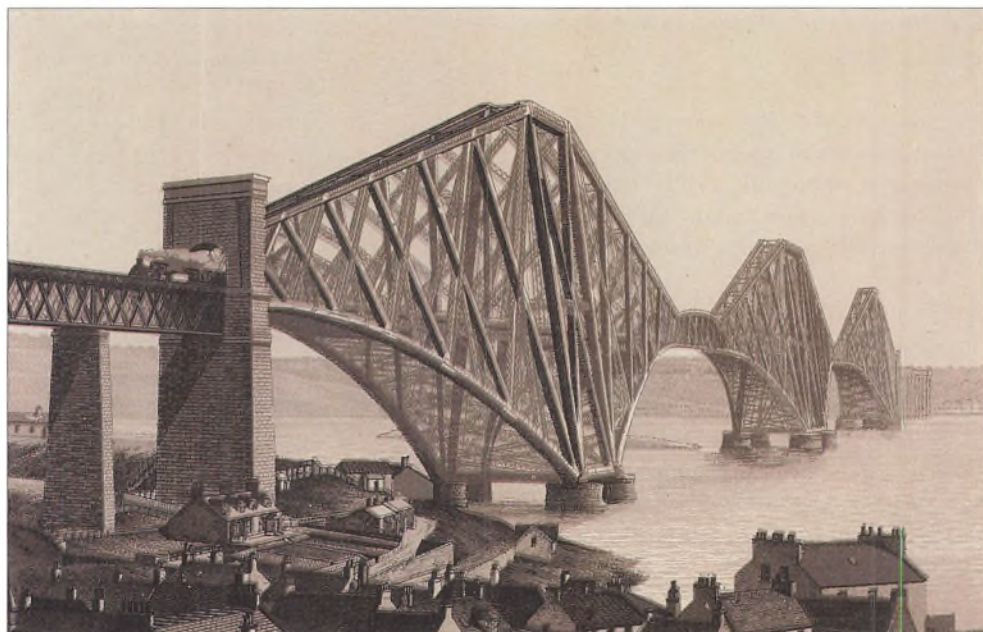
Den unge murersvend hed Chr. Erhard Rohde.

Hans rejse begyndte i Skotland, og hans hensigt var at besøge hele England, men af en grund, som vi senere skal se, nåede han ikke hele England: Han var forelsket i en pige i Danmark.

Og han fortsætter: *Jeg havde ikke fået løst Billet hjemmefra, og da Kaptajnen i Dag kom og forlangte vore Billetter, sagde jeg det til ham. Snedkerne afleverede deres, og så skulle jeg betale 18 Kroner. Jeg gav ham dem også. Han gik lidt med dem, derpå kom han tilbage og sagde, at vi kunne beholde dem, imod at vi delte dem ligeligt imellem os. Det var en rar Kaptajn, han har sagtens kunnet se, at vi var nogle fattige rejsende Svende.*

Alle Søfolkene siger: "Der er intet Arbejde i Skotland"

Søndag den 17. april 1898 på Leith Red. I løbet af Natten er vi kommet ind gennem Leith Fjord og ligger nu på Reden, parat til at gå ind så snart det bliver



Forth-broen blev bygget i 1880'erne og blev på den tid betragtet som et af Europas førende entreprenørarbejder udført i stål. Sammen med bl.a. Eiffeltårnet i Paris, som blev opført på samme tid, var den udtryk for den tids formåen inden for teknisk kunnen og et varsel om senere tiders ambitiøse brobyggerier. At dette bygningsværk var ud over det sædvanlige understreges af, at indvielsen den 4. marts 1890 blev foretaget af Prinsen af Wales, den senere Kong Edward VII.



Scott Monument:

"Især lagde jeg mærke til et vældigt Monument, der står ved Guinness Street i en Have. Det var så højt som en Kirke og overalt prydet med Statuer i Nicher i smukt huggede Buer og Kapitæler".

Højvande. Rundt omkring ser vi Land, men det er ikke som det derhjemme. Høje Bjerge hæver sig bag ved Byen. På en Klippe ud i Vandet ligger en stor Fæstning. En vældig Bro ses at føre over et bredt Vand. Det er vist Broen over Floden Firth.

Midt i Byen findes en stor Klippe, på hvis Top knejser en Fæstning. Havnen består af ene Dokke, for Tiden er en ny Dok under arbejde ved siden af de andre. Der arbejder mange Dampgravemaskiner, og jorden køres væk med Jernbanetog.

Så kom vi over Søen og kom i Land. Jeg kom til at bo hos en Nordmand, hvis Kone er Svensker. De to Snedkere bor et andet sted.

Leith og Edinburgh er bygget fuldstændig sammen. Edinburgh er en pragtfuld By, hvor der er udfoldet en Bygningskunst, så det forslår. Alt er bygget i Natursten, da de jo har Klipper umiddelbart i nærheden, så de kan få så store Sten, som de ønsker sig, meget billigt.

Den 18. april 1898.

Jeg sidder på Cafeen i Bernard Street. Den tilhører Danskeren Calen fra Fredrikshavn. Egentlig er det kun et Spisehus, der er ingen udskænkning af spirituøse Drikke.

De to danske Snedkere og jeg har besøgt Fæstningen Edinburgh Castle, der knejser stolt over byen. På fæstningen findes en stor Riddersal, der kaldes "Det gamle Parlaments Hall". Den er meget stor og meget smuk. Der findes et antal af Jernmen-



Huset Firekløve, som arkitekt Rohde byggede i Kongsvang ved landevejen til Skanderborg. Foto fra 1905 med bygmesteren, hustru og to døtre poserende foran.

Huset blev nedrevet ca. 50 år senere i forbindelse med landevejens udvidelse.

nesker, store Jernrustninger står Side om Side langs Væggene. Tillige kan man se den skotske Kongekrone, som opbevares under streng Vagt, da den er lavet af det bare guld og Ædelstene.

Den 19. april 1898 Aften

I aftes gik Snedkerne og jeg en tur gennem Byen for at se på Menneskevrillen. På Spadsereturen passerede vi forskellige Steder, hvor de byggede, men det er ikke, som når de bygger hjemme. Her bruger de intet Stillads udvendigt. Jeg ser dem kun stå indvendig og mure. Alle Facader bygges af Klippesten, Mursten bruges kun til Skillerum. Man ser heller ikke, som hjemme, Arbejds mændene gå og bære Sten op ad lange Stiger. Her opstilles en Hejsekran, alt arbejde med at få Materialerne op på Bygningen udføres af denne. Der bruges både Dampkraner og nogle, som trækkes med håndkraft. De er meget praktiske, de hejser selv meget store Stenblokke med stor lethed og lægger dem på hvilken Plads, det skal være i Bygningen, selv om denne er meget stor.

Rundt omkring Bygningen, nede ved Jorden, står mange Mænd og hugger i Sten. Det siges, at det skal være usundt Arbejde, så disse Stenhuggere dør i en ung alder, hvorfor de også får en høj Løn. Man ser heller ingen gamle Mænd imellem dem.

Murerne, som bygger med Mursten står ligeledes indenfor og udfører Arbejdet. Der er stor forskel på deres og vort Værktøj. De har kun en lang lige Murske, og deres Lodstok er fra gamle Dage. Den består af en Stok med et Hul i den ene Ende, hvori der hænger et Lod i en Snor.

Torsdag den 21. april 1898.

Nu har jeg fået Arbejde. Efter megen møje i går fandt jeg ud til en Murermester, som boede i Dundee Terrace. Han havde nok brug for mig, men han ville se, hvad jeg kunne bestille. Han sagde, at jeg kunne komme ud til ham i dag kl. 10, så skulle vi prøve.

Jeg mødte præcis kl. 10, og mesteren bad en Arbejdsmand følge mig hen til en Arbejdsplads, hvor der var mange Folk, og der har jeg arbejdet hele Dagen.

Jeg har brugt mit danske Værktøj, men jeg kommer vist til at ombytte Murskeen med den engelske, da der er mange Ting, som jeg ikke kan bruge den danske til.

Folkene, som jeg arbejder sammen med, er meget finke. De betragter opmærksomt mit Værktøj. De har åbenbart aldrig set en Murer fra Danmark før.

Murerne her bruger ikke, som vi derhjemme, hvidt Tøj til at arbejde i. Men derimod gammelt kulørt og brune Mol-skindsbenklæder, og disse bliver sorte, fordi deres Kalk er sort som kul.

Jeg klarer mig godt med Sproget. Jeg har ikke været i nogen Forlegenhed endnu for Sprogets skyld. Men sådan rigtig passiare kan jeg heller ikke.

De siger, vi får 10 D. (En D. er lig en Pence) i Timen, og vi arbejder 9 timer dagligt, om lørdagen 6 timer.

Søndag den 1. maj 1898.

Jeg tror, at jeg længes efter det lille Danmark. Eller måske rettere efter mine kære derhjemme, og min lille Lise, min egen Pige, som har tænkt så meget på mig, mens jeg var på Søen, at hun har skrevet til mig hver Aften og sendt mig alle Brevene på én gang.

Hvorledes mon hun har det nu? Hvor dejligt har vi ikke haft det i Vinter, og hvilken hjertelig Afsked tog vi ikke med hinanden. Blot hun ikke skal glemme det, og glemme, at der kan komme en Tid efter denne, der kan blive lykkeligere for os, hvis vor Gud vil forunde os det.

Jeg mærker godt, at jeg egentlig helst ville rejse hjem med det samme, tage min Pige om Halsen og sige: "Her har du mig igen, jeg kan ikke undvære dig". Om alt andet er aldrig så godt, så er det dog sort om Natten, når man føler Længsel. Det er så rart at have en, som man rigtigt af Hjertet kan elske, og det har jeg i min Lise.

Der er mange andre, men jeg kan ikke lide én eneste af dem. Nej Lise, hun har ikke sagt eet Ord, og jeg har ikke mærket én Tanke hos hende, som jeg synes var forkert. Nu er hun i København, måske kan hun forandre sig meget, men det skal jeg snart mærke, når jeg kommer Hjem.

Tja! Lad det være sagt med det samme: De fik hinanden. De fik et langt og trygt liv sammen gennem 50 år, indtil Chr. E. Rohdes død i 1948. Først i Viby og fra 1928 i Vejlbj, hvor murersvenden, som i mellemtiden var blevet muremester og arkitekt, købte Vejlbjgaarden.

De fik 7 børn og 20 børnebørn, og de fik et liv i økonomisk trykke kår.

Men det er en længere historie, som den unge murersvend ikke kunne vide, da han fortsætter i sin dagbog:

10. maj 1898

Jeg har nu arbejdet i over 8 Dage og jeg er blevet klar over, at det vist ikke går ret længe. Jeg får ikke 10 D. i timen, men kun 7½ D. (lig 53 Øre), og det kan jeg ikke være tjent med. Hvis jeg ikke kan få mere, vil jeg ikke arbejde ret længe for den Mester. Til lige er der ikke nogen Fornøjelse ved Arbejdet. Jeg er ked af at bruge den forbandede Murske og Svendene arbejder efter slow-princippet, de slider godt når Formanden eller Mesteren er til stede og ellers drive. Det er jeg ikke vant til.

Jeg har langt at gå til Arbejdspladsen. Om morgenen kører jeg med sporvognen for at komme tidligt nok til Kl. 6½. Det går med rasende fart, for der er 4 Heste for.

Om Aftenen holder vi op Klokken 5, og så spadserer jeg gerne Hjem, jeg skal jo se mig omkring. Jeg vækker Opmærksomhed, når jeg går gennem Byen i min danske Murerbluse og hvide Kasket, skønt jeg dog har mørke Bukser på. Alle Mennesker glor efter mig, Drengene råber efter mig, og det er endog passeret, at nogle har stoppet mig på gaden og villet vide, hvad jeg var for en. Men de var ganske skikkelige.

I midten af maj måned 1898 beslutter Chr. E. Rohde, at han har set nok i Edinburgh, og han får skibslejlighed til Norge, til Oslo, som på det tidspunkt hed Christiania. Her finder han godt, velbetalt arbejde og bliver i Norge til oktober måned. Han rejser til København – til sin Lise – og derfra videre til Aarhus, hvor han genoptager studiet på Teknisk Skole i Nørregade. Han aftjener også sin værnepligt.

Dagbog:

Aarhus den 29. April 1900.

Skolen er endt, god eksamen, snart på rejse til Paris.

Men den unge murersvend og nu bygningskonstruktør kom ikke til Paris i denne omgang. Lise fortalte ham, at hun var i lykkelige omstændigheder, og de blev gift i Sabro Kirke den 9. november 1900.

Men livet formede sig godt for det unge par. Der var rigeligt med arbejde, da samfundet var inde i en rask udvikling. En by som Aarhus udviklede sig meget hurtigt, da tilflytningen var stor.

Chr. Rohde så mulighederne i at ekspandere uden for byens grænser, og han byggede sit første hus i Viby, en villa på Skanderborgvej, som han kaldte Firkløve, idet han indrettede huset i fire lejligheder, hvoraf han og Lise beboede den ene, og de

andre blev lejet ud. Senere byggede han en fin rødstensvilla til sin familie ved siden af, da familien voksede til at omfatte syv børn.

Han blev aktivt involveret i Vibys udvikling i de følgende år, bl.a. i etablering af gasværk og elværk, og i 1914 indleverede han tegninger og overslag til en ny skole i Viby. Denne blev opført i 1915 overfor kirken.

Arkitekten var en påholdende og omhyggelig mand i pengesager. Dette gav ham mulighed for at købe jord, som han udstykkede til husbebyggelse, således bl.a. Kongsvang.

Denne aktivitet fortsatte han med senere i Vejlby, hvor han i 1928 købte Vejlbygården. Han og familien tog bopæl der, og arkitekt Rohde fortsatte med at udstykke og sælge byggegrunde derfra.

En voldtægtssag fra Randlev - familiens deroute

Af Erik Møller

Sager om seksuel krænkelse af børn og stedbørn finder i vore dage jævnligt vej til pressen, hvor de får en omfattende omtale. Det er imidlertid ikke kun et nutidigt fænomen, hvilket den følgende sag fra Randlev i 1822 vidner om. Sagen var kendt i lokalsamfundet, men næppe i en større offentlighed. Artiklen viser, hvordan en sådan sag kan ødelægge en familie. Samtidig viser den også nogle ikke særlig flatterende sider af stedets sognepræst.

—

I Kilder til artiklen er – foruden kirkebøger – følgende:

- a) justitsprotokol for Hads-Ning herreder 1820 – 1824 (arkiv nr. B 58 B – 12),
- b) dokumenter til justitsprotokollen for Hads-Ning herreder 1822 – 1823, I pakke (arkiv nr. B 58 B – 31)
- c) domprotokol for Hads-Ning herreder 1820 – 1825 (arkiv nr. B 58 B – 77)
- d) Aarhus Stiftamt, indkomne breve vedrørende delikventvæsen 1822 (arkiv nr. B 006 – 282)
- e) sagsliste for Viborg Landsoverret 1821 – 1823 (arkiv nr. B24 A – 71)
- f) pådømte sager i Viborg Landsoverret nr. 256 – 287 i 1822 (arkiv nr. B 24 A – 294)
- g) domprotokol for Viborg Landsoverret 1820 – 1823 (arkiv nr. B 24 A – 86)

Nogle oplysninger om personerne

Rasmus Michelsen Funder blev født i 1786 i Randlev, hvor hans forældre, Michel Pedersen Funder og Kirsten Rasmusdatter, var gårdfolk. Inden han blev konfirmeret i 1801, havde han tjent forskellige steder. Herefter havde han været hjemme hos faderen, indtil han blev gift.

Ingeborg Sørensdatter blev født i 1786 i Gylling, Hendes forældre, Søren Rasmussen og Bodil Pedersdatter, var også gårdfolk. Hun fødte i 1807 et barn uden for ægteskab – et såkaldt uægte barn. Da det blev døbt Kirsten i Gylling Kirke, blev Carl Grønning udlagt som barnefader. Han var skovfoged på Gyllingnæs².

Rasmus Michelsen Funder og Ingeborg Sørensdatter blev gift i Gylling Kirke den 3. februar 1810.

I 1813 købte Rasmus Michelsen Funder

² Carl Grønning er omtalt i en artikel af H.L. Møller "Englænderne paa Gyllingnæs" i årbog for Historisk Samfund for Aarhus Stift 1922, side 29.

22. marts 1822
 i høj Trosommelighed naar jeg for Dens Høiligheds
 sandheds Gud for i Randlev nigeligen for tildraget sig:
 Kirsten Carlsdatter, en meget skikkelig Pige 14^{de} Aar gl. som
 jeg i denne Vinter for sandt vilde næstforestaaende
 Confirmation, og som vist sig som een af mine
 villigste og flittigste Confirmander, kom d. 21^{de} Marts sidst
 til mig med hendes Moder: Ingeborg Sørensdatter, gift
 med Huusmand Rasmus Michelsen Funder her
 i Randlev-Nørskov, og beklagede dem med
 Jammerstaare, at Manden ei allene mis-
 handlede hende (hans Kone) saa hun ei
 kunde udholde det længer hos ham; men
 at Manden ei allene mishandlede hende (hans Kone)
 for sin ei kunde indfælde det længer hos ham; men
 fandt endog for kunde Gang først d. 13^{de} eller 14^{de} Marts
 og dog Mandagen d. 18^{de} Marts skildraget sin avn-
 sørgelse sig, som Ulykkelig i mit færdig Hæder som
 vedt besvarende ~~at~~ for sin Kom-
 i sig selv med sin i den første Gang fandt som
 i at d. 26. marts til Aar gl.

Begyndelsen af brevet af 26. marts 1822 fra pastor Niels Blicher til herredsfoged Lanng.

et husmandssted på Randlev Mark på godt tre skæpper hartkorn.

De fik i alt seks børn, hvoraf to tvillinger døde som små. Da det yngste barn døbes i Randlev kirke den 9. februar 1823, noterer præsten i anmærkningsrubrikken i kirkebogen følgende: "Denne Ulyks. Mand der i Fjor blev Angiven af hans Stedd. Kjersten CarlsD, der gik til Konfirmations, for at have 2 Gange voldtaget hende".

Præsten i Randlev var Niels Blicher, fader til forfatteren Steen Steensen Blicher. Han var præst i Randlev fra 1795 til 1822. Han er især kendt fra sin tid som præst i Vium syd for Viborg, hvor hans interesse for forbedring af landbruget var stor. Hans litterære hovedværk er "Topographie over Vium Præstekald".

Voldtægtssagen

Den begynder med et brev af 26. marts 1822 fra pastor Niels Blicher til herredsfoged Lanng i Aarhus. Heri skriver Blicher bl.a. følgende:

"Kirsten Carlsdatter, en meget skikkelig Pige 14 5/12 Aar gl. som jeg i denne Vinter har beredet til næstforestaaende Confirmation, og har vist sig som een af mine lærvilligste og flittigste Confirmandere, kom d. 21. Marts sidst til mig med hendes Moder: Ingeborg Sørensdatter, gift med Huusmand Rasmus Michelsen Funder her i Randlev-Nørskov, og beklagede dem med Jammerstaare, at Manden ei allene mishandlede hende (hans Kone) saa hun ei kunde udholde det længer hos ham; men

havde endogsaa tvende Gange - først d. 13. eller 14. Marts, og derpaa Mandagen d. 18. Marts voldtaget den arme værgeløse Pige, hans Stifdotter (med hvem Moderen havde været besvangred før hun kom i Ægteskab med ham). Den første Gang havde han viist Moderen ud i et Ærinde til Svogeren: lens lensen Grumstrup, (som boer omtrent en 800 Skridt sønden for Deres Huus). Derpaa havde han lukket Dørene og under haarde Truster voldtaget Datteren, der jammerligen bad for sig, og skreeg - men forgjæves; da der er nogle Hundrede Skridt til begge de nærmeste Naboer. Da Moderen kom hjem, sagde hun hende med lammersgraad hvorledes hun af Faderen var bleven mishandled. Imidlertid haabede de, at han skulde skamme sig, og aldrig mere begynde paa Sligt -. Men Mandagen d. 18. igjentog han Alt det Ovenanførte."

Han skriver videre, at moderen og datteren besluttede, at hun skulle tage ophold hos nogle slægtninge. *Da sagen nu er kendt uden for hjemmet vilde pastor Blicher gerne "have den arme Piges Ære rædded, og maa indstille til Retten, hvad der maa ske med den fornævnte Misdæder, der frisk væk bliver ved at nægte Alt". Han slutter af med at skrive, at dette "ikke maae betragtes som en Angivelse, men blot som en privat Skrivelse".*

Herredsfogden handlede hurtigt. Alle-rede den 28. marts kl. 9 om aftenen blev sognefogden i Randlev bedt om at arrestere Rasmus Michelsen Funder, men da han en time senere ankom sammen med to karle for at foretage arrestationen, kunne Ingeborg Sørensdatter oplyse, at Rasmus natten mellem den 27. og 28. marts var redet bort på deres eneste hest. I et retsmøde den 29. marts forklarede Ingeborg Sørensdatter,

at hun ikke vidste, hvor han var taget hen. Hun forklarede endvidere bl.a. følgende: Rasmus Michelsen Funder *"er temmelig høj af Væxt og middellaadig af Bygning, han har brune Haar blaa Øjne, er 36 Aar gammel og han taler Dansk. Han var ved Undvigelsen iklædt en blaa Vadmeelds Trøje med blanke Knapper i, en ternet Hvergarns Vest, lange hvide lerreds Buxer, et rødt bomulds Tørklæde, Uldstrømper og Træskoe eller Støvler paa Benene, en rund Hat paa Hovedet; derforuden har han medtaget foruden den Skjorte han har paa, en ditto og et Par Strømper, men videre savner" hun ikke. Hesten fandtes i stalden om morgenen den 29.*

Ingen hørte mere fra Rasmus, før han den 23. maj meldte sig hos dommeren, hvor han straks blev fængslet. Dagen efter blev der holdt forhør over ham, hvor han nægtede alt. Han forklarede tillige, at han ikke var rejst bort af frygt for at blive fængslet, men *"fordi hans Kone havde tilraadt ham at rejse bort paa nogen Tid for at Pastor Blicher imidlertid skulle blive beroliget"*. Han havde været i Houlbjerg, hvor han havde arbejdet som grøftegraver. Da han erfarede, at han var efterlyst, vendte han hjem.

Herefter fulgte en lang række retsmøder, hvor Rasmus Michelsen Funder, Ingeborg Sørensdatter og Kirsten Carlsdatter blev afhørt. Endvidere afhørtes naboer og den familie, hvortil Kirsten var rejst.

Ingeborg Sørensdatter vidste kun, hvad datteren havde fortalt om voldtægten, idet hun begge gange havde beklaget sig over for moderen. Af ydre tegn vidste hun kun, at datterens hovedtøj den 18. marts havde været i uorden.

Kirsten Carlsdatter forklarede, at hun havde råbt og skreget om hjælp, men ingen havde kunnet høre hende, da afstanden til nabohusene var for stor, og at ingen tilfæl-



Randlev Præstegård som den ser ud i dag. Hovedbygningen er opført i 1749 og restaureret i 1923.
Foto: Inger Stamp.

dig kom til stede. På hendes klæder var der intet sønderrevet.

Naboerne vidste intet til sagens oplysning. Den familie, hos hvem Kirsten Carlsdatter havde taget ophold, vidste kun, hvad Kirsten havde fortalt dem. De oplyste, at hun ikke er dem bekendt som et "lætfærdigt Fruentimmer men derimod som skikkelig og sædelig".

Rasmus Michelsen Funder havde bedt om, at skomager Mads Pedersen i Randlev blev indkaldt som vidne. Denne forklarede i et retsmøde den 15. juli, at Kirsten nogle gange overfor ham havde beklaget sig over, at hendes stedfader havde straffet hende noget hårdt for begåede forseelser. Endvidere oplyste han, at Kirsten havde fortalt ham "at hun med Moderen havde været hos Præsten for at formaa ham til at han ingen Anmeldelse skulle gjøre af den Arestanten paasagte Beskyldning samt at Præsten da havde nægtet at efterkomme denne Begjæring og derpaa truet hende med at hun ikke skulle antages til Confirmation dersom hun fragik hvad hun engang havde udsagt. – Kiersten Carlsdatter og hendes Moder som bleve dette foreholdt, tilstode begge Rigtigheden deraf med Tilføjende at Aarsagen til denne Begjæring til Præsten var fordi de indsaa at de ikke kunne bevise factum, det var efter Moderens Begjæring til Kiersten

Carlsdatter at de begge begave dem til Præsten i førnævnte Anliggende".

Under sagen bad herredsfoged Lannng pastor Blicher om en udtalelse om, hvorledes Rasmus Michelsen Funders foregående liv og levned var ham bekendt. Pastor Blicher svarede den 10. juni, hvor han oplyste nogle fakta om Rasmus Michelsen Funders dåb og konfirmation. Herefter skriver Blicher følgende: "Han havde ikke nydet den bedste Opdragelse. - Forsømt og trøkken³ var han til at lære Christendommen, ogsaa hans Kundskab var tarvelig skjønt han ikke manglede Naturgaver. I den Tid, han har været givt, har hans Forhold i flere Henseender været forargeligt og strafværdigt". Under sagen anmodede herredsfoged Lannng endvidere "Stiftspsysicus, doctor medicinæ Willemoes i Aarhus" om en attest om "hvorvidt den foregivne Voldtægt maatte have efterladt sig saadanne Spor at Gjerningen deraf bestyrkes, og om der maatte vise sig Tegn til at hun er frugtsommelig". Willemoes svarede i attest af 29. juni følgende:

"Efter Anmodning har jeg, i Forening med Giordemoder Madam Rasmussen, heraf Byen, undersøgt Kiersten Carlsdatter

³ Trøkken staves også trøggen. Det betyder, at han havde ulyst til at lære kristendom. Træg og tvær.

og funden Fødselsdelene saa udvidede og slappe, at der er ingen Tvivl om at hun har havt Omgang med Mand, ligesom ogsaa Delene vare noget excorierede⁴, hvilket saavel kan tilskrives den med Voldtægten anbragte Vold, som Sorg over det forefaldene. Derimod fandt vi intet Spor til Frugtsomelighed”.

Herredsfoged Lannng søgte oplysning om Rasmus Michelsen Funders forklaring, om hans arbejde i Houbjerg var rigtig, og om han der havde sagt noget om, at han var sigtet for voldtægt. Af en udskrift af Frisenborg Grevskabs Politiprotokol fremgår, at han havde haft arbejde som grøftegraver, arbejde med digesætning og rydning af buskads med videre hos fem mænd i byen. Han blev betegnet som skikkelig og en god arbejder. Han havde ikke oplyst noget om sigtelsen.

Voldtægt var efter kong Christian den Femtes danske lov fra 1683, der stadig var gældende i 1822, en alvorlig forbrydelse, der blev straffet med døden. Anklageren i sagen nedlagde da også påstand om

1. at Rasmus Michelsen Funder skulle halsugges og hans legeme derefter brændes
2. at han skulle straffes på yderste formue, og at have sin jord, hvis han ejede noget, forbrudt til kongen.

Der blev afsagt dom den 17. august 1822, hvor Rasmus Michelsen Funder blev frifundet. Dommeren fandt, at der ikke forelå bevis for, at han havde begået den forbrydelse, som han var sigtet for. Den blotte formodning herom var ikke tilstrækkelig. Herefter hedder det i dommen: *”Naar nu tillige lægges Mærke til den Omstændighed at Arestanten virkelig har arbejdet som*

Grøftgraver paa de af ham omforklarede Steder, hvilket det under 22. f.M. erhvervede Forhør inden Grevskabet Frisenborgs Politieret oplyser, saa kan det rimeligen antages at Arestanten allene er bortreist i de af ham omforklarede Hensigter og at den skete Efterlysning har bevirket at han frivilligen er kommen tilbage for at forsvare sin Sag, som han saaledes bragte i Erfaring ej blev upaataalt; derimod har denne hans Bortreise allene biedraget til at forøge Mistanken imod ham og som en Følge deraf endmere begrundet hans Arrest”.

Ankesagen

Dommen blev anket til Landsretten. Under læsning af sagens akter stødte landsdommerne på Blichers udtalelse til underretten af 10. juni, citeret ovenfor. Landsretten pålagde i skrivelse af 23. september underrettsdommeren, at han hos sognepræsten skulle søge oplyst, hvilke fakta, der havde givet ham anledning til at karakterisere Rasmus Michelsen Funders forhold som forargelige og strafværdige.

Niels Blicher afgav den 11. oktober følgende udtalelse: *”At Rasmus Michelsen Funder har viist sig ugudeligt ved at sværge, bande, slaaes, forsømme den offentlige Gudsdyrkelse, tilliste sig Træ af Andres Skove, og især ved at mishandle sin Stifdotter Kirsten Carlsdatter - og tyrannisere sin Kone, endog kort efter hendes Nedkomst i Barselsæng - det troer jeg alt, dels fordi jeg selv har været Vidne til de førstnævnte Synder, og dels fordi jeg af Troværdige har hørt Fortællinger om de 3 sidste For-gaaelser; enten hverken erindrer jeg de fortællende Personer, ei heller seer jeg mig i Stand, eller pligtig til: med juridiske Beviser at godtgjøre de Anførelser, der æskes af mig, som Sognepræst.”*

Underrettsdommeren indkaldte Rasmus Michelsen Funder, Ingeborg Sørensdatte og Kirsten Carlsdatte til møde i retten den 18. oktober. Rasmus benægtede alt, hvad Blicher havde anført i sin udtalelse, især at han skulle have tillistet sig træ i andres skove. Han vedgik, at han havde slået konen og steddatteren, men aldrig mishandlet dem. Han havde ikke slået konen enten kort før eller efter hendes fødsler i barselsseng.

Både Ingeborg og Kirsten forsikrede, at Rasmus nok undertiden havde slået dem, men han havde aldrig mishandlet dem. Ingeborg tilføjede, at Rasmus havde vist al mulig omhyggelighed for hende, når hun var gravid og lå i barselsseng. Begge oplyste, at de ikke var bekendt med, at han havde tillistet sig træ i andres skove.

Landsretten fandt således, at der ikke var det fornødne bevis for, at Rasmus havde begået voldtægt mod steddatteren. Man henviste til en bestemmelse i Danske Lov fra 1683, hvori det hedder følgende: *"Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage, og hendis Raab og Skrig om Hielp høres, og synis blaat Kiød, eller revne Klæder, hand miste sit Liv, enddog hand sin Villie ikke fuldkom"*.

Hvad skete der så efter dommen?

Blandt sagens akter findes en opgørelse over omkostningerne i justitssagen dateret Hads-Ning Herredskontor den 28. december 1822 og underskrevet af herredsfoged Lannng.

Den ser således ud:

varetægt og forplejning fra 24. maj til 15. september inkl.	21 rbd.	5 m.	6 ⁶ / ₇ sk.
vask for 5 måneder.....	<hr/>		
3 m. 2 sk.			
arresthusleje i ovennævnte tid	10 rbd.	1 m.	9 ⁵ / ₇ sk.
betalt prokuratorernes salær.....	rbd.	3 m.	
for overretsaktens indbinding m.v.....	1 rbd.	1 m.	8 sk.
.....	i alt	46 rbd.	2 m. 10 ⁴ / ₇ sk.

Landsretten afsagde dom i sagen den 4. november, hvor underrettens dom blev stadfæstet. Uagtet at sagens omstændigheder gør det troligt, at Rasmus Michelsen Funder kan have gjort sig skyldig i voldtægten, så fandt landsretten dog ikke – mod hans stadige benægtelse – at der forelå et så stærkt bevis, at han kunne dømmes. Landsretten tilføjede, at lægeerklæringen ikke udelukkede muligheden for, at Kirsten Carlsdatte enten før eller efter den tid voldtægten skal have fundet sted, kan have haft ”legemlig Omgang med andre end” Rasmus Michelsen Funder. På grund af de mod ham talende omstændigheder fandt man, at han burde betale sagens omkostninger.

som alt af Rasmus Michelsen Funder selv er blevet betalt.

Det var en betydelig sum for en husmand.

Hvad enten det skyldes regningen for fængselsopholdet, gældsbyrden på ejendommen, de vanskelige vilkår for landbruget eller den forestående separation, besluttede familien at sælge husmandsstedet. Det skete ved skøde af 5. december 1822, og salgssummen var 350 rigsbankdaler sedler. På ejendommen var der imidlertid en gæld på 285 rigsbankdaler, så der blev kun få penge til familien ved salget.

Herefter måtte familien bo til leje forskellige steder. Da deres yngste barn blev

døbt i februar 1823, betegnedes Rasmus da også som indsidder.

Ægtefællerne søgte separation i marts 1823, og pastor Blicher oplyste i en erklæring til ansøgningen, at Rasmus er blevet "uforsønligen vred", fordi hustruen havde mistænkt ham for at have voldtaget steddatteren, og fordi Kirsten havde angivet ham. Ingeborg skulle beholde deres tre børn, og han skulle svare bidrag med ni rigsbankdaler sedler årligt til hvert barn.

I 1825 rejste Rasmus til Aarhus. Han var da grøftegraver. I 1838 kom han tilbage til Randlev fra Grumstrup i Vedslet Sogn. Han var da daglejer og syg. Han døde den 21. april 1838 og efterlod intet, som der står i skifteprotokollen.

I 1834 boede Ingeborg hos sin broder, gårdmand Rasmus Sørensen i Amstrup i Falling Sogn. Her boede også den ene af sønnerne. Den ældste søn var ude at tjene, og datteren var i pleje hos familie i Ry. I 1840 boede Ingeborg i fattighuset i Randlev Sogn og var fattiglem. I 1845 boede hun ligeledes i Randlev i et hus, og hun var da daglejerske. Ingeborg døde den 2. februar 1851 og blev begravet fra Gosmer Kirke. Hun var fattiglem af Randlev og døde hos svigersønnen, gårdmand Jens Pedersen i Fensten, der var gift med Kirsten Carlsdatter.

Kirsten Carlsdatter blev første gang gift den 9. november 1827 med Peder Nielsen i Fensten. Han var fraskilt og 20 år ældre end hende. Han døde i 1829. Hun blev anden gang gift med Michel Rasmussen i 1830. Han var jævnaldrende med Kirsten. Efter hans død blev hun tredje gang gift med

Simon Juulsen i 1833. Efter hans død blev hun gift 4. gang med Jens Pedersen i 1847. Hun fødte i alt 12 børn.

Pastor Niels Blichers forhold til familien

Pastor Blicher havde stor sympati for Kirsten Carlsdatter, hvilket fremgår af hans skrivelse af 26. marts 1822, hvor han skriver, at hun ved forberedelsen til konfirmation er en af hans lærervilligste og flittigste elever.

Han har tilsyneladende også sympati for Ingeborg Sørensdatte.

Derimod havde han helt tydeligt et horn i siden på Rasmus Michelsen Funder. Han havde efter Blichers opfattelse ikke nydt den bedste opdragelse, og hans interesse for kristendom og anden lærdom kunne ligge på et meget lille sted, selv om han havde naturgaverne. Blichers udtalelse af 11. oktober – citeret ovenfor – efterlader et lidet flatterende indtryk af Rasmus.

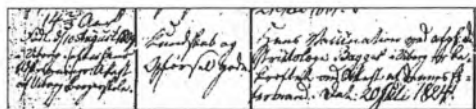
Blicher kunne dog ikke gøre nærmere rede for, hvor han havde sin viden fra, men henviste til hvad han havde hørt sige. Det indgyder ikke respekt for sognepræsten, at han kunne vurdere et af sine sognebørn på denne måde. Selv efter at Rasmus var blevet frifundet i landsretten, kunne Blicher ikke lade være med at skrive i kirkebogen, at Rasmus var en ulykkesmand, der året i forvejen blev angivet for at have voldtaget steddatteren. Det var der egentlig ingen grund til udover Blichers antipati mod Rasmus Michelsen Funder.

Mads Alstrup (1809-1876)

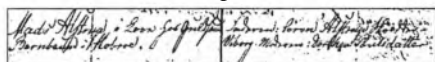
- Guldsmed og daguerreotypist

Af: *Henning Nicolaisen*

Mads Alstrup blev født i Viborg den 20. aug. 1809 af forældre: Skræddermester Søren Alstrup og Dorthe Poulsdatter. (Gift 9.9.1808 i Viborg Domkirke). Og klokkerne ringede i Gråbrødre Sogn fredag den 3. nov. 1809, da drengen blev døbt.



Hobro kirkebog: Konfirmeres 25. april 1824 som nr. 9. 14 2/3 år gammel. Kundskab og opførsel betegnes som "God". (Her står, at han er født 10. august, men det er en fejl, ligesom flere kilder fejlagtigt mener, han er født i 1808. Hans forældre blev derimod forlovet 10. august 1808!)



Han var allerede før konfirmationen kommet i lære hos guldsmed Johan Christian Bernbaum, der netop havde fået borgerskab i Hobro 12.1.1824. Familien Alstrup kendte formentlig Bernbaum fra Viborg, idet han arbejdede som svend hos guldsmed Stilling og også blev gift i Viborg Domkirke i 1820. Så den 14-årige dreng var altså med til at hjælpe den nyankomne mester fra Viborg i gang i den nyerhvervede gård Adelgade 11 i Hobro. Læredrenge og svende boede som regel hos mesteren, og her var rigelig med plads!

Læretiden var hård og lang, og som regel varede den omkring syv år. Det passer også med, at han i 1831 ankom til Randers som svend og fik ansættelse hos guldsmed Jørgen Henning Momme, der havde fået

borgerskab i byen året før. Momme må have været rimelig tilfreds med den unge Mads, for ved folketællingen i januar 1834 var han stadigvæk ansat som svend.

Guldsmedesvenden havde dog fundet sig en ung pige, der var tyende hos den pensionerede oberst Ludvig von Broch i Randers. Mads giftede sig 19. juni 1834 i Sankt Mortens kirke i Randers med pigen, der hed Johanne Marie Lindstrøm (født 1810 som datter af garver Johan P. Lindstrøm i Vorup), og 1.7.1834 averterede han i Randers Amtsavis etablering i Randers. Han fik borgerskab i byen 29.8.1834, men flyttede efter et par år til Århus og fik borgerskab her 9.1.1837. Boede i Skolegade 43 (nuværende nr. 7)

Han annoncerede i Aarhus Stiftstidende 13.1.1837:

Da jeg har etableret mig her i byen som Guld- og Sølvarbejder, tager jeg mig herved den frihed at anbefale mig til de ærede, der godshedsfuld ville forunde mig deres Arbejde. Reel behandling, god Gehalt og muligst billige Priser forsikres. Min bopæl er i Hr. Sadelmager Løvengrens Gaard på Skolegade.

*Ærbødigst M. Alstrup
9. jan. 1837*

Allerede 27.10. samme år flyttede han til Vestergade 662 (nuværende nr.41). Men heller ikke her blev han boende ret længe, for i 1838 kan de "3 værelser, køkken og spisekammer erholdes til Paaskefytetid" (Skærtorsdag er 12. april 1838)

Desværre har man endnu ikke fundet sølvgenstande af Mads Alstrup, og dermed heller ikke hans mestermærke. Hvis han har



Vestergade 41

fulgt sin læremesters udgave, så kunne det være, at han kun bruger efternavnet. Det kunne i så fald være: *Alstrup*.

Tiden i København

Herefter tog han springet til København og boede i "Springgaden 31, 2. sal" som "Uhrfouteralmager" (FT 1840). Han var åbenbart ret fiks på fingrene og forsøgte sig med flere ting.

Alt tyder på, at han var en lidt urolig sjæl! Han har givetvis ledt med lys og lygte efter et erhverv, der kunne give ham et anstændigt udkomme, og da daguerreotypiske billeder var det mest "hotte" i tiden, endte det med, at han blev Danmarks første professionelle fotograf indenfor daguerreotypi.

Den franske opfinder Louis Daguerre offentliggjorde den første anvendelige metode til at lave "*Photogeniske Billeder*" i 1839.

Allerede samme år kunne man i Danmark læse om opfindelsen i "*Ursins Magazin for Kunstnere og Haandværkere*", der bragte artikler med Daguerre's egen opskrift og beskrivelse af processen.

En væsentlig ulempe ved metoden var, at der ikke kunne tages kopier. Opfindelsen fik derfor kun en kortvarig levetid i fotografiets historie.

Efter en noget flakkende karriere startede Alstrup fotografvirksomheden i København 1842, som den allerførste i Danmark i det nye erhverv. Det vidner om, at det var en foretagsom og idérig mand, der var kommet til hovedstaden. Han forstod også det nyttige i at reklamere for sig selv, og annoncer i "Adresseavisen" taler om åbning i august 1842 i "Herkules-Pavillonen":

"Da jeg i længere Tid har eksperimenteret med en fra Paris forskreven Daguerreotyp, og mine Forsøg med at optage Portraiter ere faldne tilfredsstillende ud, kan jeg begynde at afdrage Portraiter til billig Priis, saa snart jeg har faaet Sølvplader fra Paris, hvilket højest kan vare 14 Dage. Dette tillader jeg mig at offentliggjøre for det ærede Publikum"

*"Daguerreotyperede Portraiter
I Henhold til mit tidligere Avertissement tager jeg mig den Frihed at bekendtgjøre, at jeg har aabnet mit Atelier for daguerreotyperede Portraiter i Pavillonen i Rosenborg Have og Prisen for et Portrait bliver 5 Rbd. For Familier af flere Personer forholdsvis billigere. Prøver ere til Eftersyn saavel i Pavillonen som i min Bopæl. Pilestrædet 116. 2den Sal.*

Ærbødigst M. Alstrup."

*"Daguerreotyperede Portraiter.
Den velvilje, det ærede Publicum viste imod mig, da jeg havde mit Atelier i Rosenborg Have, har foranlediget mig til at opbygge en Glaspavillon, som staar i Forbindelse med Værelserne i min Bopæl og opvarmes fra samme. Til lig er der særskilte varme Afrædelsesværelser. Da jeg har gjort mig bekendt med de allernyeste Forbedringer og har bragt det til større Fuldkommenhed ved lang Øvelse, saa portraiterer jeg i hvilket som helst Veir, naar Himlen ikke er altfor overtrukken med mørke Skyer. Det bemærkes, at jeg nyligen har erholdt et nyt Instrument, som frembringer Billederne langt hurtigere end sædvanligen, og Portraiteringen skeer i varmt Værelse. Portraiternes Størrelse kan faas fra 1 til 6 tommer.*

*Ærbødigst M. Alstrup
St. Kjøbmagergade 66
lige for Silkegaden
1ste Sal over Gaarden"
15. 11. 1842*

I maj 1843 tog han på en længere provinsturné sammen med konen og den lille Gustav på fem år. De besøgte Randers/Århus/Horsens/Vejle/Haderslev/Odense (og Hamborg for at købe udstyr).

Han var i de følgende fire-fem år på flere vellykkede turnéer - herefter alene. Folk betalte gerne for at blive foreviget, selvom billederne til tider var af en middelmådig kvalitet, og konkurrencen var nok ikke så stor i provinsen. Med sig på landevejene medbragte han hele det daguerreotypiske udstyr: kamera, plader, mørkekammer m.m. De forsøvede kobberplader var ret små (ca..7x9 cm). Man skulle behandle pla-



Ca. 1844



Ca. 1843

"Daguerreotypi af M. Alstrup i Kjøbenhavn"

derne varsomt, da de var følsomme overfor berøring og luft. Derfor blev de straks efter fremkaldelse og fiksering indkapslet bag glas.

Han tog tilbage til København og etablerede sig permanent på Østergade 78 i 1849. Der blev løbende investeret i nyt apparatur og kameraer, så kvaliteten af hans arbejder steg efterhånden.

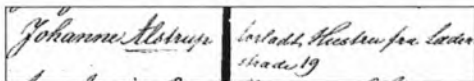
Alstrup var overordentlig flittig, og de næste otte år tjente han mange penge og købte ejendomme mm. Men han brugte desværre også så mange penge, at han gik fallit 1858. Kort før fallitten forlod han kone og børn og flyttede på Frederiksberg, hvor han udstyrede et hus efter alle kunstens regler, mens de ubetalte regninger hobede sig op. Selv cigarerne blev ikke betalt!

Tiden i Sverige

Efter konkursen tog han til Sverige, og i

1860 var han i Malmø. Samme år åbnede han fotoatelier i Göteborg og kaldte sig i en annonce for "Den ældste Photograph i Skandinavien". Han besøgte flere svenske byer og var en kort tid i kompagniskab med en svensker. Af byer, der besøgte, kan nævnes: Helsingborg, Kristianstad, Marierstad, Skovde, Gävle, Eskilstuna, Ørebro, Lund, Sundsvall, Söderhamn m.fl.

Der kan være flere grunde til, at han valgte at forlade Johanne i København. Måske var det en gensidig aftale, det kan der kun gisnes om. Men i hvert fald ser det ud til, at han "glemte" at sende penge hjem til hende. Da hun døde på Kopperhospitalet,



Begravet fra Helligånd Sogn den 15. sept. 1872. Død af kopper. "Forladt hustru fra Læderstræde 19".

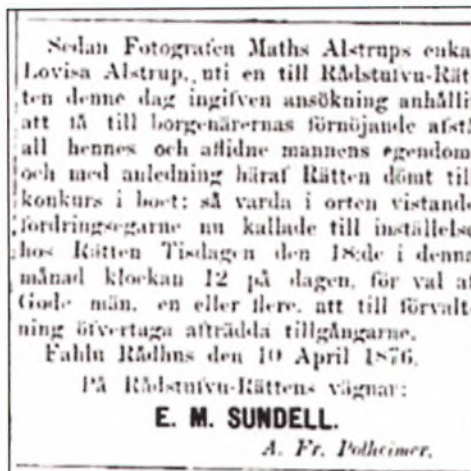
som drives af fattigvæsenet, var det som en syg og fattig kone i Læderstræde 19. Hun står i kirkebogen som ”enke”! – og 65 år (det passer ikke).

Efter Johannes død giftede han sig anden gang med (Johanna) Lovisa Johansson i 1873. Hun lærte formentlig fotografering af sin mand, og der er en del arbejder fra hendes hånd.

Mads Alstrup døde i marts 1876 i Falun, Sverige, og havde i en række år ikke længere været ”inde i billedet”. Rig var ingen af dem blevet, hvilket konkursbegæringen vidner om, og Lovisa Alstrup flyttede fra Falun til Hedemora og senere til Avesta og fortsatte med fotograferingen.



Lovisa Alstrup: Portræt af en svensker



Fra retten i Falun 1876

Mads Alstrup var begavet og god til at tilpasse sig, og han ydede en pionerindsats indenfor den danske fotohistorie og banede vejen for de næste i branchen. Han fik en bemærkelsesværdig og meget omskiftelig karriere indenfor det nye medium. Mange mennesker stiftede gennem ham for første gang i deres liv bekendtskab med fotografiet og med et billede af sig selv eller deres nærmeste familie eller venner. Han var meget produktiv og tjente hurtigt mange penge. Efter hans egne optegnelser kan man regne sig frem til, at han må have lavet omkring 33.000 portrætter fra 1842-1858, men måske har han overdrevet lidt?

De allerflESTE billeder er gået tabt, og der kendes i dag kun 23 værker af Alstrup fra de ca. 16 år.

Efter den spæde start i 1842 var der ti år efter over 100 fotografer i København. Det vidner om, hvor yndet det var at blive forevigt. Alle skulle fotograferes, og vi kender vel alle de gamle fotos fra familiealbummet. De såkaldte ”Carte de Visite” blev yderst populære. Soldaterbilleder var et kapitel for sig, hvor forældre og kæresten fik tilsendt et foto fra hovedstaden.

Man kan sige meget om Mads Alstrup, men et kedeligt liv kan man ikke påstå, han fik. Men den noget turbulente tilværelse ser ud til at have passet ham. Udover at være ambitiøs var han vel også noget af en levemand – i hvert fald mens det gik godt! Der skulle hele tiden ske noget nyt, og han havde, som man ville sige i dag, krudt i en vis legemsdel!

Børn:

Gustav Alstrup født i Århus 26. april 1837. (Skolegade 7)

Søren Theodor Alstrup født i København 30. jan. 1843 (Gråbrødretorv 112). Blev senere lærer og translator. (Død 1902 Nybrogade).

Ludvig Frederik Alstrup født i København ca. 1846 (Ll. Kongensgade 53). Blev handelsbetjent i København (Gasværksvej 7, kvisten).

Carl Johan Alstrup født i København 19. okt. 1849 (Østergade 78). Blev ”commissionær” i København (Stengade 13).

Gustav Alstrup (1837- 1911)

Sønnen Gustav lærer at fotografere allerede som 14-årig og overtager senere faderens atelier i København. Faderen havde inden fallitten sørget for, at sønnen overtog de fleste remedier.

Efter krigstjenesten giftede han sig 25.4.1866 i Helligåndskirken i København med Laura Kjørup.

De flyttede fra København i 1868 og valgte at bo i Fuglebjerg (Sorø amt). I 1870 er han løjtnant og fotograf. Ægteparret boede ved folketællingen i 1880 i et hus, hvor han var fotograf. Datteren Alexandra (født 1863 fra tidl. ægteskab) er flyttet hjemmefra og er husholdningselev.

Ved folketællingen 1901 bor de stadigvæk i huset. Hun er blevet ”modehandler-



Laura og Gustav Alstrup (ca. 1905). Forlev (Slagelse)

inde”, og han er stadig fotograf.

Medaljen han bærer med stolthed er en erindringsmedalje for krigsveteraner for krigen i 1864 med Chr. IX og indskriften: ”For deltagelse i Krigen 1864”. Den blev indstiftet i 1876.



Fotograf Gustav Alstrup: Hindholm Højskole.

Død på Slagelse Sygehus 18.9.1911.
Forhenværende fotograf med alderdomsunderstøttelse.

Af andre guldsmede, der også bliver fotografere kan nævnes:

Ludvig Theodor Valdemar Berth i Næstved (født 1821, borgerskab 1856-1896), lavede atelier 1864 sammen med guldsmedeforretningen, som sønnen overtog.

Johan Frederik Oest Dinsen i Odense (født 1817, borgerskab 1846). Fik borgerskab som fotograf 1865. (Død 1868 – så det var et kort bekendtskab).



W. Lind – Fotograf & Guldsmed

Wilhelm Ferdinand Riberholdt i Rønne/
Århus (født 1829, borgerskab i Rønne
1853-57, i Århus 1859- ca. 1862). Koncen-

trede sig om fotografi 1862-89, da han
flyttede til Slagelse som fotograf. Død 1904
i Århus.

Carl Christian Kjær Jürgens i Vejle/
Slagelse/Samsø. Guldsmed og fotograf fra
1881 i Tranebjerg. Ophørte som guldsmed
1883, men fortsatte som fotograf. Død 1921
i Kbh.

Christian Antonius Theodor Piil i År-
hus (født 1804, borgerskab som guldsmed
1831). Startede som fotograf omkring 1840,
da han tog det første eksteriørfotografi i
Danmark. Han flyttede 1843 til København,
hvor han bl.a. var kobberstikker. Han var
i øvrigt noget af en opfinder af flere ting,
men flyttede til Kristianstad 1867.

Peter Andersen i Sønderborg. Fik
12.7.1847 borgerskab som urmager, guld-
smed, optiker og fotograf! Han emigrerede i
øvrigt til USA i 1872.

(Tobias) Wilhelm Lind i Herning (født
22.1.1858 i Holstebro). Etableret 1881.
Havde fotograf Vilh. Hansen boende i
1890. På bagsiden af fotografierne står der:
W. Lind – Fotograf og Guldsmed. Foto-
grafdelen udgik 1908. Han døde i Herning
15.10.1927 og blev begravet i Holstebro.

KILDER:

Chr. A. Bøje: Danske Guld- og Sølvmedemærker
Kirkebøger i Viborg/Randers/Århus/Kbh./Herning/
Holstebro/København
FT 1834-1840-1850-1860-1880-1885
Sejrs Arkiv/Lokalhistorisk, Aarhus
Marie-Louise Berner: "Mads Alstrups virksomhed som
daguerréotypist 1842-58."
<http://sks.dk/div/kalender.pdf>
<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=101175>
Herning Museum

Badeliv i Horsens

Badeanstaltnes betydning for det offentlige badeliv

Af Anne-Mette Knudsen

Offentlige badstuer i renæssancen

Badelivet har ikke altid haft gode kår i Danmark. Dels fordi der længe ingen tradition var for at bade, med mindre vandet havde forbindelse til et religiøst ritual. Dels kom det europæiske badeliv i konflikt med den kristne moral, hvor ikke mindst kvinder skulle skjule deres syndefulde legemer for andres øjne.

Badstuer var dog i middelalderen og renæssancen meget almindelige i Danmark, og man kan sige om badstuen, at den var den første form for badeværelse, som fandtes i de mere velstående hjem i eksempelvis 1500-tallet. På samme tid fandtes også de offentlige badstuer, som var forløberne for 1800-tallets offentlige badeanstalter.

Badstuerne tjente ikke kun som en mulighed for at vaske sig ren. Man kunne også blive kopsat af en badskærer, og hensigten



Søbadeanstalten ca. 1952. – Horsensbilleder.dk

med dette var at komme af med følgerne af den megen mad og drikke. Men at blive kopsat var ikke noget kønt syn, så de badende kunne se ud, som om de havde deltaget i et blodbad i ordets bedste betydning.

For mange blev badstuen det sted, hvor man mødtes med andre og udvekslede nyheder, eller der blev ligefrem truffet/indgået vigtige aftaler mellem to parter. Men

da mænd og kvinder mødtes i den samme badstue kun iklædt lidt eller intet tøj, var der også grobund for seksuelt samkvem mellem dem.

Det bør ikke undre nutiden, at mænd og kvinder omgikkes halvnøgne eller nøgne sammen i fælles badstuer på dette tidspunkt, da det var almindeligt, at mand og hustru sov nøgne ved siden af hinanden, og det samme gjorde tjenestefolkene. Nøgenhed var derfor ikke et ukendt begreb for datidens mennesker.

I renæssancen var menneskene imidlertid også meget troende, og derfor stødte det seksuelle samkvem i badstuerne an mod den herskende kristne moral. Hertil kom, at de seksuelle forhold havde medført køns sygdommen ”pokker”, eller som den også kaldes: Syfilis. Endelig spillede også pesten en rolle for lukningen af badeanstalterne, da man fejlagtigt troede i middelalderen, at badstuerne medvirkede til at udbrede sygdommen.

Men alt dette betød, at myndighedernes og kirkens indsats for at få lukket badstuerne bar frugt, og efterhånden var det sjældent at finde en offentlig badstue. Det offentlige badeliv genfinder man i Danmark derfor først i 1800-tallet.

Badstuen i Horsens

I Horsens vidner gadenavnet ”Badstuestræde” om datidens offentlige badstue. I middelalderen havde næsten alle købstæder deres egne offentlige badstuer, hvor indbyggerne kunne tage svede- eller dampbade. Desuden kunne man forlyste sig med musik, mad og øl, hvilket kunne medføre en noget lystig og løssluppen stemning. Ikke mindst fordi de ansatte ved badstuerne ofte var kvinder, som kunne lade sig rive med af



Badstuestræde. – Horsensbilleder.dk

den gode stemning og overtale til andet og mere end almindelig hjælpsomhed i forbindelse med badet.

Badstuestræde. – Horsensbilleder.dk

Men som så mange andre steder i Danmark forsvandt også badstuen i Horsens i løbet af 1500-tallet, og derefter måtte byens indbyggere få sig et bad enten derhjemme eller i fjorden.

Afskaffelsen af de offentlige badeanstalter i løbet af 1500- og 1600-tallet betød, at den danske befolkning ikke længere gik så ofte i bad, men det var ikke alene lukningen af badeanstalter, der var årsagen til dette. Også fremkomsten af linned til brug for skjorter, lagener og skørter gjorde det muligt nu at vaske tøj og sengelinned i stedet for som tidligere at vaske kroppen. Linned var lettere at vaske og tørre end uldent stof, og da det desuden beskyttede kroppen mod den værste snavs, fokuserede man i stedet på at renholde og vaske det daglige linned. Når tøjet var rent, ræsonnerede man, at det var tilstrækkeligt at vaske hænder og ansigt. Resten var rent nok, gik man ud fra.

Horsens Badeanstalt

I løbet af 1800-tallet vandt de offentlige bademuligheder igen frem, ikke mindst i byerne. En af årsagerne til dette var, at der

med industrialiseringen var brug for mange arbejdere til fabrikkerne, og de flyttede til byen i små lejligheder, hvor badeværelser slet ikke fandtes. Hertil kom, at meget industriarbejde var ensbetydende med beskidt arbejde. Derfor var der brug for de offentlige badeanstalter igen, men dog i andre udformninger end tidligere.

I mange hjem bestod den almindelige hygiejne kun af vand i ansigtet og måske en gang imellem en mere grundig vask af hele kroppen. Men der var ikke indlagt vand i 1800-tallets lejligheder, så badevandet måtte først hentes og dernæst varmes op, før det kunne bruges til et større bad og hårvask. Bagefter skulle det brugte badevand skaffes af vejen, hvilket også betød en del arbejde. Det besværlige ved tilberedningen af et bad medførte, at det ikke skete ret ofte.

I Horsens var man opmærksom på dette, og i 1876 havde Bestyrelsen for Badeanstalten (dvs. Horsens Badeanstalt i Nyhavn) skrevet til byrådet og bedt om, at det ville lade to byrådsmedlemmer samarbejde omkring en plan for, hvordan det offentlige badevæsen bedst kunne kombineres med en udvidelse og ombygning af de private badeanstalter, som bestyrelsen havde i tankerne.

Et af de fremkomne forslag senere i 1876 var, at kommunen skulle lade et badehus opføre på Nyhavn ved den private badeanstalt. Kommunen godtog forslaget og bevilgede 1100 kr. til formålet, hvorved brugerne af den offentlige badning også kunne få mulighed for at bruge badehuset.

I 1884 var der igen brug for en bevilgning til et nyt badehus. Denne gang var det kvinderne, der havde behov for deres eget badehus, og kommunen gav derfor 1450 kr. til formålet.

Horsens Badeanstalt var et privat foretagende, beliggende i Nyhavn, og der var tale om et aktieselskab, hvis aktionærer til

gængæld for deres støtte kunne få en særlig rabatordning i form af en badebillet til 8 kr. Den gjaldt for aktionæren og dennes familie i hele badesæsonen.

Åbningstiden var for kvinder søndag, mandag, onsdag og fredag fra Kl. 6 – 10 samt tirsdag, torsdag og lørdag fra Kl. 9.00 – 11.30. For mændene var badeanstalten åben søndag, mandag og lørdag fra kl. 6.00 – 8.30. Den udvidede åbningstid for kvinderne skulle ses i lyset af, at det var mødrenes ansvar at sørge for, at børnene fik bad. At bade både sig selv og sørge for et eller flere børn kunne godt tage et stykke tid. Nogle kvinder var måske også hjemmegående og havde derfor bedre tid til at benytte badeanstalten, mens mændenes arbejde ikke tillod et besøg ved badeanstalten så ofte. Måske blev det heller ikke anset for særlig maskulint at tage bad så tit.

En omtale af den private badeanstalt i Horsens Vejviser fra 1887 siger om priserne:

Priserne ere:

Badebilletter for Familier til den hele Badesæson 12 Kr. En saadan Billet giver kun den Person og Familie, paa hvis Navn Billetten lyder, Adgang til Badeanstalten med fornøden Betjening.

Adgangskort for hele Sommeren, til Afbenyttelse en Gang daglig for den Person, paa hvis Navn Billetten lyder, 4 Kr.

12 Billetter, saavel til Kamrene som Svømmeflaaden, 2 Kr.

Enkelt Billet 35 Øre.

Styrtebads-Billetter à 8 Øre pr. Stk. Ingen kan benytte Styrtebads-Billet uden tillige at have andet Adgangstegn til Badehuset.

Den kommunale badeanstalt

Sidestykket til Horsens Badeanstalt var den kommunale badeanstalt, der lå i Horsens

Fjord syd for Lindeallé, og den havde i slutningen af 1880'erne en åbningsperiode fra 15. maj til 15. oktober. At badesæsonen strakte sig over så lang tid, siger både noget om behovet for bademuligheder og også om populariteten blandt Horsens indbyggere, der flittigt benyttede badeanstalten.

Den kommunale badeanstalt var ofte med på byrådets dagsorden. I 1887 blev der således givet 100 kr. til anskaffelse af en båd: *Formanden bemærkede, at Bademesteren havde gjort opmærksom paa Nødvendigheden af, at en Pram er til Stede ved Badeanstalten til Afbenyttelse i forekommende Ulykkestilfælde. Da det utvivlsomt maa erkjendes for nødvendigt, at der er en Baad stadig til Stede ved den offentlige Badeanstalt, der paa Grund af dens noget fjerne Beliggenhed i Nødstilfælde ikke altid tør paaregnes at erholde den fornødne Assistance fra i Nærheden liggende eller tilfældig forbisejende, indstillede Formanden, at en sådan Pram anskaffes, der med Tilbehør og de til dens Fortøjning fornødne Foranstaltninger vil medføre en Bekostning af 60 – 100 Kr.*

Byens skoler så deres fordel i at søge om særlige vilkår for deres elever ved den offentlige badeanstalt i fjorden. Det ses blandt andet af en særlig ansøgning til byrådet, der blev indgivet af bestyreren for Horsens Kvindeseminarium, Emil Buchwaldt. Han bad om, at prisen for de lærerinde-studenters benyttelse måtte fastsættes til 25 kr. i 1890, men kommunen mente ikke, at der skulle gives så megen rabat. Den årlige benyttelse af den kommunale badeanstalt fastsattes derfor til 46 kr. Det vil sige halv pris.

Mens byens skoler således måtte betale for brugen af den offentlige badeanstalt, var det gratis for byens almindelige borgere.

De kvindelige lærerindestuderende fik ved samme lejlighed tilladelse til at benytte den kommunale badeanstalt i Horsens Fjord en time dagligt. Dog på betingelse af, at også andre skulle kunne benytte badeanstalten og dens badehus på samme tid.

Frk. Schougaards Kursus for Forberedelse af Præliminærexamenen bad i 1891 også om lov til på sine elevers vegne at benytte den offentlige badeanstalts kvindeafdeling i en time dagligt, og dette bevilgedes på de samme vilkår som for kvindeseminarieret.

Endelig vedtoges det i 1896 at give kommuneskolerne lov til at benytte den kommunale badeanstalts kvindeafdeling om formiddagen på hverdage kl. 10 – 12 og 13 – 17. Den øvrige del af dagen var adgangen forbeholdt alle andre, der ønskede at bade.

Man kan undre sig over, at det kun var kvindeafdelingen, som tilladelsen gjaldt,



Parti fra Søbadeanstalten i 1950erne. – Horsensbilleder.dk

hvis det da ikke betød, at også de kommunale skolars drenge fik lov at benytte badeanstaltens kvindeafdeling i det omtalte tidsrum. Var det ikke tilfældet, var holdningen måske den, at renlighed hovedsagelig var forbeholdt piger og kvinder.

At badning og renlighed var noget, der stod højt på dagsordenen hos skolerne ses også ved, at byrådet i Horsens havde ansøgt Indenrigsministeriet om tilladelse til at optage

et lån, så man kunne opføre brusebad på to af byens kommunale skoler. Tilladelsen blev givet i 1899, og i 1900 og 1902 stod de to brusebade færdige. Det blev ved den lejlighed besluttet, at badningen skulle være frivillig. Det var formentlig af hensyn til de elever, for hvem det kunne være en overvindelse at skulle klæde sig af og bade foran andre elever, fordi de måske var uvant med dette.

Søbadeanstalten

Den kommunale badeanstalt blev efterhånden nedslidt, og hygiejnen var ikke længere, som den burde være, så i stedet opførtes i 1928 en ny søbadeanstalt. Den kom til at ligge i forlængelse af Strandparkallé ca. en km vest for den gamle badeanstalt.

Der blev ansat bademestre og –koner ved søbadeanstalten, og de særlige instrukser for bademestrene så i 1931 sådan ud:

1. Ethvert rimeligt Ønske fra Anstaltens Badegæster skal efterkommes høfligt og hurtigt, og det forlanges, at der udvises en høflig Opførsel overfor alle Badegæster.
2. Anstalten og dens Toiletrum holdes til enhver Tid i ren og ordentlig Tilstand, ligesom henkastet Papir og lignende opsamles i Dagens Løb.
3. De lukkede Afklædningsrum skal gøres rene en Gang daglig eller oftere, hvis det skønnes nødvendigt, saaledes at Rummene altid er rene, naar Badegæster ønsker at benytte dem.
4. Tang, Vandmænd og andet, som forurener Vandet i Bassinerne, maa fjernes saa hurtigt, det lader sig gøre, ligesom Bunden i Bassinerne stadig maa holdes ren.
5. Bademestrene skal altid være agtpaagivende med alt, hvad der foregaar

paa Anstalten, og øjeblikkelig komme badende og svømmende Gæster, der i Fare, til Hjælp.

6. Bademestrene maa i den Tid, Anstalten er aaben, under ingen Omstændigheder forlade denne og er i øvrigt pligtig at rette sig efter de Ordre, der maatte blive givet af Udvalget eller dets Formand.
7. Afregning for Billetsalget skal afgøres og kontrolleres én Gang om Ugen. Regnskabet skal opstilles Søndag Aften, saaledes at Pengene kan afhentes fra Mandag Formiddag Kl. 10.

I dag var der nok ingen, der ville bekendtgøre, hvornår ugens indtjening blev afhentet, da det nok kunne give nogle mennesker gode ideer til, hvordan de hurtigt kom til penge.

En af kommunens badekoner, der havde arbejdet som sådan siden 1906, ansøgte ved sit 25 års jubilæum i 1931 om en særlig pension, fordi hun var nødt til at opsig sin stilling på grund af dårligt helbred. Og da hun som enke kun vanskeligt kunne forsørge sig selv alene ved hjælp af sin aldersrente, bad hun om et månedligt tilskud fra kommunen til dækning af huslejen og den ekstra hjælp, hun havde brug for på grund af sit dårlige helbred.

Badekonens ansøgning blev imidlertid ikke imødekommet, da byrådet frygtede, at det kunne betyde, at også andre kommunalt ansatte derfor ville ansøge om særlige pensionstillæg. Det skyldtes, at aldersrenten dengang ikke var et fast beløb, der var ens for alle. Den blev bevilget ud fra et skøn, og nogle kunne derfor have mere behov for ekstra økonomisk hjælp end andre.

Søbadeanstalten bestod af en herre- og en kvindeafdeling, og til hver afdeling var



*Søbadeanstalten 1969
- få år før den
nedbrændte
og derefter
blev revet ned i
1974. – Horsensbilleder.dk*

der et fælles omklædningsrum. Brød man sig ikke om fællesfaciliteterne, kunne man også leje sit eget lille omklædningsrum for 50 øre.

I hver afdeling af søbadeanstalten var der små bassiner, og til underholdning for bade-gæsterne var der også en flåde med vipper ca. 50 m ude i fjorden.

Med til historien om søbadeanstalten hører også svømmepegigen Jenny Kammersgaards svømmetur over Kattegat i slutningen af 1930'erne. Hun havde trænet til den lange svømmetur i Horsens Fjord, hvilket gjorde hende berømt. Ikke kun i Danmark, men også i udlandet.

Søbadeanstalten fungerede længe til manges tilfredshed, selv om det i 1969 var tydeligt, at den efterhånden var meget nedslidt. Men på trods af dette blev den benyttet helt frem til 1972, hvor svømmehallen på Langmarksvej blev indviet. Søbadeanstalten nedbrændte i 1973, og resterne af den blev derfor revet ned i 1974. Dermed endte et kapitel af det offentlige badelivs historie i Horsens, hvorefter et søbad i Horsens Fjord ikke længere var en mulighed – hvis man da ikke vovede sig ud i fjorden på egen hånd.

Varmtvandsbadeanstalten

Dårlige badeforhold spøjte i 1962, hvor skolelærerne og lærerrådene ved de kommunale skoler direkte frarådede skolebadning på grund af dårlige hygiejniske forhold. Som resultat af de kritiske badeforhold på byens skoler besluttede Udvalget

for Kommunens Badeanstalter i stedet at give tilladelse til, at alle skolesøgende børn kunne få fribilletter til den kommunale varmtvandsbadeanstalt på Kildegade. Hele 1018 skolelever havde valgt at gøre brug af dette tilbud, og varmtvandsbadeanstalten måtte da holde ekstraordinært åbent to dage om ugen om eftermiddagen.

Der var også andre kritiske røster, når det gjaldt badeforholdene i Horsens. Et eksempel på dette var Danmarks Kommunistiske Ungdom i Horsens, der i 1963 sendte borgmesteren et brev, hvori de klagede over bademulighederne for byens ungdom.

Men allerede i 1969 blev det vedtaget, at varmtvandsbadeanstalten kun skulle have en ugentlig åbningsdag, nemlig om lørdagen kl. 9.00 – 16.00, da der ikke længere var behov for yderligere åbningstid.

Varmtvandsbadeanstalten lukkede endeligt i 1972, hvor den blev nedrevet på grund af den manglende søgning til den. Kommunen besluttede derfor, at arealet, hvor varmtvandsbadeanstalten lå, skulle overdrages til plejehjemmet på Kildegade, som dengang blev kaldt "De Gamles Hjem".

Der har været andre badeanstalter i Horsens i tidens løb, herunder en del private, men formålet med denne artikel har kun været at berette historien om nogle af de mest betydelige badeanstalter.

LITTERATUR:

- Byrådsreferater 1876 – 1990.
- Historisk Kalender 1994.
- Horsens Vejviser 1887 og 1917.
- Lokalplan 139. Lokalplan for området ved Næsset og Jespersvej. – Aug. 1997.
- Schiørring, Ole: Kend din by. Huse og mennesker i Horsens. – 2001.
- Troels-Lund, Troels: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede. Bd. 1 – 1968.
- Vand og sæbe var farligt. (u. forf.angivelse). – Historie 2009: 4.

Kontorelev under besættelsen

Af Børge Nielsen

Jeg gik i realklassen på Brabrand Kommuneskole (i dag Engdalskolen) i 1944. Det var dengang, skoleåret gik fra april til april, således at vi gik til eksamen i februar og marts måned. Jeg bestod realeksamen og skulle finde en læreplads – jeg var ikke til håndværk af nogen art, men derimod til kontor eller måske butik. Det blev kontor, idet jeg reflekterede på en annonce fra A/S Jernkontoret, Møllegade 5-7, i Århus og fik pladsen som kontorelev med tiltrædelse i begyndelsen af april. Lønnen var det første år 50 kr. pr måned + dyrtidstillæg 25 % = 62.50 kr.

Hvad skulle jeg så lave i læretiden, som var sat til fire år? Jeg skulle lave arkivarbejde, ordne ordresedler, pakke post, passe omstillingsbord, på posthuset med postparker og ellers almindeligt kontorarbejde, som naturligvis også omfattede oplæring i firmaets varesortiment. Hver morgen skulle jeg på Hovedpostkontorets postboksafdeling på Banegårdspladsen afhente firmaets post og aflevere det inden kl. 8 på direktørens skri-

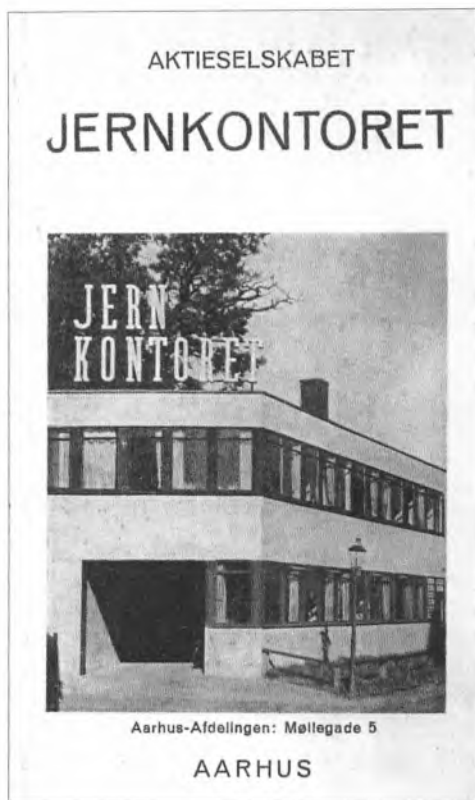
vebord. Det med posten var ikke så ligetil under besættelsen. Jernkontoret var en filial af hovedkontoret i København og var således ret så afhængig af den post, der kom fra København. Ofte var Københavnerposten forsinket, og det blev meddelt ved en luge på postboksafdelingen. Så måtte man hente posten fra København senere på dagen.

Ekstrajobs

Og så skulle jeg – naturligvis – cykle ud med regninger omkring den første i måneden.

At køre ud med regninger var faktisk et kapitel for sig. Der var mange typer blandt kunderne. Fx ville smedemester M. J. Laigaard i Mejlgade ikke betale ørebeløbet, der stod på regningen – kun hele kroner.

Victor Hansen i Valdemarsgade havde et meget lille kontor med stort rod på skrivebordet – med armen skubbede han alt papir væk, så han kunne udskrive en check – blækhuset lå under papirbjerget, og det skete ofte, at blækhuset væltede, og pennen



han skrev med skrattede, så der af og til kom blækklatter på checken.

Marius Hansen i Jægergårdsgade skulle næsten hver gang – i hvert fald de første tre-fire gange – vise mig den første 5 krone seddel han havde tjent som selvstændig – den sad i glas og ramme i hans lille kontor.

Hos Sabroe, der dengang lå hvor Politigården er i dag, var det et helt sceneri, der forestod, når man kom med regningen. Damen i receptionen så regningen og meddelte det til en kontormand, der afhentede den hos mig. Han gik tilbage til sit skrivebord, kontrollerede regningen og udfyldte derefter med stor omhu checken, gik tilbage til receptionen, hvor checken blev stemplet, tilbage til sit skrivebord for at afhente pen-

neskaft og blæksuger, videre til kontorchef Mikkelsen. Her bankede han forsigtigt på skrivebordet, kontorchefen underskrev checken, blæksugeren på og så tilbage til mig, der endelig fik checken. Puha, det tog næsten en halv time at få en check fra Sabroe.

Den kunde, der lå længst væk, var Johs. Olesens metalstøberi i Bøgegade – der var langt på cykel. Senere kom der en smedemester i Stockholmsgade – det var endnu længere ude af byen.

På handelsskole

Jeg gik naturligvis på Handelsskole under læretiden. Det var ikke det bare sjov under besættelsen. Ofte var der spærretid eller luftalarm, og det gjorde det ret så besværligt at følge undervisningen. Hvis der fx var spærretid, hvor man skulle være væk fra gaden inden kl. 20 – og undervisningen gik til kl. 20, ja, så måtte man jo slutte undervisningen en time tidligere, fx kl. 19. Vi fra Brabrand måtte af og til have lidt ekstra fri for at kunne nå hjem inden kl. 20. Var vi på cykel hjem til Brabrand, og luftalarmen meldte sig, så måtte vi finde et beskyttelsesrum undervejs. Var man kommet ind midt i Aabyhøj, og der blev luftalarm, så var det med at få fart på cyklen og hurtigt komme ud forbi Tousvej – så var man udenfor byen og skulle ikke i beskyttelsesrum. I en periode i slutningen af besættelsen kørte jeg ofte med tog fra Brabrand Station. Der var indsat et motortog, der udgik fra Brabrand, havde stoppested i Aaby og sluttede i Århus H. Det passede jo fint, når jeg skulle hente posten på posthuset.

Maskinskrivning til Riberhus March

Det første år var handelsskolen på Paradisgades Skole, medens de næstfølgende år var på Frederiks Allés Skole (i dag Brobjerg-



Frihedskæmper besøger sin arbejdsplads 5. maj.

skolen). Vi havde undervisning over to dage – den ene dag fra kl. 18-20 og den næste fra kl. 14-20. Det var første gang, det skete. Tidligere var der undervisning fire dage om ugen fra kl. 18-20 – altså et lille fremskridt. Vi blev undervist i bogføring, regning, kontorarbejde, handelslære, engelsk, tysk og maskinskrivning - dette sidste fags undervisning foregik til tonerne af Riberhus March – vi skulle lære takten, derfor! Det år vi gik på Paradisgades Skole, havde vi den fornøjelse, at vi i frikvartererne kunne gå over på den anden side af gaden og besøge Paradisgades Vaffelbageri. Det var dem

med de gode vaffler og med den lidt gullige is, som smagte særdeles godt.

Skib sprang i luften

En dato som den 4. juli 1944 står lyslevende i erindringen. Jeg var denne dag netop kommet hjem på kontoret efter et ærinde i byen og stod i et lokale samme med en kollega og ordnede et eller andet. Vi stod tæt op af vinduerne, der vendte ud mod Møllegade, og pludselig hørte vi et øredøvende brag. Jeg ved ikke, hvad vi tænkte, om vi overhovedet nåede at tænke, for pludselig blev alle vinduerne oversprøjtet med mudderyldt havvand – ja, det var simpelthen vand fra havnen, der ved en eksplosion var slynget helt op over de mange huse og ned i Møllegade. Det lød usandsynligt, men sandt var det. I Møllegade og i gaderne omkring, så vi vragstykker og granater ligge. Det rygtedes hurtigt, hvad der var sket, men først dagen efter fik vi helt klar besked om, hvad der virkelig var sket. Et ammunitions-skib i havnen var sprunget i luften. Jeg har ofte tænkt, at det var heldigt for mig ikke at have været ude i byen i et ærinde!

D-dag

En måneds tid før – den 6. juni 1944 – var en stor dag under 2. verdenskrig. Den dag gik de allierede tropper i land i Frankrig. D-dagen var indledningen til en forventning om, at krigen snart var slut. Der skulle dog gå et års tid før det skete.

Luftangreb

Luftangrebet på Gestapos hovedkvarter på Aarhus Universitet den 31. oktober 1944 skete om formiddagen. Vi hørte naturligvis eksplosionerne, men blev først senere klar over, hvad der var sket, og hvor det var sket. Om aftenen fik jeg af min forældre at vide, at de engelske flyvere var kommet ind

fra vest og fløj lavt over Brabrand Sø – og på landevejen kunne man ligefrem se op til de lavt flyvende maskiner.

Sabotagehandlinger hørte vi naturligvis om på kontoret. Der var sabotage på nogle af de virksomheder, der på en eller anden måde havde måttet arbejde for den tyske værnemagt.

Der var selv sagt også nogle af vore kunder, der blev saboteret, men heldigvis kun et fåtal.

Cykel med dækslapper

Jeg havde på Jernkontoret fået udleveret en firmacykel, og det var med dækslapper desværre – det var svært at få cykeldæk under besættelsen. Det skete jo desværre tit og ofte, at cyklen punkterede undervejs fra Brabrand. Jeg var i den heldige situation, at den lokale fiskehandler, Hugo Sørensen, om morgenen nogenlunde på samme tid, som jeg kørte hjemmefra, også var på vej til Århus med hestevogn for at hente fisk på Århus Havn.

Han blev min redningsmand – mødtes vi, og jeg var punkteret, ja, så kom cyklen og jeg op på hestevognen, og så klarede Hugo fiskemand og jeg hele verdenssituationen på vej til Århus. Her blev cyklen lappet, så den var klar til hjemturen om aftenen.

Bredt lagersortiment

Hvad handlede vi med på Jernkontoret under besættelsen? Ja, jern var der ikke meget af, og dog, Det Danske Staalværk i Frederiksværk var startet op i 1942, og herfra fik vi jævnligt lidt jern til at lægge på hylderne og sælge til kunderne. Værktøj havde vi også, men måtte fx fordele savblade til flere kunder. Vi fik en gros (144 stk.), som blev fordelt med et halvt eller helt dusin til hver kunde. Det blev til en del postpakker, som jeg fragtede til posthuset

på firmaets Long John varecykel. Ilt og gasflasker var også rationeret. Når vi fik flasker fra Jydsk Ilt- & Acetylen gasfabrik i Horsens, fandt vi ventelisterne frem og fordelte dem til kunderne. Vi handlede også med hestesko, og det var jo en god ting at handle med under besættelsen, da de fleste biler enten kørte på gengas eller simpelt hen var klodset op til bedre tider. Hestesko fandtes i mange størrelser, lige fra de små nr. 1 op til de store nr. 00. De fandtes i forsko, bagsko, blandede sko og desuden i skæve sko. Også her måtte kunder stå på venteliste. Hesteskoene kom fra Kjøbenhavns Hesteskofabrik og blev så fordelt, når en ny sending ankom. Landbrugsredskaber var også på firmaets program, idet man forhandlede træredskaber fra Aarslev Sav- & Hammerværk i Brabrand. Det var bl.a. redskaber som leskafter, der fandtes i et utal af udseender, idet næsten hvert lokalområde havde sin type leskafter – og det var ret så mange.

Nyt med telefon

Efter nogle få måneder som lærling blev jeg sat til at tage telefonen, når en kunde ringede.

Det var jo noget af en udfordring. Vi havde ikke telefon hjemme i Brabrand, så det var nok lidt nyt for mig, men prøves skulle det! Det gik såmænd godt nok, men et problem opstod, når en smedemester bestilte jern. Han bestilte størrelsen på jernet i tommemål, og vi var jo forlængst gået over til metersystemet. Han bestilte fx: fem stænger femkvart kvart (!), oversat var det $1\frac{1}{4} \times 1/4$ eller oversat til "dansk": 32x6,5 mm. Heldigvis oplyste firmaets prislister dimensionerne i både tommemål og millimeter mål, så jeg fik det hurtigt lært, men svært var det!



Kontorfolk nyder solen under frokostpausen.

Frynsegoder

"Frynsegoder" fandtes ikke under besættelsen og dog alligevel. Firmaet handlede med en briketfabrik i Vestjylland, og på en eller anden måde kom det frem, at vi kunne bestille briketter til eget brug. Det talte jeg med min far om, og vi blev enige om, at jeg skulle bestille et vist antal briketter. Jeg husker ikke antallet, og de blev af firmaets lastbil leveret på min og mine forældres bopæl i Brabrand.

Til jul fik vi gennem flere år et gratiale, som var på en halv måned løn, og når firmaets regnskab var gjort op, vankede der ofte en ekstra måned løn. Til jul det første år, jeg var i lære, kom direktøren ud til mig på arkivet og gav mig 20 kr. i julegave fra ham selv personligt som en tak for de ærinder, jeg havde udført for ham i årets løb. Jeg havde hentet hans madpakke nogle gange, fået hans tennisketsjer repareret og andre små og større ting.

Gode kolleger

Jeg havde gennem min læretid nogle gode kollegaer, som altid var parat til at hjælpe en "bette fyr fra Brabrand", når det kneb. Udover direktøren bestod personalet af en kontorchef, to salgsfolk, en bogholder og en kasserer samt en kontordame – det var alt på kontoret. Derudover var der to repræsentanter i firmaet.

En af salgsfolkene var en rigtig spasmager. En gang kom der en sælger fra et autodækfirma og ville sælge dæk til vore lastbiler. Vor spasmager henviste ham til firmaets lagerforvalter og sagde samtidig til ham: "Tal lidt højt, for lagerforvalteren er en smule døv"! "Ok", sagde sælgeren. Da han var ude af døren, sagde vor spasmager over firmaet højtaleranlæg til lagerforvalteren: "Der kommer en, der vil sælge dæk til vore lastbiler, men tal højt, han er lidt døv". "Ok", sagde forvalteren". Vi lod højtaler-

anlægget stå åbent, så vi kunne høre de ”døves” samtale. Det var simpelthen kosteligt at høre de to mænd stå og råbe til hinanden. Det blev åbenbart forvalteren for meget, og han sagde højt: ”Hvorfor f---- råber du så højt”- ”Det er, fordi du jo er døv”, råbte sælgeren – ”Nej, det er s--- dig, der er døv”, replicerede forvalteren. Så slukkede vi for anlægget, vi kunne bare ikke tage mere.

Fredsbudskabet

Aftenen den 4. maj 1945 oplevede jeg naturligvis hjemme i Brabrand, idet fredsbudskabet kom i aftenudsendelsen fra BBC i London.

Den 5. maj skulle jeg jo på arbejde, og hentede som sædvanlig posten på Hovedpostkontoret på Banegårdspladsen i Århus. Normalt ville jeg cykle ad Vester Allé

(Fattiggårdsbakken) til Møllegade, men jeg syntes, jeg skulle ned gennem Strøget for at opleve befrielsen på den officielle dag. Da jeg kom til hjørnet ved Østergade, stod der en frihedskæmper og spærrede vejen. Der var nemlig skududvekslinger i og omkring Bispetov, hvorfor man ikke skulle køre den vej. Da jeg kom til kontoret, manglede vi to mand. Den ene vidste vi godt, var i Modstandsbevægelsen, idet han var gået under jorden tre-fire uger tidligere. Den anden mødte op på kontoret senere på dagen - bærende armbind og maskinpistol! I øvrigt var morgenen lørdag 5. maj præget af regn- & haglbyger, men det betød ikke noget - freden var kommet til Danmark!

Vi ventede, at englænderne ville komme til Århus. Det skete den 8. maj. Jeg var ”heldig” at være ude med regninger, så jeg overværede deres ankomst i Frederiks Allé. Der var jubel og lykønskninger til de engelske tropper, som kom kørende i små kampvogne og jeeps.

Jern på hylderne

Vi fik jo ikke jern fra de udenlandske værker sådan lige omgående efter befrielsen. Der gik en rum tid, men da værkerne endelig kom i gang, kom der flere skibsladninger fra europæiske stålværker. Et par skibe med jern til firmaet blev desværre minesprængt – et i Kielerkanalen og et ud for Skødshoved. Men der kom snart masser af jern og stål på hylderne. Det skabte naturligvis en masse arbejde på kontoret og på lageret. Vi havde på et tidspunkt det problem, at Direktoratet for Vareforsyning skulle fastsætte priser på det jern, der var kommet efter besættelsen, men det tog sin tid at få disse priser frem. Vi leverede jernet til kunderne, men kunne først sende faktura lang tid efter. Et andet problem var en form for rationering af rustfrit stål. Det var igen det samme direktorat, der havde med den sag at gøre. Det rustfrie stål måtte kun leveres til firmaer, der fremstillede emner til hospitaler o.lign. Der skulle ansøgning til, og det var helt utroligt, hvad der i tiden lige efter befrielsen skulle bruges på hospitaler, men det var direktoratets problem, idet det var dem, der bevilgede stålet – vi solgte det bare!

En underlig tid var det under Besættelsen. Vi lærte at spare på tingene, vi lærte, at der var noget, der hed erstatning. Det var fx kaffe, sæbe, cykeldæk, tobak og cigaretter. Vi fandt ud af, at der var noget, der hed spærretid. Vi oplevede at synge alsang og gå algang – vi oplevede sabotage, likvidering, clearingmord, værnemagere, feltmadrasser – ja, der var ikke den ting, som ikke var nyt for os. Ting, som vi lærte at indordne os efter – sådan da!

Det var fem år, som vi, der oplevede dem, nok næppe vil glemme!

Tater-Kristiane fra Mesing fik en livstidsdom

Af Erna Bachmann, Hårby

Var "de gode gamle dage" virkelig så gode, som man går og siger?

I forbindelse med skrivning af "HISTORIENS SPOR i Veng og Mesing sogne", der udkom som bog i 2008, har jeg gransket fattigprotokollerne for Veng og Mesing.

For Veng Sogn har vi ikke selve fattigprotokollen, den er på Ry Lokalarkiv. Årsagen er, at kommunen indtil 1914 var Veng-Dover, og at præsten boede i Svejstrup. Protokollen er derfor havnet i Ry. Men vi har fået lov til at kigge i den. Den er imidlertid ikke særlig detaljeret, det er fattigprotokollen fra Mesing derimod.

"Fattigcommissionens protocol fra 1803 fra Miesing-Adslev Sogneforstanderskab" er ført sirligt med pen og blæk, noget vanskelig at læse med håndskrevne gotiske bogstaver, men den giver et malende og detaljeret billede af tiden og den nød, som

de fattige i samfundet måtte leve under. Når man læser fattigprotokollen og ser hvilke skæbner, der både direkte og indirekte kan udledes af den, kan man ikke undgå at blive berørt. Man fatter ikke, at det kun er omkring 150-200 år siden, at sådanne forhold var gældende i Danmark.

Der er flere personer, der går igen år efter år. Flere af dem kan der skrives lange afhandlinger om, men især en enkelt kvinde har tiltrukket sig vores opmærksomhed, så vi har forsket lidt i hendes skæbne, dels fra fattigprotokollen, dels fra retsprotokollerne fra underret, landsret og højesteret.

*Kristiane, Christiane,
Tater-Kristiane eller Tatte-Kristiane*

Sådan kaldes hun skiftevis, men hendes døbenavn var Kristiane Jensdatter. Hun var født 1793 i Mjesing af en omløben betlerske. Vi hører første gang om Kristiane i



*Fattigprotokollen
fra Mesing*

1812, hvor hun som 19-årig får en dom på to måneder for betleri og medviden til tyveri. Af protokollen fremgår det, at hun har haft kopper, men hun har altså overvundet sygdommen, som ellers ofte medførte døden. Næste gang vi støder på hendes navn er i 1821, hvor hun igen er bag tremmer i Viborg Tugt- og Forbedringshus, denne gang i 16 måneder, herunder de første otte dage på vand og brød. Hendes ”forbrydelse” er denne gang, ”3die Gang Leiermaal som uconfirmeret”. Den største forbrydelse er ikke selve leiermålet (seksuelt samvær som ugift), men derimod at hun ikke er konfirmeret. Årsagen til den manglende konfirmation fremgår også af fangeprotokollen og skyldes ”blev ei konfirmeret for Tidens Kortheeds Skyld”. At være ukonfirmeret var en alvorlig sag på den tid. Det måtte der gøres noget ved, så ved hendes løsladelse står der i tugthuset fangeprotokol, at hun blev konfirmeret i Tugthuuskirken i oktober 1822. Der står også, at hun ingen børn har. Konfirmation var på den tid bl.a. en forudsætning for, at man kunne blive gift, og man kunne heller ikke gå til alters, såfremt man ikke var konfirmeret. Så går der et par år, men i 1824 indsættes hun igen for løsgænger og betleri, denne gang i et år. Der står også, at hun har en dreng.

I fattigprotokollen fra Mjesing omtales hun første gang i 1824

Der berettes om en fra Viborg Forbedringshus bortløben Kristiane Jensdatter, der som omstrejfende var blevet anholdt i Middelsom-Lyng Herred, hvor hun i Tind-

bæk ”havde født et uægte Barn, omtrent nu ½ år gammel”. Igennem Skanderborg Amtscontoir forlanges det, at Adslev og Miesing sogne skal modtage dette barn til forsørgelse. Og at de, når moderen har udstået den idømte straf, nemlig et års arbejde i tugthuset i Viborg, tillige skulle belave sig på at modtage hende til forsørgelse i distriktet. Det fremgår også af præstens skrivelse, at nævnte Kristiane har absenteret sig (er flygtet) fra tugthuset, og at det samme sikkert atter vil blive tilfældet, men at hun skal udstå sin straf. Det fortælles endvidere, at



Mjesing Bye er pligtig at sørge for Kristiane og hendes afkom, da hun er født der i byen.

Præsten skriver videre i fattigprotokollen, at man har født og klædt hende, da anden omgang ikke fandtes, men at man i sognet har 13 almisselemmer at forsørge. ”Ønskeligt var det derfor, at et saadant menneske vorde hensat i en eller anden Arbejdsanstalt og ikke til vedvarende at bebyrde det Offentlige og Øvrigheden”. Underskrevet Adslev præstegård, 18. september 1824.

Går på omgang

Kristiane får fortsat fattighjælp i de kommende år. Præsten bruger meget spalteplass med beskrivelse af Tatte-Kristiane. Han beskriver hende som en fastboende tater i Mjesing Sogn. Hun ”går på omgang” i Mjesing og Adslev sogne, hvilket vil sige, at hun og hendes barn skiftevis boede hos



Efter maleri fra 1879 af William-Adolphe Bouguereau.

Vi har intet billede af Kristiane, men hun kunne have set således ud: "Lille af Væxt, klein og Mørkhaaret"

så den ene, så den anden bonde. I protokollen for 1833 nævnes sønnen Peter. Hun beskrives i protokollen i 1833 således: "lille af Væxt, klein af Bygning, mørkt Haar, lav Pande, smaae blaa Øjne, spids Næse, en meget lille indfalden Mund og spids Hage. Hun var ved bortgangen iført et rødtribet Skjørt og Livstykke, et linned hvidtribet Forklæde, hvide Ærmer, Liin paa Haardet, sorte Strømper og med Træskoe". Signalementet fremkommer, da man efterlyser Kristiane. Præsten i Adslev skriver: "Den 28. juni 1832 modtog Fattigcommissionen her til fremtidig Forsørgelse Kristiane Jensdatter eller Tater Kristiane, efter at hun er løsladt, saavidt vides anden Gang, (red.: Det var tredje gang) af Viborg Tugt- og Forbedringshus. Commissionen har i det forløbne Aar på bedste Maade sørget for bemeldte Tater Kristiane, ikke alene skaffet hende Huslye, Sengeklæder, Spinderekskaber, o.s.f.; men ogsaa overensstemmende med hendes eget Ønske, overladt hende forsørgelse af hendes egen umyndige Søn Peter Kristiansen, imod at hun erholdt den Understøttelse, som ifølge Planen var Drengen tillagt. Da nu imidlertid bemeldte Tater Kristiane paa ny er bortløben, og allerede paa 6te Uge har været borte fra sit Barn og Hjem – formodentlig for at føre sit omflakkende Betlerlevned – saa tillader jeg mig på Fattigcommissionens Vegne for

Amts Øvrigheden at gjøre Anmeldelse om bemeldte Tater Kristianes borttrømmen her fra Fattigdistriktet."

Og Peter, hvad skete der så med ham?

Her træder det daværende socialvæsen til. Peter bliver udliciteret og kommer til Kristen Karlsen i Adslev, der påtager sig forsørgelse af ham for tre tdr. korn (12 skp. rug og 12 skp. byg) samt fire rigsdaler årligt. For denne betaling skulle han sørge for Peter Kristiansen, koste og klæde ham samt "hvad der af lægemidler maatte udfordres til Peters skurvede Hoved, forpligtede Commissionen sig at udrede af Fattigkassen". Tater Kristiane viser sig stadig ikke på sin bopæl i Mjesing, så i november 1833 afholdes der auktion over hendes efterladenskaber, der indbringer 8 rigsdaler, 1 mark og 7 skilling. Hendes beskedne effekter nævnes ting for ting og den pris, som de hver især indbragte. I 1834 kan vi læse, at Peter Kristiansen nu har kostet fattigkassen 14 skilling til "sæbe for Drengens skurvede Hoved".

Tater Kristianes videre skæbne? Efter endnu et par domme, som afsones i Viborg, optræder hun i fattigprotokollen i hendes frie perioder. Hun får bevilget nye træsko, betalt logi og går på omgang i sognet. Så går der nogle år, hvor vi ikke hører om hende. Hvorfor?

Er hun faldet til ro, er hun ikke i sognet eller er der andre omstændigheder, der gør, at hun ikke behøver fattighjælp?

Det siger fattigprotokollen ikke noget om. Men det gør fangeprotokollen fra Viborg Tugthus. Her var hun indsat fra 1837-43, altså seks år. En ganske lang straf, så der må være særlige forhold, der har gjort sig

gældende. Så vi søger videre i arkiverne og finder ud af, at Kristiane har fået en livstidsdom. Så alvorlig en dom har været hele retsmaskineriet igennem, først underret, landsret og til sidst højesteret. Hun er sammen med en anden tater og to andre dømt for tyveri og hæleri. I landsrettens domsafsigelse er hele hendes forbrydelse detaljeret beskrevet, og den fylder flere sider. Kort refereret er hun sammen med en anden tater og to andre borgere dømt for tyveri af nogle alen lærred, som de har tilegnet sig fra Rasmus Rasmussen, Overgaard i Mjesing. De tre andre får en mild straf, men Kristiane får grundet sit tidligere synderegister en livstidsdom.

Kristiane bliver imidlertid benådet efter seks års afsoning

Hun er nu 43 år. I alt har hun tilbragt næsten 12 år i fængsel. Hvad har hun beskæftiget sig med i disse år? Hendes skudsmål fra tugthuset er, at hendes opførsel er upåklagelig, *hun er klein af Vext, et lille rundt udmærket ansigt, seer gammelagtig ud og at hun har arbejdet med napper (??), anlægger for maskinen (hvilken maskine står der ikke), strømpegarn m.v.*

I 1843 kommer der i fattigprotokollen igen en længere skrivelse om hendes færden, hvilket passer med hendes løsladelse. Heraf fremgår det, at hun er betler og ”syg, saa hun hverken kunde gaae eller transporteres til sit hjem i fattighuset i Bjedstrup”. *Fattigcommissionen i Bjedstrup har betalt logi og pleje for hende og forlanger nu deres udlæg godtgjort af Mjesing Fattigkasse.* De skriver også, at Kristiane nu tilbagesendes ”restitueret paa en benskade nær”. Kristiane er nu altså bofast i Bjedstrup, men det er stadig Mjesing Fattigkasse, der betaler hendes ophold.

Af en skrivelse fra herredsfoged Blichfeldt i Skanderborg kan det ses, at hun måske stadigvæk har tilbøjelighed til omstrejfen. Han giver nemlig Kristiane en alvorlig påmindelse i et brev, hvoraf det fremgår, *”at paagjældende Tater-Kristiane maatte alvorligen paamindes, hvad hun har at vente, ifald hun oftere foretager slige Excursioner”*. Den straf, som hun trues med, er indsættelse i Tugt- og Forbedringshus i Viborg for betleri og løsgængeri. Den sidste hårde straf på livstid har tilsyneladende stækket Kristianes vinger, så hun er blevet bofast. Det kan også tænkes, at det er hendes helbred, der er knækket, så hun er tvunget til at blive i fattighuset. I hvert fald figurerer hun ikke længere i tugthusets protokoller.

Hvis vi følger Kristianes spor efter den sidste løsladelse, ser vi, at hun i 1846 stadig bor i Bjedstrup, og at fattigkassen i Mjesing fortsat må refundere udlæg for hende. I planen for 1852 skriver præsten bl.a.: *”Kristiane er nu 62 år gammel, hendes egentlige arbejde er spind, årsagen til trangen er alderdom, hun er ugift, hun bor på gårdene og hendes fattighjælp er 6 skp. rug, 6 skp. byg og 2 rdl. årligt”*.



Det midterste af de tre huse er Bjedstrup Fattighus, hvor Kristiane boede i sine sidste år.

I 1852 dør Kristiane, og udgiften ved hendes begravelse er 5 rdl. og 40 sk. Lidt ufint skriver man i fattigprotokollen, at man ved hendes død i 2. kvartal sparede for 3 skp. rug, 3 skp. byg og 1 rdl.!

Den virkelige Kristiane – hende kender vi ikke

Præsten i Adslev – pastor Nicolai E. Balle Clausen 1828-1844 – fører pennen de fleste af årene og fortæller denne kvindes skæbne på en måde, så man gribes om hjertet. Vi får via ham indblik i offentlighedens behandling af hendes sag, men hvordan var hun, denne kvinde, som måtte overleve på andres nåde og barmhjertighed? Hvad har hun følt ved at skulle modtage almisse og tåle nedladende behandling, når hun ”gik på omgang”? Har hun været vellidt, haft venner, været rapkæftet og fræk eller det modsatte? Hvilket arbejde har hun udført på gårdene? Malket? Vasket? Gjort rent? Det kan vi ikke læse i protokollen. Den gode pastor Clausen havde nok heller ikke forudset, at det ville kunne interessere eftertiden.

Selv efter at have læst de mange sider, hvor Kristiane figurerer i protokollen, kender vi heller ikke den virkelige Kristiane. Vi kender ikke hendes ønsker og tanker og den daglige kamp, hun har måttet kæmpe sig igennem for at overleve. Vi kender hende kun som offentligheden i mørnede protokoller for snart 200 år siden, har fremstillet hende.

Og Peder, hvordan gik det ham, hvordan har hans barndom formet sig? Blev han også almisselem, eller formåede han at bryde den negative arv og blive en agtet borger? Vi har forsket ganske lidt i hans skæbne og kender derfor ikke hele svaret. I Adslev Kirkebog kan vi se, at han er blevet konfirmeret i 1838 med karaktererne ”tg” i såvel kundskab som opførsel. Til- og afgangslister viser, at han i april 1838 er flyttet til Stilling Sogn som tjenestedreng, herfra igen til Adslev i 1839. I 1841 flytter han så til Salten, Them sogn, hvor han bliver tjenestekarl hos en gårdmand på Bakbjerg. I 1842 rejser han tilsyneladende til Skanderborg, hvorefter sporene fortaber sig.

Veteraner fra de slesvigske krige

Af Herman Rasmussen

Jeg har arbejdet med veteraner fra krigene 1848-1850 og 1864. Særligt dem, som ligger begravet på Linå Kirkegård i Silkeborg Kommune eller stammer fra Linå. Et arbejde som inddrager en hel række andre gravsteder og udføres af en arbejdsgruppe sammen med kirkegårdslederen.

Jeg er her stødt på en speciel arkivtype, som befinder sig på Silkeborg Arkiv. Det er en række ark, som er skrevet i hånden med gotisk håndskrift og giver biografier af en række veteraner, især fra det midtjyske område. Disse ark har været samlet i et omslag som en slags bog, hvor siderne er syet sammen, og bogen er ført af en person med nøje kendskab til krigene og veteraner. De er blandt andet også derfor meget interessante og nyttige.

Men mere herom senere. Her bringer jeg to eksempler på biografier i let tillempet form:

Invalid 1848 – 50 Niels Frederik Jensen, Linå

Niels Frederik Jensen er født i Linå, hvor hans fader, Jens Christen Ingerslev, ejede en lille gård, men sad småt ved den. Hans moder døde, da Niels var 14 år, faderen et par år efter, men havde da solgt gården. Men Niels og hans små søskende blev i gården og opdroges der. Niels kom i træskolære, hvilket håndværk han drev til han kom i kongens tjeneste, hvortil han blev indkaldt i maj 1848 og deltog i det 3 års felttog.

Han blev såret i højre hånd ved Udfaldet fra Fredericia 6. juli 1849, lå på lazaret i 10 uger og blev derefter hjemsendt. Blev atter indkaldt hen på vinteren 1850, og i slaget ved Isted 25. juli 1850 blev han såret i hovedet og kom på lazaret i 8 uger. Atter sendt til sin bataljon for derefter at deltage i en del små træfninger, men slap uskadt hjem.

Efter sin hjemkomst fra krigen tog han fat på sit gamle håndværk, giftede sig trods hendes forældres modstand med en pige fra sognet. Lejede sig ind i et hus i Linaa, og efter få års forløb købte de en ejendom til en ko og senere noget uopdyrket jord. Nogle år efter holdt han 3 heste og 10 fed-kreaturer og var velstillet.

Deres ene søn var nu gift og døde fra kone og 3 børn, og få år efter døde konen, og Niels måtte opdrage de 3 børn – der alle (nu) er voksne, og den ene har de gamle overdraget en gård i Haarup, hvor de nu bor. Niels fortæller krigshistorier, og 16. maj 1904 fejrede Niels og hustru deres guldbryllup i Haarup.

(Niels Frederik Jensen 1823 – 1912)

Og her et eksempel fra den 2. Slevigske Krig eller 1864-krigen:

Veteran 1864 Dbmd (Dannebrogsmand) Søren Christensen Liin, Mollerup

- er født i Mollerup (Silkeborg Kommune) 23. december 1837 og på session i Skanderborg 1859, udskreven til soldat og herefter 1860 som rekrut i Kiel ved 8. bataljon . I november 1863 indkaldt til krigen og deltog med 8. regiment i Tilbagetoget fra Dannevirke til Dybbøl i stærk sne og kulde. Deltog i forsvaret, og stod for kugler både i skanse nr. 5 og 10 samt i kampene ved Dybbøl By den 17. marts, hvor deres oberst Hveberg faldt. Han slap uskadt hjem.

Efter krigen blev han gift med Mariane, en datter af husmand Simon Jensen, Nisset . Først boede de på Tegholm i Mollerup og brød heden op. Søren strøg selv stenene og byggede gården op. Der boede han og Mariane i 23 år og holdt store missionsmøder, indtil de flyttede ind i det nette lille hus

med de grønmalede stolper inde i byen. Der boede de i 26 år.

Den 3. marts 1926 havde proprietær Petersen Mollerupgaard budt de 2 veteraner, Søren Christensen Liin og Niels Jessen af



Søren Liins gravsted i Linaå

Mollerup, til fest i sit hjem i anledning af deres udnævnelse til Dannebrogsmænd, desuden deres slægt og venner og politimester Nielsen Silkeborg.

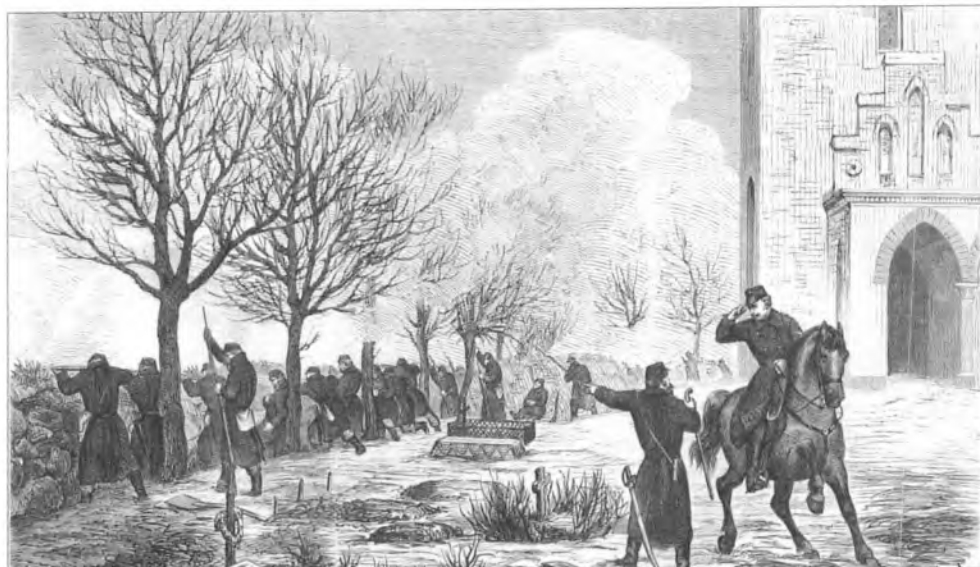
Der blev talt mange og smukke ord, og politimesteren holdt en meget smuk tale for de 2 veteraner, overrakte dem Dannebrogskorset og bragte dem en tak for deres trofasthed

og for, hvad de i sin tid havde udrettet for fædrelandet. En række sange blev afsunget, og det blev sent inden festen sluttedes, og de 2 gamle var stærkt bevæget.

Den 23. december 1928 fyldte Søren Liin 91 år og var en kærnekarl. I fjor 1927 gik han i skoven for at stødde rødder. Han var kendt i hele egnen for sine missionsmøder – fortalte gerne minder fra krigen – og døde 19. februar 1929 godt 91 år gammel. Han blev begravet fra sit hjem den 26. februar under meget stort følge.

Arkivpapirerne

Jeg blev gjort opmærksom på disse arkivalier af min bestyrelseskollega i Østjysk Hjemstavnforening, Jørgen Bitsch. Under besøget på Silkeborg Arkiv talte jeg med arkivets leder, Lis Thavlov, om papirerne, og hun fortalte historien herom.



Kampen ved Dybbøl Kirke den 17. marts 1864

Før hun blev ansat, var en person, der beskrives som ”landstryger-lignende”, kommet ind på Midtjylland Avis med den ovenfor omtalte bog. Måske ville han sælge den. Det skete i september 1882. Avisens daværende redaktionssekretær, G. Nørgaard Jepsen, afleverede den til Silkeborg Arkiv. Arkivet havde bogen liggende et års tid – og i den mellemliggende tid blev den fotokopieret.

Den omtalte ”landstryger” vendte tilbage. Da arkivet ikke ville købe bogen – den slags gør de normalt ikke – forsvandt han med den. Og her ender alle spor.

Den person, som i sin tid har nedskrevet biografierne, har gjort det i første tredjedel af 1900’tallet, og har som sagt et grundigt kendskab til emnet: De Slesvigske Krige og veteranerne.

Blandt andet i beskrivelsen af Veteran Jens Rasmussen, Linaa. Her er omkring Udfaldet fra Fredericia den 6. juli 1849 omtalt 21 andre fra 7. Bataljons 2. kompagni. De bliver såret ved kampen om Trelleskansen,

med nævnelse af soldatenummer, navn og hjemsted. Her er han på hjemmebane.

Tilsyneladende tager han udgangspunkt i omtale i aviser, når veteraner har guldbryllup, fylder 90 år, begravnes med mere. Men har han også kendt dem personligt? Eksemplet ovenfor med Søren Liin kunne tyde på det.

Jeg stammer fra Marstal på Ærø, og blandt biografierne er 2, som stammer herfra. Og fra andre steder i landet, fjernt fra Midtjylland. Det har en vis karakter af at være landsdækkende, men er mest fra Midtjylland. I alt er der 377 ark med ca. 670 biografier.

Skulle der blandt vores læsere være nogen, som har yderligere kendskab til Veteranpapirerne på Silkeborg Arkiv, er vi særdeles interesseret i oplysninger om det!

Du kan henvende dig til Silkeborg Arkiv, Lis Thavlov, tlf. 87 82 19 24 eller til Herman Rasmussen, Linå, tlf. 86 94 87 57.

På forhånd TAK!

Marie Nemcovas erindringer

Af Jørgen Lorenzen

Da cirkusentusiasten Jørgen Lorenzen bliver budt indenfor hos Marie Nemcova i hendes lille lejlighed på Trøjborg, slår det ham straks, at hun udstråler den elegance og spændstighed, der kendetegner ældre artister. I de næste par timer bliver han underholdt af hendes levende beretninger fra barndommen som artist i familietruppen: The Four Nemecs.

En velspækket scrapbog bevidner deres mange engagementer rundt i Europa, bl.a i Danmark i 1946, hvor de optrådte i Cirkus Schumann i Aarhus-Hallen og i andre danske varietéer. Mens han bladrer, fortæller Marie, at hun er ud af en stor tjekisk cirkusfamilie, hvor hendes farfar var cirkusdirektør i deres eget familiecirkus, Cirkus Nemeč.

The four Nemecs

Marie Nemcova er født i Prag i 1939. Hendes far, Rudolf "Rudi" Nemeč, voksede op i Cirkus Nemeč i Tjekkoslaviet, hvor han optrådte som klichniggerakrobat (for ikke cirkuskyndige: slangemenneske). Hendes



Marie med frømasken 2011.

mor, Elisabeth Grosz, stammer fra Rumænien, og som så mange før og efter hende fandt hun cirkuslivet så dragende, at hun stak af hjemmefra, fravalgte et borgerligt liv



og valgte cirkuslivet og sin store kærlighed. Ægteparret Rudi og Elisabeth Nemec skabte sammen et akrobatisk nummer, der var bygget op som et lille teaterstykke. Det hed 'Frøen og Bonde-pigen' og bestod i starten kun af de to, men da parrets to døtre, Karolina og Marie, blev gamle nok til at deltage, blev nummeret udvidet og kom til at hedde 'Prinsessen og Frøen', hvor Rudi var frø, Elisabeth var heks, Karolina var prinsesse og Marie var minifrø.

Mange engagementer i Tyskland under krigen satte sine svære spor hos Elisabeth Nemec. Hun var af jødisk afstamning og måtte skjule sin herkomst og rejse under falsk identitet, og det voldsomme pres bevirkede, at hun blev psykisk meget belastet. Elisabeth og Rudi blev skilt, og Rudi fortsatte nummeret med en ny partnerske og blev efter sin artistkarriere bartender på et hotel i Edinburgh. Elisabeth blev gift med en dansker, bosatte sig i Danmark med sine

to piger, og deres cirkusliv fik en brat ende. Elisabeth blev alvorligt psykisk syg og var i lange perioder indlagt på psykiatrisk hospital, og Marie kom i pleje i England, men bosatte sig som 18-årig i Esbjerg, hvor hun blev gift, fik børn og tog en handelsuddan-



nelse. Søsteren Karolina blev uddannet som folkeskolelærer.

Maries to døtre, Margit og Jaqueline Høvring, bor i dag også i Østjylland.

Marie er et fint eksempel på en artist, hvor oplevelserne på scenen og i manegen stadig står lyslevende i erindringen. Hendes liv har budt hende mange svære vilkår, men med sin oplysning i cirkus i bagagen har hun overkommet dem efter artistens motto: THE SHOW MUST GO ON!

Landsbylærernes guldalder

Om en landsbylærer i Addit 1904-46

Af Jens Peter Randløv Boes

I tiden 1900-1950 findes en særlig æra i landsbyskolerens historie, idet mange lærere sad som enelærere i 35-43 år i det samme embede. De udgør en enestående og selvstændig lærertype og blev værdsat og anset i lokalsamfundet. Deres ansættelsesvilkår viser myndighedernes forventninger til og respekt for deres virksomhed. Som eksempel på en sådan alsidig uddannet og begavet personlighed vil jeg i det følgende fortælle om den navnkundige lærer Bæk i Addit, der med sit pligtopfyldende virke blev en gevinst for både voksne og børn i landsbyen.

Hvordan bliver man en respekteret landsbylærer?

Som lærer i Addit Skole (1955-60) hørte jeg mange positive udtalelser om lærer Bæks evner både som lærer og som værdsat medborger i det landsbysamfund, hvor han for flere familier blev deres lærer i to gene-

rationer. Personlige venskaber med byens beboere medvirkede til at skabe respekt om hans virke. Han blev omtalt som en venlig, stilfærdig og hjælpsom mand, der også uden for skolen i en god blanding af alvor og humor påtog sig arbejde i flere bestyrelser. Hans navn blev stavet Bæk eller Bech. 50 år senere så jeg på dåbsattesten navnet Bæk. Derfor skriver jeg i det følgende Bæk, men i citaterne fra skrivelser gengiver jeg den anvendte stavemåde.

Baggrund

Kristen Greger Jørgensen Bæk

(4.2.1881-4.7.1971) er født på et lille husmandssted i Virklund som søn af husmand Kristen Jørgensen og hustru Karen Marie Kristensen. Hjemmet havde ikke meget at slå til side med, så han fik en ret fattig, men omsorgsfuld opvækst. Hans opmærksomme og dygtige skolelærer Peter Sørensen i



Nydimmitteret lærer Kristen Greger Jørgensen Bæk 1903 med elegant overskæg.

Virklund havde øje for hans begavelse og anbefalede ham at fortsætte sin skolegang på Silkeborg Realskole hos bestyrer Anders H. N. Kirkeskov efter de syv undervisningspligtige skoleår. Her viste han sig som en målbevidst ung mand og gennemførte realskolens fem år med en læselysten iver og omhu, der gav ham megen hæder, så han afsluttede sin realeksamen som 19 årig i eksamensterminen juni-juli 1900 med mg+ som hovedkarakter og et gennemsnit på 7,40.

Mens han gik på realskolen fik han den 11. december 1898 indtegningsbevis om optagelse i lægdsrullen i 4. udskrivningskreds, lægd 209. Men det ser ikke ud til, at han har været soldat, for han blev som 19 årig straks efter realeksamen i 1900 optaget på Silkeborg Seminarium.

Fra august 1900 til juli 1903 gik han på *Silkeborg Seminarium* hos den legendariske

forstander Peder Jørgen Madsen Vinther. Her udviste han den samme store flid og udnyttede sine evner på bedste måde. Han tog den samlede lærerprøve (lærereksamen) efter lov om seminarier af 30. marts 1894 og bekendtgørelse af 8. juni 1894. Ved delprøverne til 1. og 2. del opnåede han hovedkarakteren mg og et gennemsnit på 6,90 og blev således lærer i en alder af godt 22 år.

Seminarieforstander P. J. M. Vinther

gav ham efter eksamen den 3.8.1903 følgende udtalelse: "Kristen Greger Jørgensen Bæk fra Virklund, som i år er dimmitteret her fra seminariet er et meget dygtigt og velbegavet menneske, som med stor flid og omhu har søgt at dygtiggøre sig til lærergerningen, og som i det hele har meget gode betingelser for at blive en dygtig lærer. Han har betydelig evne til at arbejde selvstændigt og tænkstomt, og han er i besiddelse af stor samvittighedsfuldhed og pligtfølelse. Hans kundskaber er derfor også veltilegnede, og jeg er overbevist om, at han vil sætte alvor ind i sit skolearbejde. Han underviser rigtig godt og har ganske særlig evne til at øve børnene i at svare bestemt og klart. Han har så udpræget gode anlæg for alle realfag, at jeg er vis på, han vil være meget skikket til at undervise i en realskole i bestemte fag; men dermed skal ingenlunde være sagt, at han ikke har betingelser for at blive en god lærer i folkeskolen. Jeg tror, at hans evner er så gode, og hans flid og energi så betydelig, at han overalt vil have betingelser for at blive en god lærer. Hans forhold på seminariet har i enhver henseende været godt." Den unge lærer Bæk var meget ivrig efter at skaffe sig udtalelser om sit virke og sine personlige forhold, og samme dag besøgte han sin sognepræst *provst Thorvald Petersen*, Them, der gav ham følgende udtalelse:

”K. G. J. Bæk... har jeg kendt både som skoledreng, som konfirmand og under hans senere udvikling. Jeg kan med glæde give ham det vidnesbyrd, at han må anses for at være et meget velbegavet ungt menneske, der med stor samvittighedsfuldhed og flid har arbejdet på at nå det mål, han har sat sig. Når dertil kommer, at han er i besiddelse af en elskværdig og vindende optræden, tør jeg sikkert tro, at han vil gøre særdeles god fyldest som børnelærer, og jeg skal derfor tillade mig på det bedste at anbefale ham til ansættelse i folkeskolens tjeneste.”

Seminarist Bæk som vikar

Dengang hang embederne ikke på træerne, der var lærere nok at vælge imellem, så de nye dimittender måtte være om sig for at få selv korte vikariater. Bæk var aktivt opøgende for at skaffe sig et vikariat, og hver gang han forlod et, sørgede han for at få en udtalelse med sig ved afrejsen. I disse anbefalinger benævnes han efter tidens norm som ”seminarist”, for ”lærer” blev man dengang først ved fast ansættelse. Bæk havde svært ved at finde sit første vikariat og cyklede rundt i egnen, inden han fik et kort ophold i Boest.

Lærer P. Elling, *Boest Skole*, skrev 13.10.1903: ”Hr. seminarist KGJ Bech har været vikar for mig i tiden fra 21. september til 13. oktober. Han har i denne korte tid forstået at vinde såvel børnene som beboerne for sig med sin dygtighed og sin personlige elskværdighed. Ved mit personlige bekendtskab til ham kan jeg således anbefale ham på det bedste som lærer i den danske folkeskole.”

Herfra så han sig godt om og fik med kort varsel et længere vikariat i *Tarm*, hvor førstelærer A. G. Jørgensen som sognerådsformand i Lønborg-Egvad kommune d. 10.4.1904 gav ham følgende udtalelse: ”Hr.

seminarist K. G. Bech har siden 15. oktober d. å. været lærer ved kommuneskolen her i Tarm. – Når han nu til 1. maj, grundet på skoleforholdene her, fratræder pladsen, er det mig en glæde at kunne medgive ham det vidnesbyrd, at han dygtigt og samvittighedsfuldt har varetaget sin gerning, så jeg tør anbefale ham som en flink og dygtig ung lærer, med hvis tjeneste en skole kan være vel tjent.”

Derfra kom han efter en måneds aktiv søgen til den nærliggende *Hemmet Skole*, hvor førstelærer E. P. Christensen den 15.7.1904 skriver: ”Hr. seminarist KGJ Beck har vikarieret her ved skolen i andenlærerens fraværelse fra den 1. juni til den 15. juli d. å., hvilket herved attesteres.”

Denne kortfattede attest mangler overvejelser om Bæks kvalifikationer, men det kan have sammenhæng med, at førstelæreren ikke har blandet sig i Bæks undervisning, og derfor ikke vil udtale sig derom. Alligevel kan det undre, om han ikke skulle have nogen fornemmelse af Bæks evner gennem elevernes og beboernes almindelige udtalelser derom.

To dage efter var han at finde i sin barndoms skole i *Virklund*, hvor hans tidligere lærer Peter Sørensen den 3. august 1904 skrev: ”Hr. seminarist Greger J. Bech har i to uger, nemlig fra 17. til 31. juli d. å. medvirket ved undervisningen her i skolen.”

At han kommer til skolen i en typisk sommerferieperiode, kan skyldes, at børnene i landsbyerne dengang først fik ferie, når høsten begyndte omkring 1. august. Bæk var fortsat på jagt efter vikariater, og efter en måneds pause kom han til Kjellerup Skole, hvor sognerådsformand M. Bertelsen, Hørup, d. 12. oktober 1904 skrev: ”Hr. seminarist K. J. Bek har vikarieret i 3die lærerembedet ved *Kjellerup Centralskole* fra 12. september d.å. til dato. Han har virket



Addit Skole fotograferet tidlig formiddag 9. maj 1934 ifølge dagbøgerne

således i dette embede, at sognerådet kan medgive ham sin allerbedste anbefaling.”

Igen blev der en måneds pause, men så følger manddomsværket i Addit Skole, hvortil han kom som 23 årig den 15. november 1904 med en vikars løser ansættelse. Dette kan indirekte læses ud af et brev til Bæk, idet skoledirektionen for Tyrsting-Vrads Herreder d. 1. marts 1905 tilskrev ham med underskrift af Thorvald Petersen (provst) og L. P. Nielsen således: ”Til lærer Kristen Greger Jørgensen Bech! I henhold til Deres derom indgivne andragende og skrivelse fra ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet af 23. f. m. meddeler skoledirektionen for Tyrsting-Vrads Herreder Dem herved konstitution til fra den 1. marts d. å. på eget an- og tilsvær at bestyre det ledige embede som lærer for Addit Skole i S. Vissing-Voerladegård Kommune. I fornævnte Deres bestilling nyder De den fulde, embedet tillagte løn og øvrige emolumenter (*tjenestemænds biindtægter*), for så vidt disse ikke er betingede af fast ansættelse. Når De formener at opfylde betingelserne for at opnå fast ansættelse, henvises De til selv derom at indgive ansøgning til direktionen.”

Lærer Bæk i Addit

Af private papirer og dagbøger blev det endelig dokumenteret, at Bæk kom til Ad-

dit som vikar 15. november 1904 og blev konstitueret i embedet 1. marts 1905 til april 1906. I et brev den 1. april 1906, stadig med Thorvald Petersen (provst) og L. P. Nielsen som underskrivere anføres: *”Skoledirektionen for Thyrrsting og Vrads herreder gør vitterligt: at vi i medfør af lov af 29. marts 1904 om forskellige forhold vedrørende folkeskolen have kaldet og beskikket hidtilværende konstitueret lærer ved Addit skole Kristen Greger Jørgensen Bech til lærer ved bemeldte Addit Skole i S. Vissing-Voerladegård Kommune. Overensstemmende med bekendtgørelse fra ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet af 24. januar 1902 beregnes ansættelsen fra den 1. april d. å. Thi skal han med samvittighedsfuld troskab og flid varetage dette sit embede, føre et kristeligt og ustraffeligt levned og holde sig de ham vedrørende love og forskrifter efterrettelig.”*

Således blev Bæk fast ansat lærer i folkeskolen. Derefter fulgte den såkaldte kollats (det var dengang biskoppens udnævnelsesbrev til en lærer eller en præst) for hr. Kristen Greger Jørgensen Bech som lærer ved Addit Skole fra Aarhus Bispegård den 10. april 1906 underskrevet af biskop Frederik Nielsen sålydende: *”Frederik Kristian Nielsen, doctør i teologien, biskop over Aarhus Stift, kommandør af Dannebrog og dannebrogsmænd, gør herved vitterligt, at da skoledirektionen fra Thyrrsting og Vrads Herreder under 1. d. m. har kaldet og beskikket hidtilværende konstitueret lærer ved Addit Skole i Søndervissing-Voerladegård Kommune Kristen Greger Jørgensen Bech til fra samme dag at regne at være fast ansat lærer ved samme skole, og da han har aflagt den befalede ed, så bevidner jeg herved på embeds vegne, at han er en ret beskikket lærer ved bemeldte skole, og til ydermere bevis meddeler jeg ham herved*

dette mit brev, hvorved han tillige forpligtes til dette ham således betroede embede med tilbørlig flid og troskab at forestå og betjene, at antage sig ungdommens undervisning i kristendom, skrivning, regning, læsning og al anden nyttig kundskab, således som love og anordninger om almuevæsenet på landet det bestemme og hans foresatte ham det anvise, at foregå børnene med et godt eksempel, at bevise sine foresatte al tilbørlig agtelse og lydighed og overalt skikke og forholde sig således, som det en retsindig og tro lærer egner og anstår. Tillige er det hermed min tjenstlige begæring til Deres velærværdighed, hr. sognepræst Bak, at De, den første søn- eller helligdag ske kan, indsætter forannævnte lovlig beskikkede lærer i embedet, offentligen i kirken oplæser det ham derpå meddelte kaldsbrev samt denne min kollats, taler derhos hans sag til det bedste og formaner menigheden til at antage ham som ret beskikket lærer og tillige bevise ham kærlighed og velvillie, på det at alt må ske Gud til ære og menighedens medlemmer til velsignelse, hvortil jeg ønsker dem alle nåde og fred fra Gud, vor fader, og vor herre Jesus Kristus ved den helligånd."

Med denne højtidelige skrivelse fortsatte Bæk sit skolearbejde. Hans grundighed viste sig i, at han også ville have orden på sin tjenstealder, der som regel først begyndte at tælle efter ca. to års virke som vikar. Han har fremsendt en skrivelse derom til skoledirektionen og fik følgende svar fra Tyrsting-Vrads Herreders Provsti underskrevet af Thorvald Petersen 14. juni 1906: "Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet har under 8. ds. tilskrevet direktionen således: "I anledning af det med direktionens påtegning af 15. f. m. indsendte tjenstealderbevis for enelærer ved Addit Skole Kristen Greger Jørgensen

Bech skal man til behagelig efterretning og videre bekendtgørelse tjenstligt melde, at vedkommende lærers tjenstealder vil være at regne fra den 1. marts 1905 som enelærer." Hvilket herved tjenstligt meddeles til behagelig efterretning."

Bæk, der en tid var kirkesanger ved Sdr. Vissing Kirke, ønskede en udtalelse af sognepræsten Niels Bak, der den 3. august 1906 (samme dato som i 1903 og 04) skrev: "Hr. lærer K. G. J. Bech i Addit i Sønder Vissing sogn, der har været enelærer samme steds i hen imod to år er en særdeles velbegavet og dygtig skoleholder. Han optager sit arbejde i folkeskolen tjeneste med inderlighed i sædelig alvor og med sund opfattelse af gerningen. Han anbefales således på det allerbedste!"

Dette brev bekræfter med notatet "hen imod to år", at Bæk har været i Addit fra 15. november 1904. Det ser ud til, at han har ambitioner om et bedre embede, hvilket følgende udtalelse af 14. januar 1907 fra sognerådsformand Jens Boes, Addit, tyder på: "Sognerådet for herværende kommune kan ikke noksom anbefale lærer K. G. J. Beck ved Addit Skole på det bedste. Han har i den tid, han har været lærer her i Addit, vundet beboernes fulde agtelse og tillid, af gamle såvel som unge; særlig er de unge ham særdeles hengiven som deres lærer. Det er ikke alene som udmærket skolemand (hvor lærer Beck må stå som nr. 1 her i kommunen), men også ved sin ligefremme og bramfrie færd, at han har gjort sig så afholdt af alle, han er kommet i berøring med, så skal det ske, at det er med hensyn til forflyttelse til en bedre lønnet plads, at lærer Beck har forlangt en anbefaling, da kan det, uagtet vi nødigt ser ham fraflytte skoledistriktet, ikke siges andet, end at de folk, som vælger ham til lærer for deres børn aldeles ikke tager fejl, ligesom det er

sognerådets overbevisning, at lærer Beck på hvilken som helst plads vil virke med lige så stor en iver og nidkærhed i skolens tjeneste, som han har gjort det her."

Dette brev følges op af en fornyet udtalelse af sognepræsten Niels Bak den 4. juli 1907 sålydende: *"Hr. lærer K. G. Beck i Addit i Sønder Vissing Sogn kan jeg give den fortrinligste anbefaling, idet hans skole, i særdeleshed i de såkaldte reale fag – såsom dansk, regning etc. – synes mig at måtte være nær ved folkeskolens ideal. Jeg har tillige på nært hold haft lejlighed til at iagttage, at han er udmærket dygtig til at undervise voksne mennesker i matematik. Og da han er en elskværdig natur og i alle henseender en flink og brav ung mand, tør*



Lærer Bæk og Signe fotograferet i stuen ved 40 års jubilæet 15. november 1944.

der knyttes de allerbedste forventninger til hans fremtid i skolens tjeneste."

Bryllup

Det har ikke været muligt at opspore, hvordan Bæk har fundet sin kone, men det kan jo ske på ungdommens mange forunderlige måder. Han kan på sine hjemmebesøg hos forældrene i Virklund have holdt pause på vejen ved at kigge ind på Salten Kro, og hvem ville så ikke blive forelsket i en ung, smuk krodatter? En lang korrespondance

med breve og kort er påbegyndt i 1908, da "Sinne" var på husholdningsskole i Silkeborg. Den 11.5.1910 bliver Bæk gift i Them Kirke med Hansine Margrethe Nielsen (29.5.1889-25.4.1986) født i Silkeborg som datter af restauratør og senere kroejner i Salten Niels Nielsen og hustru Kristiane Thomassine Kristiansen. Hansine havde lidt fine fornemmelser og ville helst tiltales med "De". Derfor blev det lidt af en omvæltning for hende som nygift 21 årig at komme til den bramfri jyske landsby Addit, hvor ikke mange var til sinds at sige "De". Hun blev i daglig tale omtalt som "fru Bæk", men hvis man kom på nærmere hold af hendes kniplingssmykkede kjoler og inden for hendes handskeklædte hilsen, så kunne man få lov til at kalde hende "Signe". Lidt storagtig ville hun gerne være. Bæk kaldte hende i daglig tale "Signe". De fejrede deres sølvbryllup i 1935 ved at køre en tur til "Ørnereden" syd for Århus. Guldbryllup og diamantbryllup blev holdt med familien efter pensionen i Silkeborg.

Ambitioner

Lærer Bæk var tilsyneladende meget påvirket af forstander Vinthers anbefaling, hvori der står, at "han vil være meget skikket til at undervise på en realskole i bestemte fag", derfor ville han videre og arbejdede ihærdigt med at dygtiggøre sig. Således har han gået til privat undervisning hos kommunelærer cand. phil. Chr. K. Christensen i Silkeborg, der den 10. maj 1912 gav Bæk følgende bevis: *"Hr. lærer K. G. J. Bæk, Addit, har i det sidste års tid hos mig gennemgået hele det stof, der kræves i matematik til artium (mat.-nat.), og noget af stoffet i fysik, og det er min mening, at han til denne eksamen vil kunne opnå et godt resultat i de nævnte fag."* Samtidig havde han også fået privat undervisning af cand.



Elevbillede 1919 med Kristen og Signe Bæk til højre. Nr. 5 og 9 fra venstre i bageste række er Aage Boes og Anton Pedersen og nr. 3 fra venstre i anden bageste række er Frida Pedersen. Det var børn af deres nære venner i Addit, henholdsvis Jens og Marie Boes og Peder og Martha Pedersen.

mag. A. Pedersen, der 12. maj 1912 skrev: *"Hermed attesteres, at jeg i vinteren 1911-12 har undervist hr. lærer K. G. J. Bæk, Addit skole, i det til studentereksamen krævede pensum i kemi for den mat. naturvidenskabelige retning."*

Atter engang ville lærer Bæk bekræftes og have en udtalelse af sognepræsten Niels Bak, der den 13. maj 1912 skrev følgende fra skolekommissionen: *"Hr. lærer Kristen Greger Jørgensen Bech, der har virket i Addit lærerembede i ca. syv år, er en udmærket dygtig børnelærer og et brødt menneske. Han anbefales på det allerbedste!"* Om disse udtalelser har været brugt til at søge et andet embede, findes der ikke dokumentation om.

Ved sit 40 års jubilæum (15.11.1944) i Addit udtalte han til journalisten, at det havde været hans tanke, at Addit Skole blot skulle være et springbræt for ham til at blive faglærer ved en byskole.

Lærer Bæks manddomsgerning i Addit

De første fem-seks ungarleår i Addit gav

ham tid til at blive vel integreret og engageret i landsbyens liv og at finde sin måde at virke på, men samtidig var der en vis rastløshed i ham, fordi han gik med en uforløst ambition om dels at dygtiggøre sig noget mere og dels at vælge nogle bestemte fag ud, så han kunne blive en habil faglærer i en byskole. Selv de første år efter ægteskabet var der en vis uro i ham, men så synes han at falde til ro, for hvad kunne han opnå i en by, som han ikke lige så godt kunne udrette i en landsbyskole med mange elever? Han groede mere og mere fast i landsbymiljøet, som han så indgående kendte fra sin barndom i Virklund.

Elevtallet i Addit Skole varierede en del i Bæks tid og var i forhold til distriktets størrelse ret højt, så der kunne være store klasser at undervise i både "lille klasse" med elever i 7-10 års alderen og "store klasse" med elever i 10-14 års alderen. Her følger nogle markante års samlede elevtal:

1906: 59	1913: 62	1917: 50	1924: 44
1929: 53	1931: 46	1937: 45	1939: 34
1944: 28	1945: 26	1946: 29	og så det
store spring til			1954: 66

Skolen og dens arbejde blev for ham både en oplysningssag og en æressag, og hans undervisning blev et godt bevis på, at der kan nås gode resultater i en lille to-klasset landsbyskole. I mange år drev han tillige aftenskole for både unge og ældre, og der fornøjede han ofte deltagerne med sin lunefyldte jyske oplæsning.

Af dagbøgerne fremgår det, at skolens ledelse var præget af en slags oplyst enevælde, hvor Bæk meget selvstændigt styrede de årlige 246 pligtige skoledage. På snevejrskoledage var der ofte kun 4 - 6 - 8 elever i skole, så skoledagen sluttede kl. 11 eller 12. I de kolde vintre 1939-42 blev der holdt kuldeferie i 11 til 14 dage. Var Bæk syg og sengeliggende blev der ikke undervist, til



Lærer Bæk og hustru.

gengæld kan man se, at han har været flittig til at besøge både børn og voksne, der var indlagt på sygehuset i Brødstrup.

Ved siden af skolens levende og intense daglige virksomhed blev der omkring 1930 tid til at bygge et lille lysthus i haven. En landsbylærer var efter tidens forhold relativt vellønnet, og det var ofte ham, der blev den første ejer af en bil i landsbyen i slutningen af 1920'erne, så den nysgerrige familie Bæk med venner kunne køre ud og se på landet på kortere eller længere ture. I 1930 skiftede de den første bil ud med en ny for 3.250 kr., en stor del af en årsløn. Den blev klodset op under krigen, for da kunne private ikke købe benzin. I stedet vendte Bæk tilbage til sin ungdoms transportmiddel og cyklede rundt i omegnen.

Det fortælles i avisreferaterne ved hans 25 og 40 års lærerjubilæum i Addit, at han var meget afholdt og agtet som lærer, fordi han forstod at vinde børnenes tillid

og hengivenhed, så de trygt kunne komme med alt, hvad de havde på hjerte. I hele sin optræden var han en rolig mand, der søgte at løse problemerne på en stilfærdig måde. Han omtales som et punktligt og samvittighedsfuldt ordensmenneske både i skolen og i de opgaver, han påtog sig i landsbyen som bl.a. mangeårig formand (19 år) og regnskabsfører (25 år) i Addit Brugsforening 1921-46. Ved brugsforeningens 50 års jubilæum viste Bæk sit talent for at tilrettelægge og overse situationen ved en festlig lejlighed. I sin beretning fortalte han om foreningens virksomhed gennem årene, mindedes personer og oplyste om omsætning og overskud. Herunder fremhævede han med lune husmødrene og lod udbringe et leve for dem, der havde den største andel i det gode resultat. Med vanlig omhu opregnede han de syv uddelere og de otte formænd gennem de 50 år.

Et af de bijob, han holdt meget af, var at være kirkesanger i Sdr. Vissing kirke, hvor han tillige var medlem af menighedsrådet i flere perioder. Han var desuden den omhyggelige og højt værdsatte kasserer i spareforeningen "Julens glæde".

Dengang var der ikke forsamlingshus i Addit, derfor blev skolestuen brugt til møder, generalforsamlinger, som valgtrum og under krigen til uddeling af rationeringskort, aldersrente og meget mere.

Af dagbøgerne kan man se familiens omfangsrige og selektive selskabelige vennekreds, hvor der især i 1930'erne med dags varsel blev budt til visit eller genvisit tre-fire gange om ugen til kl. 23.30-00.30 foruden de årlige aftenkaffeborde og de hyppige bilture til Brødstrup og Silkeborg. Bæk var en meget ivrig skakspiller og var mindst en gang om ugen ude eller hjemme til en aftens skakspil i sognet, eller i Brødstrup, Horsens og Stensballe. Desuden

deltog de gerne ved festlige lejligheder som barselsgilde, dåb, konfirmation, bryllup, vintergilder, julefester, fastelavnshaver og høstgilder, hvor det var en selvfølge, at han sang for. De fik ikke selv børn, men i 1921 adopterede de en lille pige, Grethe, som folk imellem blev kaldt deres plejebarn. Hun fik en meget beskyttet opvækst, kom på Vestbirk Efterskole i sommeren 1937 og havde flere pladser som tjenestepige. Som voksen blev hun gift med Erhardt Andersen, der i mange år forpagtede jord under Addithus skovdistrikt og arbejdede med plantning og drift af bær- og æbleplantager. Deres yngste datter Eva, altså Bæks "barnebarn", har ydet stor hjælp med at skaffe oplysninger om Bæks virke i Addit.

Elevernes oplevelser med lærer Bæk

Eleverne havde som helhed respekt for Bæk, var lydige og gjorde som regel, som han sagde, fortæller de fleste tidligere elever. Dagen i skolestuen begyndte med morgensang, fadervor og måske lidt oplæsning af et udvalgt stykke fra en bog eller bibelen. Noget religiøs var Bæk, og som trofast kirkegænger lod han gerne vennekredsen fylde bilen op. Sange og salmer blev mest lært ved at synge dem, og det var mange elever glade for, selv om de også skulle lære nogle udenad. Af og til tog Bæk violinen for at støtte sangen. En dag stod en lille pige med et glansbillede af en engel, mens de bad fadervor; da afbrød Bæk sin bøn og kaldte pigen til sig, tog billedet og irettesatte hende. Det kunne hænde, at temperamentet løb af med ham selv over småting. En af drengene beretter, at han allerede som otteårig var kommet ud at tjene og derfor skulle op om morgenen klokken fem, så han kunne let falde i søvn hen over pulten, der stod lige ved katederet. Han blev ofte vækket med et rap af spanskkrøret bagi. Som større dreng

kunne han finde på at drille læreren, derfor var han ikke altid bedste ven med Bæk, følger han til. Bæk besøgte ham alligevel, da han var indlagt på Brædstrup Sygehus med blindtarmsbetændelse.

Ellers gennemførte Bæk sin undervisning på sin rolige, stilfærdige og hjælpsomme måde uden de store udsving og berømmes af elever som en god fortæller af bibel- og danmarkshistorie. Han lagde især vægt på, at eleverne fik lært at regne godt, at læse flydende og at skrive smukt. En elev skulle engang skrive under på noget i sparekassen, og da sagde sparekassebestyreren: "Man kan nok se, at du har haft lærer Bæk i Addit, så smukt du skriver." En elev fortæller, at eleverne i Addit Skole også blev rost for deres dygtighed i regning. Det var "Myrebogen", alle eleverne begyndte med i læsning. Bæk havde selv en smuk skrift, og han skrev små ordsprog på papstykker, som eleverne fik at skrive af efter som skønskrift. Han læste gerne op for eleverne, mest dog hen mod jul af "Børnenes julebog". En tidligere elev fortæller, at han var en rar og venlig lærer, især over for pigerne, mens han kunne være mere hård og bøs over for nogle drengelømler, der ville drille ham, og over for dem kunne han meget vel have brugt spanskkrøret, der dog mest stod i skabet. Når det gik højt, kunne han som regel pege på en dreng med pegepinden, så faldt tingene snart i lave. Nogle få elever fortæller, at de var "Des" med Bæk; men de fleste siger, at de var "dus", men med fru Bæk var alle "Des". Nogle af de store drenge ville gerne drille Bæk for sjov, og det kunne han som regel godt tage, men blev det for voldsomt, så kunne der vanke en lussing eller ryk i øret. Ved juletid bad Bæk eleverne medbringe nogle rødgrangrene, som han satte ild til i tromlekakkelovnen og derefter gik rundt i skolestuen

med; de rygende grene kaldte han juleduft. I juleferien blev eleverne en eftermiddag samlet til juletræ i skolestuen. Først blev der sunget nogle julesalmer, derefter legede man "Tornrose", "Jeg gik mig over sø og land"; "Så går vi rundt om en enebærbusk" og "Bro bro brille", og alle fik slikposer. Eleverne ville også have "Tyv, ja tyv, det skal du være", for så kunne de komme til at røre hinanden, fortæller en elev, men det kunne Bæk ikke lide.

Eleverne fortæller, at de så op til Bæk, og den almindelige og typiske skoledag var i en glad og hyggelig atmosfære uden skæld ud. Mange skoledage endte med en sang, inden eleverne gik hjem. Når årets konfirmander havde sidste skoledag, kunne Bæk finde på at komme ind i skolestuen med en tom sæk, for "her skulle de hælde alle deres tårer i". Så helt uden humor, var han ikke. En elev husker den 9. april 1940: Bæk kom ind i skolestuen og sagde, at de skulle være stille, mens han gik ud. Lidt efter vendte han tilbage og sagde, at de alle skulle gå hjem, alt imens flyverne kom hen over deres hoveder. Den oplevelse stod lyslevende for hende mere end 70 år efter. Hendes sidste skoledag endte i gråd, fordi hun altid havde været glad for at gå i skole.

En elev fortæller, at hendes forældre i krigens første dage en aften var gået ud for at se de engelske flyvere angribe Rye flyveplads. Hun kom helt alene løbende kun fire år gammel ud for at finde dem, da hun mødte Bæk. Da kunne det nok være, at han iltet og vredt skældte forældrene ud for deres ubetænksomhed både over for deres egen sikkerhed og over for at lade den lille pige løbe for sig selv i mørket.

De årlige udflugter for elever med forældre kunne gå mange steder hen, længst var turen for "store klasse" med bus og tog til

Ringkøbing og Vesterhavet. Under krigen gik turene med "lille klasse" kun til Addit Skov med den skønne kilde "Russibæk", "Kirkegården" eller til "Møgelbjerg", hvor der så blev leget og tumlet. De store børn kørte på cykel til Hem Odde, Veng sø eller Sukkertoppen. På disse ture og på hverdage var lærer Bæk udstyret med stråhat, stok og gamachesko.

Afskedigelse

Lærer Bæk havde planlagt og søgt sin afsked til sommerferien efter sine fyldte 65 år og havde fremsendt sin afskedsbegæring i maj 1946. Den blev besvaret og bekendtgjort i en lidt kringlet og meget formel meddelelse fra skolekommissionens formand sognepræst Lars Leth Balslev den 7.8.1946 sålydende:

"Skanderborg amts skoledirektion har under 5. d. m. tilskrevet skolekommissionen således: "Undervisningsministeriet har under 30. f. m. tilskrevet skoledirektionen således: "I anledning af det med skoledirektionens påtegning af 12. juni 1946 gennem skolerådet for Skanderborg amt hertil indsendt andragende, hvori enelærer ved Addit Skole i Sdr. Vissing-Voerladegård Kommune Kristen Greger Jørgensen Bæk på grund af alder anholder om afsked med pension, bevilger ministeriet herved den ansøgte afskedigelse fra den 31. juli 1946 at regne, idet pensionen bestemmes til 42/60 af den beregnede embedsindtægt, nemlig 4.200 kr. 00 øre årlig. Samtidig udbeder man sig indstilling om omregning af pensionen for så vidt angår et eventuelt ledertillæg, der måtte være tillagt enelærer Bæk i henhold til lærerlønningsloven af 12. juli 1946 § 33 a. Hvilket tjenstlig meddeles til efterretning og videre bekendtgørelse. 4 bilag tilbagesendes." Hvilket tjenstlig meddeles til efterretning og videre bekendtgørelse



Lærer Bæk og Signe ved eftermiddagskaffen foran lysthuset i haven bygget sidst i 1920'erne.

for den pågældende, til hvem de vedlagte fire bilag bedes udleveret." Hvilket hermed meddeles til efterretning, idet de 4 bilag vedlægges."

Beboerne i Addit indbød til en smuk afskedsfest i Sdr. Vissing Forsamlingshus, hvor mange havde ordet for at takke lærer Bæk og Signe for deres virke i Addit. Ved afskeden blev han berømmet for sin trofaste og dygtige gerning i den danske folkeskoles tjeneste, hvilken han udførte samvittighedsfuldt med sit beskedne og tilbageholdende

væsen. Efter afskeden i Addit bosatte lærer Bæks sig på skiftende adresser i Silkeborg: Dalgasgade, Adler Lundsvej, Almindsøvej og Drewsensvej.

Afsluttende bemærkninger

Ligesom Bæk kom jeg til Addit som 23 årig. På skolens loft lå da en stor mængde gamle udskrevne skrivelser og hæfter samt stabler af blade, der endnu - efter ni år med andre lærere - lå på loftet omhyggeligt samlet af Bæk. Det var ikke væsentlige ting for skolens historie. Jeg bar omkring 40 kurve fulde ned i brændeskuret og brugte dem som optænding i skolestuens kakkeldovn de følgende vintre. Gamle protokoller var sorteret fra og formodes afleveret til de ansvarlige skolemyndigheder.

Haven havde været en lille oase for Bæks familie og gæster, men siden var den mere eller mindre groet sammen. Jeg gennemgravede den og fik en bondemand til at fælde og fjerne de store træer vest for skolen, så jeg det første forår kunne anlægge en have og få det solide lysthus flyttet op på havens lille høj. Haven blev også min og elevernes oase, hvor de hejste flaget på deres fødselsdag, og græsplænen blev ofte tumleplads for de yngste elever.

KILDER:

Eva Plougmand Andersen: Lærer Bæks personlige papirer, dagbøger 1930-46 og billeder. Samtaler med 16 tidligere elever. Avisreferater fra Horsens Folkeblad og Silkeborg Avis



Hendrik Pontoppidan (1814 – 1901)

Købmand, generalkonsul og godsejer

Af Jørgen Pontoppidan

Hendrik Pontoppidan var i sin tid en kendt og velanskreven mand i Danmark og her igen specielt i Århus og Herning, og han blev efter sin død hædret med mindesmærker flere steder – en buste og et gadeopkald i Århus, en mindesten med portrætmedaljon og et gadeopkald i Herning og en mindesten i Kongenshus Mindepark.

I dag er der meget få, der husker ham, og fejlagtigt tror mange, at det drejer sig om forfatteren og digteren Henrik Pontoppidan, der er en fjern slægtning, men en generation yngre og stavede sit navn uden det karakteristiske d i fornavnet.

For at rette op på denne udbredte misforståelse bringes følgende beskrivelse af min oldefar.

Jul. Schovelin indleder sin biografi af Hendrik Pontoppidan i "Den yngre slægt Pontoppidan" fra 1930 med disse linjer:

"Når navnet Pontoppidan nævnes, tænker man i dansk forretningsverden straks og ubetinget på det danske handelshus i Hamburg, "H. Pontoppidan og Co". For dansk købmandsbevidsthed er dette hus' grundlægger, Hendrik Pontoppidan, slægtens navnkundigste mand – og jeg skulle tro for den jyske landmand ikke mindre! Da han tilmed i meget over en menneskealder var vort lands generalkonsul i den store handelsby og derved i årenes løb kom i berøring med tusinder af mennesker, der tyende til hans bistand, fik han rig lejlighed til med egne øjne at se, hvor villigt og hvor



Hendrik Pontoppidan 1850-55

virksomt den blev ydet, er det intet under, han i sit lange liv vant sig så stort et ry, at det gav slægtsnavnet glans og glorie.”

Til søen

Hendrik Pontoppidan blev født i Ræhr Præstegård den 21. marts 1814, hvor faren, Børge Pontoppidan, var præst. Allerede tre år senere sker der det sørgelige, at faren dør, og den ubemidlede mor, Mette Magdalene Glahn, flytter til Ålborg, medens den lille dreng sættes i pleje, på grund af små midler og mange børn, hos en toldinspektør Langeland i Thisted. Her mente han selv, at han ikke havde haft meget udbytte af hverken skolegang eller ophold hos toderen, der da også straks efter konfirmationen som 12-årig, sender Hendrik ud at sejle, da det var til søen, at han følte sig draget.

Det blev nu kun en kort karriere, han fik der. Han blev hyret på en skude ved navn

”Ora et Labora” (”Bed og Arbejd”), hvilke ord han for øvrigt senere tog som motto og derved alligevel fik lidt ud af sejlturen. Denne gik mærkeligt nok til Hamburg, hvor han senere fik sin gerning, men det vidste ingen på dette tidspunkt. På vej tilbage med en ladning sukker gik skibet på grund ved den jyske vestkyst – og Hendrik havde fået nok af skibe og sejlads.

I handelslære

I stedet kom han i handelslære hos grosserer M. W. Sass i København og var nu kommet på den rette hylde. Han opfyldte, trods sine ringe forhåndskundskaber, de strenge krav, der dengang stillede handelslærlinge (og elever i det hele taget), og med vilje, kræfter og udholdenhed blev han en skattet medhjælper i firmaet, der satte pris på hans redelighed og medfødte økonomiske sans. Det gode forhold var gensidigt, og han omtalte altid senere M. W. Sass med største agtelse.

Hendrik Pontoppidan forbliver i firmaet, indtil han i 1837 tager til Altona som kommis i det danske firma H. O. Lavetz & Kock indtil 1840, hvorefter han er at finde i Manchester i et års tid.

Han var dog ivrig efter at blive selvstændig, og allerede i 1841 starter han købmandsforretning i Hamburg, støttet af sin



Skib i Hamburg med navnet ”H. Pontoppidan og Co.” Om det er ejendom eller leje vides ikke

svoger, Carl Quist, med 500 mark, og i de første par år med den senere finansminister og ejer af Matstrup Gods, Regnar Westenholtz, som kompagnon. Man studser måske over, at han tager så langt væk, men man må huske på, at Danmark jo gik så langt, at Altona var dansk.

Firmaet gik godt fra starten, hvad det også gjorde privat: Henrik blev i 1844 gift med Klara Averdieck, med hvem han fik 11 børn, hvoraf de otte (fire drenge og fire piger) nåede voksenalderen, og af dem overtog de to ældste sønner, Erik og Hendrik jr., senere firmaet, to døtre, Inge og Clara, blev gift med tyske forretningsmænd og de sidste fire børn kom til Danmark: Waldemar fik Thomasminde nord for Århus, Alfred fik Constantinsborg, Onse Marie blev gift med Alfred Kieler, Århus Oliefabrik, og den yngste, Mary, blev gift med århuskøbmanden, Hans Broges søn, Henrik Broge.

Levede spartansk

Selvom familien ret hurtigt blev velhavende, levede de meget spartansk hele livet, præget af deres baggrund, hvor Klaras forældre mistede alt under Napoleonskrigene, og Hendriks barndom, som nævnt, også var i små kår. Kosten var jævn og spartansk, og børnenes tøj gik i arv, efterhånden som det blev for småt. (Der findes overleveringer om handelsforbindelser, der kom på kontoret og bagefter blev inviteret på spisning. De blev noget forbløffet over, hos den fine generalkonsul, at få serveret øllebrød med vand til! De havde ventet noget andet, og måtte gå på restaurant bagefter!).

Det er et ejendommeligt træk, at der på trods af denne asketiske livsform ikke bliver sparet på omgivelserne, hverken her i Hamburg eller senere på Constantinsborg.

Her var det i meget luksuriøse omgivelser, de indrettede sig med dyre møb-

ler, mange pragtfulde malerier og andre kunstværker, fx et originalt sæt af Berthel Thorvaldsens "Natten og Dagen" – intet kunne blive for godt. I forbindelse med hans 80-års fødselsdag malede Lauritz Tuxen et stort portrætmaleri, der blev hængt op på Constantinsborg.

Handlede med korn

Hendrik Pontoppidans virksomhed "H. Pontoppidan og Co." startede med lidt hørkram og fedeverer, men hovedartiklen mellem Danmark og Hamburg var dengang korn, og da han først gik ind i denne handel, gik det forrygende for firmaet, og allerede i slutningen af 40'erne benyttede både Nationalbanken og Finansministeriet ham som kommissionær, hvor man hidtil havde benyttet de store tyske handelshuse i Hamburg. Han var uden tvivl fantastisk dygtig og dertil utrættelig i sin arbejdsindsats, og med et vist held og tidernes gunst kom der hurtigt til at stå et godt ry om ham og firmaet.

I 1842 opstod en kæmpebrand, der ødelagde 4200 af Hamburgs bygninger, men den ramte ikke det unge firma, der tværtimod efter genopbygningen flyttede ind i Neuburg, nær Nicolai Kirke, hvor han også fik privat adresse. Her ser vi et eksempel på hans store trofasthed i alle livets forhold. Det nye handelshus var han ikke villig til senere at skille sig af med. Det store handelshus Laisz, der ejede de tilstødende grunde og her opførte store pakhuse og kontorer, bød ofte Hendrik Pontoppidan store summer for at afstå ejendommen, som var af stor interesse for dem, men han nægtede at sælge, hvor meget de end bød. Her havde han bygget sit hjem, her havde han hjemført sin hustru, og her var hans børn født og hans forretning grundlagt.

Han kom også godt igennem de vanskelige tider under Treårskrigen 1848-50. Her var han så forudseende, at han åbnede en afdeling i London, så kornhandelen kunne klares ad den vej.

En personlig indsats under krigen gav hans navn en patriotisk klang, der bevarede resten af hans liv. Da fæstningen Rendsborg blev overrumplet af oprørere, fik nogle danske officerer lejlighed til at flygte til Hamburg, hvor den danske generalkonsul af ukendt årsag afviste at hjælpe dem, medens Hendrik Pontoppidan trådte til og hjalp dem med at komme til København.

Generalkonsul

I 1851 blev han selv udnævnt til dansk generalkonsul, hvilken stilling han bevarede de følgende 50 år. Det var derfor naturligt, at hans almindelige titel blev: "Generalkonsulen", og mange mennesker udenfor handelslivet kom til at kende ham gennem konsulatet.

Hele hans liv bevarede han stor kærlighed og veneration for Danmark, og den blev yderligere styrket, efter at Danmark rakte ham en hjælpende hånd under den store finanskrisen i 1857.

Historien om denne er for kompliceret at berette her. Interesserede kan læse om den i bogen om Tietgen: "Stormogulen" af Ole Lange, men essensen er, at firmaet måtte standse sine betalinger, hvorefter Nationalbanken sendte den unge C. F. Tietgen til Hamburg. Han kunne hurtigt konstatere, at der ikke var noget galt med firmaet, der blot ikke kunne få sine tilgodehavender ind. Han sendte derfor bud til København om, at der skulle bevilliges et kæmpelån straks og yderligere et otte dage senere. Regeringen blev kaldt sammen for at tage stilling til problemet, firmaet fik sit lån, kom ovenpå



Hendrik Pontoppidans hjem i Neuburg i Hamburg

igen og betalte endda det sidste afdrag tilbage et år før tiden!

Sendte store summer hjem

Denne hjælp fra Danmark, uden hvilken firmaet havde været færdigt, glemte Hendrik Pontoppidan aldrig. Han var godt klar over, at den ikke var ydet for hans blå øjnes skyld, men var nødvendig for den danske kredit og for statens og nationalbankens renommé i Hanseshtaden overhovedet. I stedet for at tage denne hjælp til indtægt for sin mageløse position, begyndte han, da han atter kom ovenpå og tjente formuer, i taknemmelighed at sende store summer den anden vej til hjælp i Danmark, hvor han fandt en sådan påkrævet. Denne hjælp kunne være større beløb, men i de fleste tilfælde blev den givet som "hjælp til selvhjælp", der ofte gav sig udslag i støtte til udgivelse af pjecer, der bragte oplysning ud til folk. Alt, hvad der havde hans interesse, støttede

han, og det var oprettelse af mange banker (fx Århus Privatbank, se note 1), sparekasser, tekniske skoler og biblioteker, ligesom foreninger af enhver art indenfor landbrug, skovvæsen, hedebrug, havebrug, fjerkræavl, biavl, husflid o.a. fik støtte. Derfor fik han prædikaten ”Fædrelandsvennen”, der står skrevet under busten i Skanseparken i Århus, og derfor blev han æresmedlem i et utal af foreninger.

Som Schovelin skriver: ”Det blev Pontoppidan som en national mission at binde bånd, bygge bro og være bindeled imellem to verdener: Det danske bondeland og den store verdenshandels nærmeste stabelplads. I denne havde han slået rod, hævdet sin plads imellem stadens ypperste og erhvervet sig tilsvarende indflydelse og formue – alt dette stillede han med rund hånd og gavmild glæde i sit fædrelands tjeneste, hvor og når han klart kunne se, at det blev danske interesser eller foretagender til virkelig gavn”.

Hjælp de små

Folketingsmand Rasmus Nielsen, Hammerum, skriver:

”Det var altid de små i samfundet, de så ofte oversete og lidet regnede, han gennem sin storstilede godgørelse søgte at støtte og hjælpe. Han forstod, at et lands bærende grundkræfter nok så meget har sin rod i de tusinde tarvelige små husmandshjem på landet som i noget andet samfundslag; han forstod, at vil man løfte sit folk, da gælder det frem for alt at rejse modet og stålsætte viljen fra grunden af. Derfor spredte han gennem Jydsk Husmandsforening og andre økonomiske foreninger tusinder af skrifter og blade om kreaturpleje, malkning, høns- og biavl, træplantning, havebrug mm. ud til disse foreningers medlemmer for derigennem at vække deres interesse

for deres daglige arbejde og lære dem, hvorledes de kunne få det bedste og største udbytte af dette. Men ikke nok hermed. Han bragte også foreningerne stor pengestøtte ved til forskellige tider at oprette fonde til erhvervslivets fremme”.

”Blandt de mange ting jeg i mit lange liv har søgt at støtte og fremhjelpe” – udtalte Pontoppidan ofte – ”er der intet, der i den grad har skaffet mig ædle glæder, som bevidstheden om at have bidraget til de mange små hjems hygge og lykke.”

Man må også huske, at Danmark i 1864, kun få år efter firmaets veloverståede krise, mistede hele landsdelen syd for Kongeåen og derved var blevet en småstat, og Hendrik Pontoppidan gik stærkt ind for Enrico Dalgas’ slogan: ”Hvad udad tabes, skal indad vindes”.

De to steder, der fik hans største opmærksomhed, var landbruget og tilplantningen af de jyske heder.

Købte dansk gods

Hvordan tanken om at købe et dansk gods opstod, ved jeg ikke, men i al fald ville det bringe ham i en situation, hvor han gik direkte ind i landbruget og måske kunne blive en foregangsmand også der; i al fald var det det, han blev.

I 1867 købte han Constantinsborg (ved Brabrand Sø), hvis historie går mange hundrede år tilbage og havde været gennem både opture og nedture, og det sidste var den så udpræget i nu.

Her var noget at gøre, og han satte i gang overalt: Restaurerede og moderniserede hovedbygningen, (med sin tyske svoger som arkitekt), ændrede den gamle barokhave til en moderne engelsk have, erstattede avlsbygningerne af bindingsværk med kampestensbygninger, udvidede kvægbesætningen, lavede herregårdsmejeri, drænede,

merglede og gødede marker og enge. Da han var bosiddende så langt borte, ansatte han gode folk, der kunne klare driften under hans fravær.

Efter at det hele var kommet i gang, boede han kun tre sommer måneder på stedet, hvorefter huset blev ”pakket ned” og stod tomt på nær et par gamle jomfruer i de øvrige ni måneder.

Constantinsborg var nu blevet et mønsterbrug og et eftertragtet lærested, og i 1877 bringes der en artikel i ”Ugeskrift for Landmænd” af I. B. T. Hertel om gården. Heri er en kort historisk oversigt og en udførlig omtale af alle bygningers anvendelse, de enkelte marker med omtale af afgrøder, gødning og ydeevne, husdyrene med antal, fodring og ydeevne, mejeriets ydeevne og produkternes kvalitet. Endelig omtales folkeholdets størrelse (jeg har talt frem til over 40 ansatte), aflønning, og sågar hvad de ugifte fik at spise de enkelte dage.

Denne ejendom forblev i slægtens eje i fire generationer gennem 132 år.

Få år efter at han havde købt Constantinsborg blev ”Foreningen af jydsk Landboforeninger” oprettet i 1872, og han meldte sig straks ind og blev en meget stor støtte for den unge og ubemidlede forening, der efterhånden skulle have modtaget over 50.000 kr. – en stor sum dengang.

Første æresmedlem

I 1866 var ”Det danske Hedeselskab” blevet startet med Enrico Dalgas som direktør, og her var Hendrik Pontoppidan mærkværdigvis ikke at finde mellem igangsætterne, men han melder sig straks ind som livsvarigt medlem og bliver senere selskabets første æresmedlem.

A. Christensen skriver:

”Han købte aktier i talrige plantager og uddelte dem som gave til personer og in-



Hendrik Pontoppidan 1894

stitutioner, hvis tilknytning til sagen kunne ventes at få betydning. Ligeledes indmeldte han en mængde foreninger som medlemmer af Hedeselskabet og mænd, som han ønskede at interessere for sagen, indmeldte han i stort tal som livsvarige medlemmer.

Han var til enhver tid tilrede med ofre, der tilsigtede at opmuntre flittige, nøjsomme og dygtige hededyrkere eller at hjælpe en fællessag over det døde punkt. Han uddelte mangfoldige hensigtsmæssige redskaber og mange hundrede-tusinde oplysende skrifter.”

I 1868 køber Hedeselskabet en hede-gård, ”Nordre Høgildgård”, 10 km syd for Herning og begynder at plante nåleskov på denne, selskabets første plantage. Alle-rede i 1871 køber Hendrik Pontoppidan så ”Søndre Høgildgård” for aktivt at bidrage med hedens tilplantning. Det nystartede Hedeselskab havde jo ingen indtægter endnu



Nordre Høgeilgård

og var i økonomiske vanskeligheder, og han køber så deres plantage i 1874, hvorefter Høgildgård Plantage kom op på en størrelse af 806 ha. Efter en vanskelig start groede plantagen op og blev til glæde, ikke mindst jagtmæssigt, for de følgende generationer, indtil den blev solgt i 1993.

Hendrik Pontoppidan og Enrico Dalgas stod ”i varmt og varigt venskab”, men de var jo begge stærke personligheder, og på et tidspunkt røg de uklar over et eller andet, så sønnen Alfred pludselig under sin militærtjeneste fik skøde på ejendommen – de to gamle kunne end ikke tåle at være i samme stue. Heldigvis, skriver Alfred senere, fik jeg dem forsonet et par år senere, og de var de bedste venner resten af deres liv.

Hendrik Pontoppidan blev af stor betydning for Selskabet og Herningegnen ikke mindst indenfor engvanding, idet han donerede, som man ville sige i dag, store midler til indkøb af bl.a. Hesselvig Enggård, hvor der blev oprettet skole for elever. Mosesagen kom frem i slutningen af 80’erne og vakte straks hans interesse, og ved Hedeselskabets 25-års jubilæum i 1891 gav han 20.000 kr. til køb og anlæg af en mosestation (nær Herning), der siden blev kaldt Mosestationen Pontoppidan. Navnet er i dag fornyet til Knudmose. Her ændredes højmosesumpen med tørvegrave til frodige græsarealer.



Mindesten i Søndre Anlæg

Mosesagen stod måske til sidst hans hjerte nærmest. Denne sag – skrev han fx – er en livs- og velfærdssag for Jylland for så vidt fordelagtigere end hedeplantningen, da den straks giver lønnet arbejde og fortrinligt udbytte samt skaber reelle og værdifulde aktiver.

Den nye by, Herning, havde også hans interesse, og han var bl.a. med til at stifte Herning Hede- og Diskontobank, ligesom han bidrog til anlæg af ”Søndre Anlæg”, hvori omtalte sten med hans billede på en medaljon kan ses.

Fik 11 børn

Klara Pontoppidan (1818 – 1877) var næsten fem år yngre end sin mand, men hvordan var hun?

Det ved vi faktisk kun meget lidt om, bortset fra at hun nedkom med 11 børn og altså havde været gravid i samfulde otte-ni år af deres 33-årige ægteskab, men hun har sikkert været sin dominerende mand underdanig og passet den hjemlige front med hus og børn. Hun var disses faste holdepunkt i tilværelsen, og sønnen Alfred skriver da også i sin levnedberetning:

”(Som 16-årig) fik jeg den sorg, at min moder pludselig afgik ved døden, kun 57 år gammel. Dette var et svært slag for mig, og det varede meget længe, inden jeg forvandt det. Min moder stod for os børn som det centrale i familien, den til hvem man kunne henvende sig til hver en tid, og som kunne ordne alt med forståelse og kærlighed.

Min fader derimod havde for det første ikke særlige evner til at omgås børn, han var den store forretningsmand, meget optaget, til dels utilnærmelig og respektindgydende med uligevægtigt temperament”.

Sproget i hjemmet var tysk, og hun har sikkert slet ikke behersket det danske sprog. Alfred skriver i alt fald, at da han kom til farbroren på Ærø for at gå til præst, skulle han til at lære det tredje sprog efter tysk og engelsk.

Klara Pontoppidan har sikkert været meget religiøs. Der fandtes i al fald i Alfreds bibliotek en del religiøse bøger med hendes navnetræk.

Der findes kun meget få billeder af hende og i hvert tilfælde i vores gren af familien slet ikke nogen i ”privat regi”. Vi har et maleri af hende som en yndig ung kvinde sammen med et tilsvarende af manden, malet omkring 1850, og nogle få ”officielle” fotos taget hos en fotograf. På disse optræder hun som verdensdame, hvad hun jo også var som generalkonsulinde i Hamburg!

Det ser ud til, at hun kun har været meget lidt i Danmark og på Constantinsborg, der



Klara Pontoppidan 1818-1877

blev erhvervet 10 år før hendes død. Måske har hun på det tidspunkt ikke været så stærk efter de mange fødsler, samtidig med at hun ikke talte sproget. Vi ved det ikke, men i haven har hendes mand alligevel rejst en kamplestøtte med en jernvase, hvorpå deres navne og årstal samt en inskription i anledning af deres 30-års bryllupsdag i 1874 er indgraveret.

Der sker så det mærkelige, at da hun dør i 1877, køber Hendrik Pontoppidan et stort familiegravsted på Ormslev Kirkegård, hvor hun bliver begravet – langt fra sin hjemstavn! Det kan være efter aftale, men jeg tror, det skyldes, at han selv ønsker at ligge i fædrene jord, nær hans danske besiddelse, Constantinsborg.

Samler familien

Til Constantinsborg, som Alfred overtager i 1885, strømmede den store slægt til i sommermånederne, hvilket fortsatte i de følgende generationer, men tog naturligvis

af med tiden. Der findes enkelte fotos, hvor Hendrik Pontoppidan sidder på en af have-trapperne midt i flokken, men ellers har jeg kun indtryk af en ret utilnærmelig herre, der foretrak ro og regelmæssighed.

Børnebørnene måtte fx ikke gøre sig bemærket eller kunne høres, og de måtte slet ikke tale ved spisebordet. Alligevel mener Alfred ikke, at man kunne kalde ham en hustyrant.

Det var ham en stor skuffelse, at der på Constantinsborg kun blev født døtre, som han ikke regnede, og stor var glæden, da Sophie og Alfred endelig, efter 15 års ægteskab, fødte en søn og arving. Der kom lykønskningstelegram fra Hamburg med pålæg om, at drengen skulle hedde Constantin. Det mente man nu ikke, de skulle bestemme dernede, men han kom dog til at hedde Axel Constantin.

Hvor de to ældre søstre knap turde trække vejret i bedstefarens nærværelse, gik den lille fyr – der kun var to år, da Hendrik døde – til deres skræk hen og trak den gamle mand i stokken, men det gjorde naturligvis ingenting; han var jo en dreng!

Alfred skriver også, at efter at han havde overtaget gården, blev hans far ved med at blande sig i driften, og han blev nødt til, men med megen nervøsitet, at gå op til ham og kræve, at når han var blevet den ansvarlige, så måtte det også være ham, der disponerede. Til hans store overraskelse accepterede faren det straks, og de havde et godt forhold sidenhen.

Fulgte med til det sidste

I februar måned 1901 dør den gamle Generalkonsul i Hamburg.

Han havde til det sidste bevaret en forbausende både ånds- og legemsfriskhed og kunne, selv i de allersidste år, med interesse følge med i mangt og meget, føre samtaler,

læse og skrive lange breve. Han mødte hver morgen på kontoret, gik daglige ture og tog på lange rejser, men: ”Jeg tænker hver morgen på, at denne dag måske er min allersidste, og jeg søger også på den at udrette lidt gavn og glæde for mine medmennesker.”

Ved afskeden med Hamburg blev der holdt sørgetale i hjemmet og efter en højtidelighed i St. Catharine Kapel blev kisten sendt til Jylland til en kæmpebegravelse i Ormslev Kirke den 1. marts.

Der var over 1000 mennesker samlet i og udenfor kirken med familien og repræsentanter fra alle de områder, hvor han havde været aktiv.

Provst Gudme sagde bl.a.: ”Det er et rigt og lykkeligt liv, her er afsluttet, rigt ikke blot på grund af mandens evne til at bedømme konjunkturerne, men navnlig på grund af den retsindighed, som prægede hele dette lange liv. Ved siden af denne retsindighed sporede hos Pontoppidan en trofast vedhængen ved det, hvortil han havde givet sit hjerte. Dette gav sig navnlig udslag, da hans hustru døde for mange år siden, den hustru, han aldrig kunne glemme.

Trofasthed var hans særpræg. Trofasthed i alle forhold. Hans trofasthed har navnlig givet sig udslag i hele hans forhold til Jylland, og det ville være umuligt at opregne alle de udslag, denne trofasthed har givet sig. Når man nævner Dalgas, som den jydsk hedes velgører, må man ikke glemme Pontoppidans navn, thi også dette fortjener en fremtrædende plads. I denne forbindelse kan nævnes, at endnu i hans sidste dage tænkte han derpå.”

I kirken og udenfor var der i hundredvis af kranser med bånd – alene fra Hamburg kom der 180 – og der var sølvkranser fra omegnens beboere og fra private banker i Jylland.



Henrik Pontoppidan, Århus

På selve kisten dominerede en mægtig dekoration, omvunden med brede røde og hvide bånd med påskriften: FRA KON-GEN..

Note: Århus Privatbanks oprettelse:

Fredag den 2. juni 1871 samledes på rådhuset i Århus en udvalgt kreds af byens borgere for at drøfte spørgsmålet om oprettelsen af en privat bank. Blandt de mødte bemærkedes byens borgmester von Schmidten, den gamle højt ansete prokurator kanceliråd Nors, grosserer I. C. Seidelin, manufakturhandlerne M. R. Koppel og P. I. Hahn, grosserer H. Meyer og generalkonsul Hendrik Pontoppidan.

Denne sidste, der havde taget initiativet til indbydelsen, havde underhånden prøvet mulighederne og var nu kommet ind fra sin gård, Constantinsborg, for at fremsætte sin plan.

Blandt Jyllands betydelige mænd stod Pontoppidan i første række (her følger en beskrivelse af H. Pontoppidans karriere), og nu var han altså taget ind til Århus under et ferieophold på sin smukke ejendom for at hjælpe med til denne banks oprettelse. Pontoppidan havde jævnligt haft lejlighed til på nært hold at følge Århus bys udvikling, og han kendte derfor også nok den stemning, der fandtes indenfor handelsverdenen i forhold til det alt bestående bankkontor, den i 1837 oprettede nationalbankfilial og vidste, at hensynet til den ikke ville stille sig hindrende i vejen for den nye bank.

(Nedsættelse af et udvalg til foretagendets videre fremme).

Pontoppidan trådte altså ikke selv ind i udvalget; han har formodentlig ment, at hans opgave var løst med selve tankens fremsættelse. At han alligevel fulgte sagens videre udvikling med sympati, fremgår bl.a. af, at han straks tegnede sig for et aktiebeløb og senere var medindbyder til den offentlige aktietegning samt at den første konto i bankens bøger, åbnet samme dag banken lukkede sin dør op, bærer hans navn.

KILDER:

Julius Vilhelm Schovelin (1860 – 1933).
A. Christensen.

Alfred Pontoppidan (1859 – 1944).

Århus Privatbanks 50-års jubilæumsskrift
Diverse udklip og mundtlige overleveringer.
Dec. 2008. Jørgen A. Pontoppidan.

Opmaskning i Århus

Af Kurt Lundskov

Opmaskning af nylonstrømper var små hjemmeerhverv, som for alvor voksede frem efter 2. Verdenskrig. Faget blev atter kendt i tv-serien Matador. Erhvervet uddøde igen i 1970'erne.

I Matador så vi, hvordan Agnes Jensen blev selverhvervende med sin lille forretning, hvor der maskedes strømper og blev slået huller. Indblikket i dette erhverv er netop interessant, fordi det i dag er uddødt.

Nylonstrømperne blev introduceret i USA i 1939 og kom for alvor til Danmark under 2. Verdenskrig.

Nu var (og er) nylonstrømper jo noget sårbart stads. De går i stykker for et både godt og skidt ord. Der går hul i strømperne, og masker løber. I dag er det ikke noget problem, fordi disse nyloner hører til kategorien af køb-og-smid-væk varer. Men dengang i 1940'erne var det en luksuriøs beklædningsgenstand med den koketterende søm bagpå, der sommetider kunne bugte sig som Kongeåen.



Opmaskerarbejdsplads 1953

En sjælden vare, svær at få fat i, og det var ikke alle og enhver beskåret at bruge penge til den slags. Gik strømperne i stykker, måtte de repareres.

Dette skete netop i de små hjemmevirksomheder, hvor man maskede strømper op, som det hed.

Speedomask i Banegårdsgade

Oplæring i faget sket i nogle byer på korte private kurser, der eksempelvis blev afholdt

af de firmaer, som solgte opmaskemaskiner. Man kunne også lære det hos en i forvejen etableret opmasker.

Efterhånden blev der en del opmaskere i Århus. Første gang man i vejviseren kunne finde opmaskere var i 1944. I 1948 var der tre af slagsen, i 1950'erne var der 12 forretninger, herudover var der givet en del, som ikke var i vejviseren.

En af de større forretninger i byen var 'Speedomask' (efter navnet på en opmaskemaskine) i Banegårdsgade, som startede i 1943.

For at få kunder til forretningen, tog man rundt blandt byens utallige trikotageforretninger, som der var dengang, for at tilbyde sin assistance. Damerne kunne så indlevere deres strømper i byens lokale butikker, og fik dem tilbage en-to dage senere i repareret stand.

Med tiden var der en god snes forretninger, som havde indlevering af strømper til opmaskning. Herudover var der mange kunder, som kom i privaten, ligesom der var indleveringssteder rundt om i oplandsbyerne omkring Århus. Her blev strømperne hentet og leveret med budcentraler eller sendt med post til 'Speedomask'.

Blandt de forretninger, som havde indlevering af strømper til opmaskning hos 'Speedomask' var *Bromagasinet* på Bruunsbro, *Gazelle* i Bruunsgade, *Bajsen* og *Chiki* i Ryesgade, *Konrad Hvid* på Banegårdsplads, *Krogh Nielsen* i Guldsmedgade, *Johannes Christensen* og *Marcussen* i Frederiksgade, *Carl Johan* i Park Allé, *Tage* i Nørre Allé, *Litty* i Bruunsgade, *Korsetmagasinet* i Sønder



Opsmaskemaskinenål

Allé, *Nedergaard* i Hans Broges Gade, *Rask Handel* i Guldsmedgade og *Wandborg* på Banegårdsplads.

Udenbys havde forretninger i blandt andet Mårslet, Malling, Rønde og Kolind indlevering af strømper, som blev sendt til reparation i Århus.

Tre ansatte, to bybude

Op gennem 1950'erne var der så meget gang i forretningen, at der måtte ansættes to damer ekstra til at hjælpe. Således sad de tre mennesker og arbejdede i privatens lille værelse, der ikke var større end 10 kvadratmeter. Og når det rigtig kneb, måtte der hentes hjælp fra andre opmaskere i byen.

Der var dagligt en lind strøm af damer, som kom og gik i privaten for at få lavet deres strømper.

Når strømperne var repareret, blev de puttet i bagerposer. Som en ekstra service overfor trikotageforretningerne, blev strømperne hentet og bragt hver eneste dag uanset vind og vejr. To bybude sørgede for dette, ofte knægte fra gaden, som dermed tjente en ekstra skilling på dette eftermiddagsjob.

Ikke alle kunder var lige proppe med deres benbeklædning. Derfor blev strømperne sommetider vasket, inden de blev repareret. Efterhånden vidste man, hvem der var mere renlig end andre, og nogle gange var properheden så ringe, at strømperne blev retturneret uden at være lavet. Det var pinligt



Nylonstrømpe - Daells varekatalog 1939

for fruene, der ikke sjældent var fra byens bedre borgerskab.

8.000 strømper om året

Der skulle arbejdes, for at få det til at løbe rundt. Og det var fast service, at strømperne blev leveret fra dag til dag. Damene kunne



Opmaskine Vitos

jo ikke rende rundt med bare ben, så en arbejdsdag startede tit ved fem-seks tiden om morgenen og sluttede ved 22-tiden.

Det kostede i starten 15 øre pr. løben maske, men selv om nylonerne godt kunne have både 5 og 10 løbne masker på en gang, skulle der virkelig gås til den for at have ugelønnen hjemme. I slutningen af 1960'erne viser et regnskab fra forretningen, at årsomsætningen var på 8.000 kroner; på det tidspunkt tjente en arbejder omkring 20.000 kroner om året. Omsætningen svarede til, at der blev opmasket mere end 6.000-8.000 par strømper om året.

Maskine kostede halv årsløn

Opmaskemaskinen, og ikke mindst de nåle der blev brugt, var noget finmekanisk og dyrt isenkram. Maskinerne havde navne som Pierette, Vitos Desirée og Speedomask. En maskine kostede omkring 1.500 kroner, hvad der i 1940'erne svarede til en halv årsløn for en arbejder. Den kunne kun repareres i København eller Frankrig. Strejkede mekanikken, var man på den. Mens den var til reparation udenbys eller udenrigs, måtte der så hentes hjælp fra andre opmaskere i byen, eller man måtte have en ekstra maskine.

Sidste gang opmaskning optrådte i Århus Vejviser var i 1973. Der har dog i begrænset omfang været behov for opmaskning også i 1980'erne og 1990'erne. Nylonstrømperne blev i stort tal afløst af strømpebukserne, men de dyre støttestrømper kunne det stadig betale sig at få masket op.

Denne håndværksmæssige epoke er slut. Erindringer om den vil dog fortsat leve i tv-serien Matador.

12 opmaskere var der i telefonbogen for Århus i 1956

Helli Opmaskningscentral, Uffesvej 5, t 43663

Lorentzen Martha, Holmevej 271, t 70839
Lund Ebba, V. Stuckenbergs vej 37, t 66895

Lybeck K, Jens Baggensens vej 18, t 66773
Mask-op, Eibyvej 10, t 41647

Mørch-Lassen, Erna de Mezas vej 18, t 35983

Pierette Service, Lille torv 4, t 23540
Speedomask, Banegårdsgade 35, t 21383
Strandgaard Gudrun, Jerichausgade 9, t 32969

Sørensen Marie, Trepkasgade 33, t 25534
Trøjborg Opmaskningscentral,

C F Jessens vej 1, t 69821

Vitos Opmask, Oddervej 57, t 70755

”Er De ikke den gamle garnisonskommandant?”

Af Lars Otto Kristensen

De første år, jeg var på Statsbiblioteket, kom garnisonskommandanten, oberst af artilleriet Niels Sigismund Lunn, næsten hver dag, hvor han sad på læsesalen i uniform og studerede. Han var en af de fire, jeg har kendt, der kunne hitte rede i Danmarks middelalderkonger. De tre andre var Viggo Starcke, Palle Lauring og Flemming Juncker. Han var en fremragende historiker med egne meget faste meninger, også om historie!

Mine kolleger fortalte, at da han var tiltrådt som chef for Nørrejyske Artilleriregiment i 1957 kom der en masse officerer på Statsbiblioteket. Den nye regimentschef havde nemlig opdaget, at de havde en uudslukkelig interesse for militærhistorie og havde givet dem skriftlige opgaver.

I senere professor Niels Åge Nielsens bog ”Mellem jyske modstandsfolk” (1980) beskrives Lunn som ”den høje bestemte, intelligente og muntre kaptajn Niels Lunn”.



Niels Lunn fra Dansk Artilleri-Tidsskrift

En af pigerne i udlånet måtte afløses, når han kom, ellers havde hun rykket øjnene ud på ham, - han havde engang sat hendes mand i spjældet!

Niels Lunn var meget speciel, blev anset for at være ”vanskelig”.

Men som redaktøren af

Dansk Artilleri-Tidsskrift skrev i et særnummer (nr. 6, 1989): ”Oberst N.S.Lunn var for os unge officerer en frygtindbydende person... Nogle af os fandt efterhånden ud af, at hvis man vidste, hvad man talte om, - og turde fremføre det - kunne man faktisk godt komme igennem. Vi fandt ud af, at obersten altid gik på sagen, aldrig på personen”.

En af hans store interesser var regimentets trompeterkorps.



Nørrejske Artilleriregiments Trompeterkorps

Det varede måneder, inden jeg tog mod til at henvende mig med et forsigtigt ”Hr. oberst” på trappen i forhallen.

Det blev indledningen til et nært venskab med et af de hjerteligste og mest usentimentale mennesker, jeg har kendt. Vi stod på trappen og snakkede i halvanden time, og han kom for sent til middagen hjemme.

Han fik andel i min militærmusiksamling og jeg i hans. I modsætning til min, var hans viden grundig og forskningsbaseret.

Til Skive

I 1970 flyttede regimentet til Skive. Da var Ninn-Hansens demokratisering af hæren slået igennem, den var blevet langhåret. Niels Lunn kom i krig med tillidsmænd og samarbejdsudvalg og fanden og hans

pumpestok og blev ”stillet til rådighed for Vestre Landsdelskommando”, hvilket på jævnt dansk betød pensioneret med fuld løn to år før tiden.

Et par kronikker i Jyllands-Posten ”Grøn betænkning om en tøffelhelst” d. 7. april 1967 og ”Hvem interesserer sig for debat om forsvaret” d. 10. august 1971 bidrog nok til pensioneringen. I den ene var der et billede af en soldat, der hang i et reb over et vandløb og skulle nå den modsatte bred ”Kan manden – forsvarets styrker – klare den, holde fast og nå land - eller er han for svag, slipper sit tag og ender i suppen? Ret enkelt problem! Men vi bruger vore ideer og debatter til at diskutere, om han har fået varm morgenkaffe, om han har lyst til turen, om hvad tilskueren tænker og om vandet er koldt”!



1962-06 Høgh Guldbergs Gades Kaserne. Garnisionsropper til parade, til venstre oberst Niels Lunn



Farvel til Århus 1969



Goddag til Skive 1969

Bøger og musik

I de to år beskæftigede han sig på fuld tid med militærmusik og med hærens traditioner og domiciler. Det kom der en gramfonoplade og fire bøger ud af. Gramfonopladen blev senere efterfulgt af to andre. Inden den sidste blev færdig, døde han, og jeg overtog med ydmyghed det ærefulde hverv at skrive teksten.

Niels Lunn havde vist kun enten venner eller fjender, ikke ret meget midt imellem. Jeg tror de intelligenteste forstod ham. Han ville jo have at der skulle ske noget og han var loyal mod sine folk, og han var en af dem, mænd fortæller soldaterhistorier om.



Niels Sigismund Lunn 1910-

Under besættelsen havde han ikke vaklet et minut, tyskerne var fjenden. Så enkelt var det. Han var helt på Junckers og Toldstrups side og dybt fjendtligt stillet mod "Den lille generalstab". Først var han i modstandsbevægelsen i Midtjylland og endte som byleder i Nyborg.

Han vidste godt selv, at han var vanskelig, i hvert fald ikke "populær", og det gav han fanden i. Han fortalte selv om sin overmand, den senere generalmajor Aage

Højland-Christensen, at "engang havde vi begge gjort os udtillbens i København. Jeg blev jeg sat på som næstkommanderende på Artilleriets Befalingsmandsskoler under Højland. Meningen var vist, at vi skulle slå hinanden ihjel. Det mislykkedes totalt, vi kom glimrende ud af det med hinanden", og "da Højland var blevet oberst, overtog han Jyske Luftværnsregiment i Hvorup. Der havde man nogle påfugle gående på kasernen. Alle rystede mildt sagt i bukserne over den nye chef. Efter en uge kom han en morgen ind på kasernen, passerede påfuglene og til den første officer, han mødte: "Kaptajn!!... "Hhhhr.oberst!" ... "Kan man ikke sørge for at hannen slår halen op, når jeg kommer om morgenen?!" – og så fornøjet videre til den næste!"

"Matador"

Hjemme hos Kaya og Niels Lunn var den er hjertelig og kærlig tone. Han var rørende i de mange år, hvor hun var syg, inden hun døde.

De købte et hus i Mørke (arme ejendoms-mægler).

En dag, jeg var derude, spurgte jeg, om han havde set "Matador" og fik et rasende udbrud om en gang "historieforfalskende, nationalromantisk, sentimentalt, idiotisk nonsens". - Han havde kun set oberst Hackel!

(Det var nu også sært at modstandsbevægelsen i Korsbæk bestod af Radikale!).

Ude fra køkkenet lød det: "Han ser Dallas!".

En gang skulle han have en ekstra båndoptager til at lave kopier med. Jeg lovede på min daglige gang gennem byen at holde øje med kandidater til stillingen som båndoptager II på Tværvej i Mørke. Efter nogle dage havde jeg fundet tre og ringede ud og sagde, at "nu kan du godt komme ind", jeg havde også sørget for aftensmad.

De to første blev hurtigt kasseret

Den tredje stod i den store radioforretning i "Demokraten"s tidligere bygning på Banegårdsplads. Apparatet så lovende ud, og så begyndte et tredje grads forhør af den arme ekspedient, hvor begreber fra artilleriets signalteknik indgik i skønsom blanding med nyere Hi-Fiteknik. Efter en time kunne vi have fået den for 50 øre, hvis vi ville være skruppet af med den NU.

Efter en time lød det "Ja, den ser udmærket ud, kan jeg få den med hjem på prøve?"

Naturligvis, naturligvis.

Vi tog dyret under armen. Da vi gik ud ad døren, spurgte ekspedienten "Er De ikke den gamle garnisonskommandant?" og jo, det var det da og farvel, farvel!

Midt på Banegårdsplads standsede han op, så på mig og så kom det med nogen selverkendelse: "Nå ja, hvad Fanden, så har han jo set mig være vanskelig før!".

Han døde på Sjælland af kræft på den langsomste og mest modbydelige måde og blev begravet i familiegravstedet på Sdr. Jernløse kirke.

Følget fra familiegodset Knabstrup var et par kilometer langt.

Færgen hjem var en stor Niels Lunnss begravelse. Sjældent har jeg hørt så mange anekdoter. Det var muntert. Vi værdsatte et betydeligt menneske og en god kammerat.

I spidsen for titusinder af bønder - den gale vej

Af Aage Domino

*"De, der dømte Knud Bach, kendte ham ikke.
De, der kendte ham, dømte ham ikke."*

Sådan sagde den 77-årige tidligere sekretær K. Birch til 5-8.000 bønder, der i 1981 mødtes for at mindes, at det var 50 år siden, den til sidst meget kontroversielle organisation LS blev stiftet. Selv om det i år



LS-høvdingen, gårdejer Knud Bach, Rønge, i 1939, da man foreslog ham som stats- og landbrugsminister

er 80 år siden, LS blev til, er der stadig diskussion ved familiesammenkomsterne mellem dem, der kendte Knud Bach og dem,

der var enige med dommerne i retssagerne for landsforræderi efter krigen i 40'erne.

Landsbyen Rønge domineres i dag af et svinebrugs gyllebeholdere, men består ellers af nogle få delvis forknytte ejendomme i den nordligste del af Favrskov Kommune. I 1930'erne blev den stovte Røngegård mellem Langå og Bjerringbro pludselig hovedstad for en bevægelse, der nød at proklamere, at den talte langt over 100.000 landmænd. Den 5. august 1931 mødtes gårdejer Knud Bach fra Rønge med andre større og mindre jordbrugere på Østergades Hotel i Aarhus for at stifte den faglige og i princippet upolitiske Landbrugernes Sammenslutning - tænkt som et sidestykke til arbejdernes samvirkende fagforbund og arbejdsgiverforeningen. Som bøndernes protestbevægelse gik LS fra at samle omkring 50.000 landmænd til stævner på Amalienborg slotsplads og ved Dalgas Avenue i Aarhus til at gå op i limningen under

2. verdenskrig. Det endte galt som følge af handlinger, der lå alt for tæt på nazisternes tankesæt. Måske også på grund af et naivt og forældet syn på samfundsudviklingen og på virkelighedens politiske spil.

Den selvsamme kamp for at fremme bøndernes kår blev ført til sejr af det officielle landbrug, da dette gik i forhandling med Tyskland få dage efter nazisternes besættelse af Danmark den 9. april 1940. Det er et stykke delvis sløret danmarkshistorie.

Myter og sandhed

I historien om Knud Bach kan det ikke skjules, at han og hans folk drev parløb med nazisterne, men efterhistorien er præget af myter, der ofte er mere kulørte, end de er sande. Ifølge Thisted Dagblad i 2005 fortæller en dame, der var gift med Valdemar Thomsen fra det LS-venlige Bondepartiet, at hun havde fundet det ubehageligt, da hun til sølvbryllup med Knud Bach så sølvbrudeparrets to sønner i tysk SS-uniform.

- Rigtigt eller urigtigt: Knud Bach og hans kone havde sølvbryllup i 1928. Da var Hitler endnu ikke kommet til magten. Parret havde to sønner, hvoraf den yngste blev dræbt ved en rideulykke som 22-årig kort efter sølvbrylluppet. SS, i hvis uniformer de begge skulle have optrådt, var frem til 1934 blot et lille vagtkorps til Hitlers personlige beskyttelse - men også i Rønge?



Familieidyl i Rønge, før det gik galt. Ægteparret Bach og svigerdatteren Ragna med børnebørn



Den karismatiske bondefører Knud Bach. Portræt fra bogen "Fjenden lytter med"

Ubehagelige toner - efter politiets mening - har givetvis lydt i LS-hovedkvarteret i Rønge. I bogen "Når Fjenden lytter med" om telefonaflytning under krigen læser man, at Knud Bachs svigerdatter, Ragna Bach, i 1940 i røret gav udtryk for, at hun udmærket vidste, at politiet lyttede til hendes samtaler: "Ja, men det betyder ikke noget. Når systemet er væk, er det os, der bestemmer", sagde hun til en meningsfælle. Systemet var LS'ernes betegnelse for det bestående samfund.

Ragnas mand, Jens Anker Bach, blev efter anden verdenskrig idømt tre års fængsel og tab af almen tillid i fem år, hvorefter landsretten nedsatte fængselsstraffen til to år. Han havde været LS-mand, men sagde i retten, at han kun var en slags landbrugsrådgiver, da han - med egne ord - var for tyk

til at være soldat. Han havde dog i aviserne Fædrelandet og Folket fortalt, hvor mange russere han havde dræbt ved fronten, men det var rent pral forsvarede han sig i retten.

Fra 289.000 til 10.000 brug

Efter Første Verdenskrig ændredes Danmark fra at være et udpræget landbrugsland til at blive domineret af industrialiseringen. Da der var flest, var der 289.000 landbrug. I 2007 var der kun 45.000 tilbage, hvoraf mange var deltids- eller hobbybrug. Nye tal siger, at der frem til 2015 vil ske et yderligere fald til 29.000 landbrug, hvoraf kun de 10.000 er heltidsbedrifter. 295.000 arbejdspladser på gårdene forsvandt i 50'erne. 570.000 heste blev afskaffet på få år. Samtidig med, at eksisterende brug trængtes, oprettede man 10.000 nye, små husmandssteder. Sidst i 30'erne tjente en landarbejder typisk 1.600 kr. om året, mens en ufaglært i byen lå på 3.000-3.500 kr. Da vi fik den første Stauning-regering i 1924, fik vi også en kronekrise, men Stauning sagde provokerende, at hvis 50.000 gårdejere måtte gå fra jorden af den grund, stod der mindst 50.000 ledige arbejdere klar til at overtage driften!

Smørret faldt 80 pct.

Landbruget prøvede at sætte produktionen i vejret, men priserne faldt omkring 1930, og man sagde, at hver gang, der blev sendt en bacongris til England, var det nødvendigt at binde en 10-krone seddel i halen på den. Smørprisen faldt 80 pct.

Tyvernes og tredivernes samfundsforhold var fx præget af Kaj Munks ikke just demokratiske, men legale beundring af stærke mænd, af Nobelpris-vinderen Knut Hamsuns idealisering af bonden frem for industrisamfundet - og i det små af den hjemstavnsbølge, der også var med, da Østjydsk Hjemstavnsforening blev til i 1936.

Blandt dem, der delte glæden over hjemstavnsfølelsen i Danmark var SS-generalen og "Czekoslovakiets bøddel" Reinhard Heydrich, der havde nær kontakt med Knud Bachs våbenfælle, LS-manden Jørgen Sehested. I oktober 1940 var generalen vært i Berlin for en dansk bondedelegation. Han sad til bords mellem Sehested og Knud Bach. Heydrichs kone var fra Fehmern, hvor hendes bror var bondefører med stærke hjemstavnsinteresser.

Tanker om overlevelsesmuligheder i landbruget gik prototypen på en dansk bonde, gårdejer Knud Bach i Rønge omkring med i 1930, da en verdensomfattende krise ramte landets hovederhverv, og da han formentlig uden at forudse følgerne tog initiativet til LS, Landbrugernes Sammenlutning, som man på et tidspunkt mente, samlede halvdelen af bønderne.

Farvel til garden for 535 kr.

Rønge var en lille landsby i Sønder Vinge sogn, beliggende ved Ulstrup station mellem Langå og Bjerringbro. Knud Karl Nielsen Bach blev født på Røngegård i 1871, men han var kun fire år, da faderen døde, og han voksede op under stærkt matriarkalske vilkår hos moderen Abigael. Hun havde sine egne meninger og brød sig fx ikke om den lokale præst, hvorfor Knud kom til at tjene hos degnen i Hjermind, før han blev konfirmeret her og belønnet med et mg+ for god opførsel. Efter et besøg hos pastor Swane i Hjermind i 1859 var det i øvrigt, at H. C. Andersen blev inspireret til "Jylland mellem tvende have".

Knud Bach var karl hos moderen, før han blev elev på Grejsdalens Landbrugsskole og Mellerup Højskole. Som 19-årig blev Knud Bach indkaldt til livgarden. Men han blev senere skoset for mangel på et fædrelandssind, der ikke rimede med omgangsfæl-



Stuehuset på Røngegård før 1940. Dengang LS-bevægelsens hovedkvarter. Det veltrimmede haveanlæg havde både vand og bro og et mylder af blomster

lernes højrevendte idealer, da han for 535 kr. betalte sig fri af militæret for at kunne komme hjem til den mødrene jord ved Gudenåen. Han udvidede kvægholdet og blev formand for Sønder Vinge Andelsmejeri, hvis økonomi han rettede stærkt op på. Han kom også i bestyrelsen for mejeriforening, landboforening, svineslagteri og bank. Han købte Rønge Vandmølle og en nabogård og ejede omkring 1920 176 tdr. land. Da det på et tidspunkt blev givtigt at dyrke kartofler, omdannede han sammen med andre landmænd vandmøllen til kartoffelmelsfabrik. Han fik også den idé at lade sine tjenestekarle, der havde for lidt at lave i landbruget om vinteren, save træ op til brædder på vandmøllen, og da havde han en af sine første kontroverser med fagforeningerne, der forlangte industriarbejderløn.

Randersbevægelsens start

Knud Bach var blevet gift med Martha i Grensten Kirke i 1904 - man holdt sig fortsat fra sognekirken i Sønder Vinge - og de fik to sønner i hhv. 1904 og 1908.

Efter første verdenskrig ramtes dansk landbrug af en verdenskrise, ikke mindst oven på det amerikanske kollaps. England favoriserede sine dominionlande, og Danmark mistede sit hovedeksportmarked for landbrugsprodukter. Antallet af tvangsauktioner steg nu til 2.029 krakkede landbrug i 1932. Arbejdsløshedsprocenten i det danske samfund var på 43,5 pct. i 1933. Landmænd mente, at regeringen Stauning burde redde bønderne, og en dag tog Knud Bach til et møde på Højskolehotellet i Randers, hvor 400 vrede og tvivlrådige landmænd samle-

des for at drøfte, hvordan man vandt gehøros autoriteterne – systemet, som man sagde. Det var her, man begyndte at bruge udtrykket "Randersbevægelsen". Der blev nedsat et udvalg med sognerådsformand Rasmus Nielsen, Houlbjerg, som formand - men denne var ikke taler, så Knud Bach blev bedt om at føre ordet. Han tog hjem for at lodde stemningen i Sønder Vinge Sogn, og den 18. maj 1930 samlede han 10 husmænd og 9 gårdmænd til møde i Rønge. Man besluttede at lave en lokalforening i Langå-Thorup-Sønder Vinge kommunen, og ud af 160 aktive landmænd var der kun fem seks stykker, der ikke tegnede sig som medlemmer, bl.a. fordi Bach og hans meningsfæller var imod tillidsposter i politiske partier som Venstre. Omkring Randers oprettedes hurtigt 22 lokale protestorganisationer, og da man dannede en amtssammenslutning, blev Knud Bach formand, selv om han strengt taget boede i Viborg Amt. Proteststemningen bredte sig ud over landet. Ikke mindst i Sønderjylland gik mange med i rækken af vrede bønder, og når et brug gik på tvangsauktion, mødte flere hundrede landmænd op for at vise deres solidaritet med den forliste ejer. Den tyskvenlige og tyskuddannede godsejer Jørgen Sehested på Broholm ved Svendborg meldte sig som Bachs højre hånd. Sehested var af gammel Slesvig-Holstensk adelslægt, og noget tyder på, at han kunne bruge LS og Knud Bach i sine egne bestræbelser for at tilgodese Tyskland med landbrugsprodukter. Om Bach også brugte Sehested og hans forbindelser, er noget andet!

Husmænd havde altid flertal

I 1931 var der altså stiftende generalforsamling i landsorganisationen Landbrugernes Sammenslutning LS i Aarhus. Her blev det bl.a. besluttet, at husmænd altid skulle have

flertal i bestyrelsen, så man kunne tilbagevise påstanden om, at der var tale om en forening for gårdmænd. De opbyggede en stærkt topstyret og højreradikal organisation, hvis knudepunkt længe var Knud Bachs skrivebord, og postekspeditionen på den lille landstation i Ulstrup blev en af landets travleste. LS udsendte cirka 50.000 breve på et år. Omkring 1940 blev det nødvendigt at flytte landskontoret til Randers.

Hvor mange landmænd, der egentlig sluttede op omkring LS, ved man ikke med sikkerhed. Da Aage Schmithd udgav bogen, "Hvem er Knud Bach" på bevægelsens eget "Landboværnets Forlag", var det ikke just rosende ord, der manglede. Man skønnede selv, at der var 135.000 medlemmer - men det blev tilføjet, at der aldrig havde været tid til at lave en grundig optælling! Det er senere kommet frem, at man i 1940 registrerede 36.313 medlemmer – måske det mest rigtige antal i hele historien.

Eget politisk parti

Bach og Sehested dannede den 11. november 1932 slagteri- og mejeriorganisationen Erhvervsudvalget. Det lykkedes LS at få indvalgt medlemmer i talrige mejeriers og slagteriers ledelse - indimellem fik de flertallet - og de dannede DLK, Danske Landbrugeres Kødforsyning, der i et vist omfang eksisterer endnu. Også i 1932 bryder tre folketingsmedlemmer ud af Venstre og danner De Uafhængige i tæt tilknytning til LS, der ellers var erklæret upolitisk. To af dem stifter lidt senere Det frie Folkeparti, der fra 1939 hed Bondepartiet, uden at dette dog gav det politiske instrument større tilslutning. Ved Folketingsvalget i 1935 fik Det frie Folkeparti 52.793 stemmer og fem mandater. Kommunisterne fik samtdig 27.135 stemmer, nationalsocialisterne 16.257 og Retsforbundet 41.199. Social-



Bondetoget på 50.000 mand med Knud Bach som frontfigur, hilser på kongefamilien på Amalienborg Slotsplads i 1935. Foto: Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen

demokraterne, Venstre og De konservative dominerede med hhv. 760.819, 294.979 og 293.393.

Landbruksrådet, der traditionelt var Venstre-domineret, forlod i 1932 den liberale produktions- og afsætningspolitik i god forståelse med den socialdemokratiske landbrugsminister, gårdejer Kristen Bording. Svineproduktionen reguleres fra 1933, man fik svinekort, og der indførtes støtte for avl af korn, smør, kød og kvæg. Det var reelt brancheorganisationer og Landbrugsrådet, der administrerede politikken.

a la Mussolini

LS's første kraftige manifestation over for befolkningen uden for landbruget var

"Bondetoget til kongen" den 29. juli 1935. Forbilledet var nærmest Benito Mussolinis og fascisternes march mod Rom i 1922, da kong Victor Emanuel gav dem magten, mens en vakkelvorn venstreorienteret regering tøvede. Knud Bachs folk hyldede oldnordiske skikke og tændte bl.a. bævner på landets kæmpehøje med udgangspunkt på Busbjerg ved Gudenåen lige over for Rønegård.

LS hyldede også begreber som Gud, konge og fædreland; man vidste, at kong Christian X. var varsom med at nærme sig politik efter uroen omkring et regulært statskup mod Zahle i 1920, men der var for bønderne en særlig symbolsk værdi i at gå uden om Stauning og arbejderbevægelsen

for i stedet at bede kongen - åndeligt - tage det jævne folks, i denne forbindelse landmændenes parti.

Vel 50.000 landmænd satte kursen mod hovedstaden, hvor få af dem havde været før. De blev indlogeret på korntørringslofter og i gymnastiksale, men københavnere var fascinerede af de landlege gæster og tilbød mange af dem en gæsteseng eller en plads på sofaen. LS'ernes sønderjyske talsmand, Peter Nielsen, talte om fortvivlelsens selvhjælp, mens den konservative Christmas Møller mente, at det var en vildskab, der gik over landet. (Imens optrådte Christmas Møllers unge aktive fra KU med skrårem i rækkerne, der bød bønderne velkommen til København).

Stauning og magten

Kongen og dronningen med sønner og svigerdøtre tog imod på balkonen over Amalienborg Slotsplads, og de indbød en delegation med Knud Bach i spidsen. Men selve sagen blev overladt til Stauning, der



Indgangsportal til bondestævne i Rønge i 1939. 50.000 mand (nogle med koner) var lejret på Gudenåens bredder

ikke lovede bønderne noget. Da Knud Bach bagefter mødte sit folk på stadion i København, refererede han statsminister Thorvald Stauning for at have kommenteret LS-ønsket om retfærdighed for bønderne med



Knud og Martha Bach på et PR-billede fra sidst i 30'erne. Som en ordentlig bondekone havde hun hækletøj med i haven

en bemærkning om, at "I politik drejer det sig ikke om retfærdighed, men om magt". Det var ord, LS huskede på til efter 9. april 1940.

Efter den PR-mæssige sejr i København arrangerede LS bondestævner den 29. juli i de følgende år, første gang på markerne i Rønge, derefter i Odense, hvor borgerskabet vendte bønderne ryggen og end ikke hejste flaget for dem, og så i 1939 i Aarhus. Om forberedelsen til det sidste er det interessant at læse i den tids LS-presse - bl.a. fordi man aner, at vinden blæste i retning af Hitlers Tyskland.

I tider forud for internet og TV, ja knapt nok radio, var aviser vigtige for kommunikationen, og LS var ikke mange dage gammel, før den havde sin egen presse. De første LS-venlige aviser var Vendsyssel Folkeblad i Brønderslev, Ringkøbing Amtstidende i Holstebro og Landbrugernes Dagblad i Maribo. I 1932 skiftede Vendsyssel Folkeblad navn til Nordjysk Tidende, og i 1935 krævede LS, at det flyttede til Aalborg. Det beskæftigede flere journalister, der senere blev kendt i andre forbindelser, Laust Jensen, der kom til at stå bag Jyllands-Postens vækst, Andreas Elsnab, der blev formand for journalistforbundet, og



Uden mad og drikke – deltagerne i bondetoget i 1939 bar vægtige madkurve, mens lastbiler med ølkasser ventede i baggrunden

Magnus Hjelm, der i mange år havde eget pressebureau i Aarhus.

Bevægelsens aviser

LS besluttede på et tidspunkt at prøve at lave et landsblad, og man skabte Folket i Silkeborg. Det gik ikke, så bladet blev fusioneret med Nordjysk Tidende i Aalborg. Efter besættelsen krævede man ny koncentration og udgivelse af Folket fra Randers. En overgang havde Folket og det nazistiske Fædrelandet i øvrigt fælles lederskribent!

LS-stævnet med det særlige bondetog gennem Aarhus i 1939 blev forud omtalt flittigt i Folket. På andre sider i avisen læste man om stemningen ude i Europa. Den 10. juli hed kronikken "Hagekorset

over Böhmens gamle kongeborg". Den 12. juli fortalte en nyhed, at der stadig var en million jøder i Tyskland. Det tilføjes, at det samlede antal jøder i hele verden i 1939 er 17.millioner. Knap en procent af verdens befolkning er jøder, og de ejer tilsammen omtrent halvdelen af verdensformuen, hed det i den danske avis.

Dagbladet Folket redegjorde for programmet for bondestævnet ved Dalgas Avenue, overfor den nuværende Forældreskolen: Der ville blive 45 tælleapparater, entreen var en krone, og Statsradiofonien ville transmittere fra mødet. Klokkeren 16 kunne der ventes "luftbombardement", men med roser fra en flyvemaskine som hilsen til bønderne.

Sandhed og energi i blikket

Lensgreve F. M. Knuth ville tale om landbolovgivningens vildskud. Den belgiske bondefronts fører, hr. Peters, opfordrede danskerne til at støtte Knud Bach, "i hvis øjne lyste sandhed og energi", som Folket skrev. Man skulle begynde selve stævnet med "Den signede dag" kl. 12 og slutte med "Kongernes konge." Ind imellem ville 13 orkestre lade "Frem bondemand, frem" lyde over Aarhus. Et hovedorkester med 20 mand ville anføre bondetogets faneborg, og fra hver sit hjørne af byen ville 12 orkestre fra amterne stile mod festpladsen, således at de kunne stemme i med trommer og piber, så snart de kunne høre de toneangivende musikere.

Man ventede 50-60.000 landmænd på besøg i en by, hvis indbyggertal var omkring 125.000. Politiet talte om den mest folkerige begivenhed i byens historie, 5.000 busser og andre køretøjer ville komme til byen, og der blev udstedt hvide mærkater, som bilerne skulle have på højre side af vindspejlet, så de nemt kunne dirigeres den rette vej. Der var som sagt et egenligt bondetog på omkring 8.000 mand, der skulle marchere gennem byen, og endnu flere tusinde andre stævnedeltagere i gaderne og på festpladsen. Fra Viborg var bebudet 4.000 mand i biler; af dem ville 500 gå med i bondetoget. I Folket averterede lokale LS-foreninger med fællesture til Aarhus - fx kørsel tur-retur fra Hadsund for fire kr. og noget lignende fra Hald-Kærby, Gerlev-Enslev, Thise, Skørping, Flauenskjold mv. Kroejerne langs vejene til og fra Aarhus så en mulighed for at sælge øl og vand; madkurv må medbringes, fortalte mange. Sabro kro tilbød "pænt belagt smørrebrød" til 10 øre pr. stk.

Ind imellem de lokkende tilbud så man i LS-avisen fx en hagekorsprydet annonce

for DNSAP's sommerstævne i Vendsyssel. Og det blev beklaget, at regnfuldt vejr havde hindret, at flere end 250 var mødt til LS's og nazisternes sommermøde på Skærvad Hovedgaard ved Grenaa. Fritz Clausen havde ellers talt om Niels Ebbesen, der i Randers vog den kullede greve. "Det bør vi i vor tid også billedlig talt gøre med samfundets fjender", mente han, uden dog at sige, hvem han tænkte på.

Greve med naziemblem

Venstrebladet Aarhus Amtstidende, der bestemt ikke var særlig LS-venligt, kunne morgenen efter bondestævnet berette at, fra den tidlige morgenstund var byen som en myretue. Benzinosen lagde sig som en grå tåge over Aarhus, og politikommissær Simonsen sendte 80 betjente ud for at dirigere færdselen.

"Nazismen prægede i øvrigt stævnet. Ikke blot mødte grev Knuth med nazimærke, men der sås adskillige langskaftede støvler, også blandt kontrollen", skrev Amtstidende. LS stillede med sit eget korps



En af talerne ved bondestævnet i Aarhus var den tyske bondefører Hans Metzger, der heilede fra talerstolen

på 35 såkaldte ordensmarskaller. Nogle sammenlignede uvilkaarligt med Tysklands uniformerede vagtkorps, SA. Amtstidende

bemærkede, at under stævnets sang for det danske flag så man adskillige fremstrakte hænder ("nazihilsenen"). Det gjorde et pinligt indtryk, skrev avisen. Og så fortalte den, at alt ellers var forløbet fredeligt. Dog havde Zonen og samariterkorpserne 150 tilskadekomne til behandling. De fleste var landmænd, der var faldet over uvante teltbarduner og fortovskanter.

Ville ikke betale skat

Aarhus bys borgmester, H. P. Christensen bød bønderne velkommen - men understre-



gede, at han ikke ville tage stilling til deres ærinde i byen. Biskop Fritz Bruun Rasmussen, Aarhus, tidligere både folketingsmand for Ven-

stre og kirkeminister hos Madsen-Mygdal, holdt andagt, og Knud Bach proklamerede, at han ikke mere ville betale skat, hvis man blev ved med at forskelsbehandle landmændene. Lastbiler kørte rundt i gaderne med slogans på ladet, lurblæsere stødte i smørhornene, bondepiger i tækkeligt antræk bar faner rundt, og mens flere nationers bannere vajede over festpladsen - bl.a. tyskernes hagekorsflag - talte gæster som den tyske bondefører Hans Metzger om solidaritet, mens han hævdede højre fremstrakte hånd skæbnsvangert.

Sidste udkald for LS

Otte måneder efter bondestævnet blev Danmark besat af tyskerne. Og nu tænkte Knud Bachs folk nærmere over Staunings ord om, at det i politik drejer sig om magt. Ved valget i 1939 vandt Det frie Folkeparti/Bondepartiet fire mandater, men i 1943 blev det kun til to. I juni 1940 godkendte LS's repræsentantskab en ny fællesfront, der også omfattede nazisterne, og den 14.-15. august samme år mødtes en række mænd på godset Broholm ved Svendborg under ledelse af Jørgen Sehested, Fritz Clausen



Aarhus Amtstidendes tegner skildrede de landlige gæsters oplevelser i storbyen. Nogle så uden for Aarhus-Hallen for første gang en sort mand, stedets flotte portier, mens andre var lige så betaget af gardisten ved kongens Marselisborg. Chefen for de 80 udkommanderede polititjeneste, politikommissær Simonsen, var også værd at se på, når han dirigerede færdselen. Og ved byens lyskurv i Reginakrydset var der kaos, da bønderne ikke plejede at stoppe for rødt
LS stillede selv med et korps af ordensmarskaller, der gik i takt med vort sydlige naboland



og Axel Hartel. Deltagerne var LS, Bondepartiet, Det nationale genrejsningsparti (en nazistisk præget gruppe), DNSAP og bl.a. den tyske friherre von Loew. De krævede den siddende samlingsregering afsat. I en ny regering skulle Knud Bach både være landbrugs- og statsminister. Det blev aldrig til noget - bl.a. fordi tyskerne alligevel ikke ville det - men ved retsopgøret efter besættelsen den 12. juli 1947 blev Knud Bach på grund af fælleserklæringen idømt fem års fængsel. Han ramtes af en hjerneblødning og blev benådet, men døde kort tid efter i

REGNING	
FRA FORRETNINGEN	
DANMARK	
til Herr A. HITLER (i Likvidation)	
Leveret Varer	Kroner.
fra 9.4.40 til 31.12.40.	
400,000 Stk. Kvæg	
780,000 Stk. Grise	
24,000 Stk. Heste	
140,000 Tons Fløseked	
90,000 Tons Smør	
70 Mill. Sneve Æg	
Heraf henstår ubetalt paa Clearing-Conto i National- banken.....	420,000,000
Deres Repræsentant i Dan- mark, Wehrmacht, har endviders udstedt døgningsløse Checks (Reichskreditkassenscheine) til et beløb af.....	400,000,000
Tælt	820,000,000

Danske bønders leverancer til Tyskland under krigen førte til protester fra modstandsfolk – her i form af en regning til Hitler, omdelt som illegalt flyveblad

sit hjem i Rønge. Da tyskerne ved krigens begyndelse sendte bomber over England, så Knud Bach det ifølge modstandsmanden og forfatteren Børge Outze "ikke som et angreb mod den sidste bastion i Europa, men Herrens straffedom over et land, der havde betalt for lidt for danske baconsvin".

Men LS'erne og deres meningsfæller var i virkeligheden ikke de hurtigste til at udnytte situationen efter 9. april. Den 27.11.1999 fortalte Politiken, at den havde fået aktindsigt i Landbrugsrådets strengt hemmelige referater fra besættelsestiden.

Men "systemet" kunne

Mens Knud Bach sad i Rønge og lagde planer, holdt "Systemet," det officielle Danmark, møde med tyskerne i Udenrigsministeriet blot tre dage efter besættelsen. Forhandlingen skulle bl.a. sikre, hvordan man fik omdirigeret den hidtidige store,

men nu afviste landbrugseksport til England ned til Nazi-Tyskland. Landbrugsrådets førstemand, Henrik Hauch, var trådt ind i den nye samlingsregering som minister uden portefølje, og nu skulle han samarbejde med den socialdemokratiske landbrugsmi- nister Kristen Bording - noget, der var grundigt forberedt ved flere besøg i Tyskland, hvor danskerne dog var fritaget for at heile, når de deltog i fælles sammenkomster. Efter besættelsen var tyskerne mere end villige til at tage imod smør, æg, flæsk og kød fra Danmark, mens danskerne var betænkelige ved, om der var sikkerhed for betalingen. Men der blev hurtigt indgået aftaler om, at landbrugsvarerne i vidt omfang kunne betales med kul, foderstoffer osv., delvis hentet i lande, som Hitler havde erobret.

Tyskerne forpligtede sig bl.a. til at levere tre millioner tons kul og en million tons koks under den forudsætning, at Danmark stillede 20 jernbanetog med hver 50 vagn- goner til rådighed. Samtidig fik danske rederier ordre på at stå for 80 pct. af de tyske leverancer. Og priserne til danske land- mænd steg betragteligt. Allerede i januar 1942 konstaterede det tyske gesandtskab i København, at Danmark nu forsynede Tysk- lands 90 millioner indbyggere med smør og kød til mere end en måneds forbrug samt æg til knap en måned. "Bøndernes gyldne krigsår" kaldte Politiken det, da man refe- rerede Landbrugsrådets ellers hemmelige protokollater.

Rejste mindesmærke

Da Knud Bach var død, rejste hans enke og resterne af LS et mindesmærke for ham i en lund ved Røngegård. Det skete på hans fødselsdag den 26. september 1949. Al- lerede få dage efter, den 9. oktober, blev der øvet sprængstofattentat mod det, men det er senere restaureret. På stenen står:



EN JÆVN OG REDELIG MAND
 DER STRED FOR SIN TRUEDE STAND
 BONDENS SAG LAA HAM ALTID
 PÅ SINDE
 SOM TAK MAN REJSTE HAM
 DETTE MINDE

KILDEMATERIALE:

Kirkebøger fra Sønder Vinge og Grensten sogne,
 Viborg amt.
 Lokalarkivet i Hvorslev.
 Aage Schmidt: Hvem var Knud Bach? - Landbovær-
 net 1941
 Chr. Christensen: Nordjysk Tidende – Pressehistorisk
 Årbog 1968
 Wikipedia og andre kilder på internettet
 Aarhus Stiftstidende 1931
 Hans Henrik Borup Laugesen i årbogen Farscogh i
 Hammel, 2008
 Danskernes Egen Historie, Oplevelser fra Århus,
 Bondestævnet
 Den store danske/Det Kongelige Bibliotek
 Folket 1935 og 1939
 Aarhus Amtstidende 1939, tegninger 30.7.1939

Efter krigen blev Knud Bach idømt fængsel, men han døde af en hjerneblødning. Enken og gamle kampfæller rejste i 1949 en mindesten i Rønge. Den er lavet af billedhuggeren Elias Rasmussen Ølsgaard og betegnes som bornholmsk granit med portrætfigur. Få dage efter afsløringen var der sprængstofattentat mod stenen, som senere er genetableret. Nogle i Rønge ønsker i dag mindestenen væk

Skihoppet ved Duedalsbjerg

Af Viggo Lovdal

Silkeborg var i 1940-erne en rigtig vintersportsby. Der afholdtes således i 1946 jyllandsmesterskab både i slalom og skihop. Denne artikels forfatter, opvokset et par kilometer fra Duedalsbjerg, lader tankerne gå 65 år tilbage.

En nu voksen kvinde i vores familie skulle, da hun var en lille pige, med skolen på udflugt til Himmelbjerget. Det var hun meget optaget af. Tænk! Bestige et bjerg! Hun bekendtgjorde det over for os med stor ivær en varm sommerdag.

”Vi skal med skolen på Himmelbjerget. I ved, Himmelbjerget, der har evig is”!

Jeg kom til at tænke på hende, da jeg skulle i gang med denne artikel om Duedalsbjerg i Thorsøbakkerne ved Virklund, et skovrigt område syd for Silkeborg. Der er jo altså kun tale om en bakke og ikke et bjerg med ”evig is”, men der ligger jo sne også her, når det er vinter. Bakken har altså været velegnet til det, den for år tilbage

blev brugt til, nemlig skisportsstævner.

Bakken har et fald på 20 meter fra starten ned til selve hoppet. Hoppet var 1½ meter højt, og springområdet havde også et fald på 20 meter. Et af landets største skihop, der tiltrak sig stor opmærksomhed i samtiden.

Silkeborg Skiklub udgav i 1943 en brochure, hvor plantegning af skihoppet blev bragt. Hoppet, tegnet af arkitekt Thorkild Jensen og bygget af brolægger Jakob Jakobsen, stod færdigt til brug i marts 1944, men der gik et par år før hoppet kunne officielt indvies ved et stævne den 3. marts 1946. Ved stævnet udførte norske Øjvind Skjaggestad mesterhoppet på 24,60 meter. Kort efter indvielsen, nemlig den 17. marts 1946, foregik det såkaldte ”Hoprend”-arrangement, der tiltrak 4.000 tilskuere. Skihoppet var i øvrigt hjemsted for flere konkurrencer med international deltagelse, men også ivrig deltagelse fra Silkeborg og andre større byer.

Kom i god tid

I dagene forud for et stævne var vi drenge på enen stærkt optaget af den kommende søndags arrangement. I Silkeborg Avis læste vi om programmet og alt det, der ventede os af oplevelser på denne vintersøndag. Vi strejfede naturligvis en del rundt i de store skove, der omgav vore hjem og følte vist nok, vi havde lidt andel i de store stats-skove. Her havde vi hjemme, og her kendte vi forholdene.

Når tilladelsen fra vores forældre til et besøg ved stævnet var indhentet, begav vi os i god tid på vej. Selv bidende kulde afskrækkede ikke fra et besøg på Duedalsbjerg. Jeg kan huske, at min far en kold januar dag var lidt betænkelig ved at lade mig overvære sportsbegivenheden. Jeg fik dog lov til at drage af sted, men det blev understreget, at jeg ikke skulle forvente den store deltagelse, hvis følgen blev en forkølelse. Sygdommen måtte anses som selvforskyldt, fik jeg indprentet.

Et af verdens største vidundere

Den anlagte skihopbane var i vore øjne et overordentlig prægtigt bygningsværk. Sammenlignet med bakker, man kan stifte bekendtskab med på tv-skærmen eller i udlandet, som jeg har oplevet, var Duedalsbjergs trækonstruktion ikke imponerende, men i 10-årige drenges øjne tog projektet sig ud som et af verdens største vidundere. Og så tilmed anlagt i "vores egen skov"!

Det gjaldt om at finde de rigtige steder på tilskuerpladsen. Helst i forreste række ved afspærringen og naturligvis helst et sted, hvor de store træer ikke kunne tage udsynet. Mange mennesker mødte op på disse vintersportssøndage, men som kendt med forholdene i den skov, hvor vi færdedes året rundt, havde vi let ved at finde de rigtige

steder, hvorfra vi bedst kunne følge slagets gang.

Ved bakkens fod ned mod Virklund var stævnelejren etableret. Her havde politi, Røde Kors og Falck opstillet telte o.lign. En ambulance var også rekvireret for alle tilfældes skyld. Med et gult flag på taget stod



Skihoppet ved Duedalsbjerg.

den fine sortlakerede velpudsede "sygebil", som vi sagde, klar til turen til Silkeborg Sygehus, hvis en ulykke skulle ske. Det skete da også, kan jeg huske, og med gru hørte vi ambulancens sirener lyde gennem skoven mod Silkeborg. Denne begivenhed var med til at højne respekten for skisportens udøvere på Duedalsbjerg. Vi beundrede disse skisportshelte, som risikerede liv og lemmer for sportens skyld.

Musik på pladsen

Arrangørerne havde i øvrigt efter datidens forhold gjort meget ud af arrangementet. Musik på pladsen manglede heller ikke. Det var radioforhandler Svend Frederiksen, Silkeborg, der lagde plader og højtalervogn

til. Igennem disse højtalere blev stævnet naturligvis også kommenteret og resultater oplæst. Stævnedeltagerne var alle fra de nordiske lande, om jeg husker ret. Jeg kan ikke mindes, at der var deltagere fra Tyskland, Østrig eller andre skisportsnationer mod syd. Finland, Norge og Sverige var repræsenteret. De nordiske flag vajede i bakkerne ved Thorsø som velkomsthilsen til gæsterne fra Norden, og de forskellige nationalmelodier lød over højtalerne.

Stævnets resultat fulgte vi naturligvis med interesse. Spændende var det at følge med i de i vore øjne dødsensfarlige ud-spring og høre resultatet efter springets udførelse. Jeg mener at kunne huske, at et hop en søndag blev målt til næsten 40 meter. Jeg må have husket forkert, for senere oplysninger, jeg har fået i hænde, angiver 29,50 meter som det længste hop på bjerget.

Så billeder

Om tirsdagen efter et stævne ventede vi med spænding på landpostbudet, når han ved middagstid afleverede den efterhånden døgn gamle Silkeborg Avis. Nu skulle vi læse om søndagens store begivenhed og studere de fine billeder af stævnedeltagerne, der svævede i luften mellem de høje træer. Startnummeret på deltagerens bryst og ryg kunne ofte aflæses på avisbillederne og var medvirkende til, at vi kunne identificere dagens helte på brædderne. På den hjemlige kælkebane blev erfaringerne fra

stævnerne på Duedalsbjerg naturligvis taget i anvendelse. Der blev bygget startbaner og ”skihop” efter samme mønster som bygningsværket på Duedalsbjerg. Kælke blev i mangel af ski taget i brug på banen. En af os læste resultater op og en kommentator, der bl.a. annoncerede, hvem der nu gjorde sig klar til start, manglede heller ikke. Ved at tage fantasien til hjælp, fik vi mange glæder af de oplevelser, vi havde haft på et rigtigt skisportssted, tilmed i nabolaget.

I forfald

For en del år siden besøgte jeg igen Duedalsbjerg. Startbanens trækonstruktion var i forfald, landingsbanen delvis forsvundet og alt overbegroet med hindbærris. Alt vidnede om, at adskillige år var gået siden de store stævners dage her i bakkerne. Banen henlå som et synligt bevis på at alt, hvad der ikke bruges og holdes vedlige, går i forfald.

Opgiver i 1955

Duedalsbjerg Skihopcenter blev opgivet i 1955, så nogen lang levetid fik anlægget ikke. I midten af 1980’erne var der planer om igen at opbygge et skicenter ved Virklund, men tiden var nok løbet fra et sådant projekt. Ustabile sneforhold og større velstand, der gjorde planer om skirejser til udlandet mulige at føre ud i livet, har måske medvirket til, at planerne blev opgivet.

Alting har sin tid. Skihopstævner på Duedalsbjerg hører fortiden til

Da der var høj sø i Ormslev og Kolt sogne

- kirkelivet i havsnød og Socialdemokratiet druknedøden nær!

En fortælling om de to sogne fra 1924 til begyndelsen af 1950'erne

Af Ove Jensen

Øvrigheden

Den udvikling mod demokrati, der prægede det danske samfund i 1800-tallet og kulminerede med grundlovens indførelse den 5. juni 1849, havde afsmittende virkning på det kirkelige område. Danske Lovs bestemmelser sagde, at kirkens medlemmer skulle tilknyttes sognets kirke og dennes præst. Denne bundethed benævnes sognebånd. Den enkelte præst havde også at holde sig til sin menighed og måtte ikke gå på strandhugst i andre sogne. Det kirkelige røre i 1800-tallet gjorde, at behovet for at slappe sognebåndet voksede sig stort og resulterede i lov om sognebåndsløsning af 1855. Bestemmelserne heri videreførtes i ny lov af 1922, og det var denne, der satte rammer og gav muligheder for frie menigheder. Det var nemlig realisabelt at slutte sig til en anden præst end sognets, men den præst, man henvendte sig til skulle give sin accept.

Loven af 1855 skabte de faktorer, der muliggjorde dannelsen af Bering Valgmenighed i 1876, og det er denne, der nævnes,

når man taler om kirkeligt røre i Ormslev og Kolt sogne. Imidlertid har der senere været yderligere en fri menighedsdannelse i sognene – nemlig Ormslev-Kolt Frimenighed, der eksisterede fra 1933 til 1951. Om dens forudsætninger, dannelse, historie og afsmittende virkning skal der fortælles i det følgende.

Ny sognepræst i 1924

Pastor M.T. Kabell havde været sognenes præst i godt 10 år, da han pludselig dør om vinteren 1924. Menighedsrådene skal finde frem til en ny præst, og øjnene falder på Niels Lauge Kokkenborg, der er sognepræst i Skarrild. Man kører derned – vest for Brande – hører på hans prædiken i kirken og bliver efterfølgende inviteret indenfor i præstegården. Kokkenborg præsenterer sin kone, Karen, og deres 3 små børn for de besøgende fra det østjyske, der får indtryk af en harmonisk og tryk familie. Hans mor hører også til familien.

Det skal være ham - blandt 14 ansøgere!
Den 23. juni 1924 bliver Lauge Kokken-
borg sognepræst i Ormslev og Kolt sogne
og flytter ind i præstegården i Ormslev.
Han får en god start i sit nye embede, hvor
man roser hans evner som prædikant, og
hans kunnen som administrator er ligeledes
ubetvivlelig, erfarer hans foresatte.

Billedet krakelerer

Den lille by har øjne og ører, og det nye
præstepar kan ikke skjule, at det er rivende
galt med deres ægteskab. Allerede under
indsættelsen var der nogle, der havde be-
mærket, at forholdet mellem ægtefællerne
ikke var alt for idyllisk, og efterhånden
forstår man, at iagttagelsen var rigtig. Snak-
ken går, og af og til gøres nye iagttagelser
eller høres lyde, der cementerer forståelses-
rammen. På et tidspunkt hedder det sig, at
sognepræsten har lagt hånd på sin præste-
kone, hvilket får forargelsens temperatur
til at stige et par grader. Og ægteskabet står
foran opløsning.

Menighedsrådene har en samtale med
deres præst, der åbenbart lægger kortene på
bordet, og hans samtalepartnere føler sig ta-
get ved næsen af det, de hører. Det billede,
de havde fået præsenteret i Skarrild, var
manipuleret. Det var falskt! Man drøftede
sagen og sendte sognepræsten et brev:

Herr Pastor Kokkenborg!

*Undertegnede Medlemmer af Ormslev og
Kolt Sognes Menighedsraad føler det som
vor Pligt at meddele Dem følgende:*

- 1. Efter Deres egne Udtalelser om
Deres Privatliv har vi indset, at
vores Tillid til Dem har hvilet paa
falske Forudsætninger.*
- 2. Vi tror, at der er gaaet saa meget
i Stykker for Dem i Forholdet til*

*Menighederne i Ormslev og Kolt,
at det sent – maaske aldrig – kan
heles; vi tror, at Deres Person er
en Hindring for det kristne Liv her,
hvorfor vi med Sorg imødeser et
hendøende Menighedsliv.*

- 3. Vi mener at have givet Udtryk for
Menighedernes Tanker og Følelser,
derfor henstiller vi til Dem
snaarest at frasige Dem Embedet i
Ormslev-Kolt Sogne.*

Kolt, d. 23. februar 1925.

Brevet blev fremsendt med samtlige
menighedsrådsmedlemmers underskrift
– dog er der én undtagelse, nemlig lærer
Kammersgaard, der var socialdemokratisk
folketingsmedlem.

Havde man håbet, at Kokkenborg ville
følge opfordringen, blev man skuffet. Præ-
sten, der fra anden side blev karakteriseret
som veltalende, diskussionsivrig, kyndig
udi juraen og et hurtigt hoved, viste sig
også stejl og urokkelig. Ville man kamp,
skulle man få den. Han stod gennem uvejret
for fulde sejl, og den ydmyghed, som hans
provst efterlyste hos ham, var ikke til at få
øje på.

Sympatien samler sig om hans hustru,
der betragtes som den forurettede, og da der
spredt sig rygter om præstens interesse for
to kvinder, den ene i Kolt og den anden i
Ormslev, stiger vindstyrken kraftigt.

Møde i Kolt for menigheden

Hvornår på året, disse rygter opstår, kan
ikke konstateres, men i sognene er util-
fredsheden med de kirkelige tilstande stærk,
og da præsten ikke reagerer på menig-
hedsrådenes opfordring, bliver der sat en
underskriftsindsamling i gang i marts 1925,
hvor man opfordrer menighedsrådene til at
indkalde til møde i Kolt Forsamlingshus for
at drøfte de kirkelige forhold.

Adressen samler bred tilslutning i Kolt sogn, hvor 220 sætter deres navn, og fra Ormslev sogn, der dengang bestod af Aabo og Ormslev-området, skriver 75 under. Opfordringen består for en stor del af mandsnavne, men det må ikke opfattes som om kvinderne ikke stod bag; for hvis fatter skrev under, gjaldt det for begge. I virkeligheden er der op mod 500, der ønsker en afklaring.

Da Helvede brød løs på kirkegården

Sognepræsten er under et kolossalt pres. Den store opbakning til mødet i Kolt fra menighederne er umiskendelig, og den daglige snak fornemmer han også, så da han den 3. juli ser en af byens ældre koner, der sammen med sin datter tilser familiens gravsted på kirkegården i Ormslev, kan han ikke styre sig. Det indre tryk er blevet for voldsomt, og han farer ind på kirkegården og overfuser kvinden. Resultatet af dette bliver selvfølgelig, at han selv har leveret brænde til det bål, der nu brænder lystigere end nogensinde.

Kvinden og hendes mand tænker over hændelsen en tid, og den 14. juli skriver han en klage over præstens opførsel over for hans kone. Brevet sendes til provsten, der videresender det til biskoppen, som kan læse, at også klageren mener, at der består et sørgeligt forhold mellem præst og menighed i Ormslev og Kolt. Det er biskoppen vidende om, idet han allerede har involveret sig i de kirkelige forhold i Ormslev og Kolt sogne, og da han læser videre, bliver han klar over, at han igen har fået en sag. Klageren skriver bl.a.: "*Den 3die dennes, da min Hustru sammen med vor ældste Datter, ..., befandt sig paa Ormslev Kirkegaard for at besé vore grave, blev min Hustru pludselig antastet og udskjældt af Pastor Kokken-*

borg, idet han brugte Ord som: en Satans Kælling, en Helvedes Kælling og en stor Løgnhals. Over for det sidste spurgte min Hustru, hvad Tid og hvormed hun havde løjet, men hertil kunde han intet svare...".

I det ledsagende brev, som provsten skriver, fortæller han, at han kender klageren godt, da denne i en årrække har været medlem af provstesyndet, og han kan karakterisere ham som en pålidelig mand, der dog kan være stejl over for, hvad der kommer ham på tværs. Provsten skriver, at han ikke kan tro andet, end at præsten virkelig har brugt de anførte udtryk. Biskop Schiøler beder pastor Kokkenborg om "en Erklæring".

Denne leverer præsten, og han nøjes med en enkelt sætning:

"Naar jeg i Fortrolighed anfører, at omhandlede Kvinde maa betegnes som vor Bys værste Sladdersøster, tør det formentlig være tilstrækkelig Erklæring i foreliggende Sag." (25. juli 1925)

Med det svar har Kokkenborg også udæsket biskoppen, der betegner det som både utilstrækkeligt og utilbørligt. Der må svares på, om de anførte udtryk er brugt. Desuden bør han overveje, hvad han vil gøre, hvis han bliver anklaget for injurier, hvilket, anfører biskoppen, "*.. yderligere vil rokke Deres Præstestilling i Ormslev-Kolt Sogne*".

Det er ikke for stærkt sagt, at Kokkenborg hermed har fået kniven på struben, og man skulle forvente, at hans svar er et svar fra en angergiven synder, men det er absolut ikke tilfældet. Hans brev er uforsonligt. Det stritter af harme, og det utilbørlige er klagerens bemærkning om, at præsten "*antagelig vil benægte det hele*", mener Kokkenborg. Det er ikke den ene sætning, han fremsendte tidligere, der er utilbørlig.

Men midt i stejlheden må man lete på hatten: Kokkenborg vedgår, at "*det er sket*

saaledes som i *Klagen angivet; og jeg er inderlig overbevist om, at hvad jeg har sagt er sandt*". Skulle der blive rejst sag for disse udtalelser, vil han rejse en kontrasag for de injurier, han mener, klagerens hustru har kolporteret om ham. Endelig karakteriserer han den modstand, han møder, som en "Opposition, som i Anledning af mit Ægteskabs Opløsning er rejst imod mig ved Hjælp af en ondsindet Sladder og en mindre Klike Pengemænds og Storbønders demonstrative Holdning". Med den sidste bemærkning påstår præsten, at sagen har politiske undertoner.

Provstens indsats

Der er tale om en alvorlig sag, som bisp og provst må finde en løsning på, og man må sige, at provsten gør sit arbejde. Han hedder Jens Christensen og er bosiddende på Alrø i Horsens Fjord.

Nu han kender klageren, brevveksler han med ham i håb om yderligere belysning af sagen. Og en dag sætter han over fjorden – dæmningen var ikke bygget endnu – og tager til Ormslev for at tale med pastor Kokkenborg. Dette har til følge, at Jens Christensen i begyndelsen af september sender et brev på 7 tætskrevne sider til sognepræsten i Ormslev-Kolt. Der er tale om et privatbrev og ikke en skrivelse fra en foresat, betoner Jens Christensen, en tale fra mand til mand, der uden omsvøb beskæftiger sig med sandheden. Det er tydeligt en hædersmand, der skriver, og den provst ville jeg godt have mødt. Han skriver beundringsværdigt klart, og det er tydeligt, at han ser Kokkenborg som sin egen værste fjende. Provsten vil have sognepræsten til at forstå, hvordan andre må se på tingene, og at det er nødvendigt at ændre kurs; thi han har selv slået benene i stykker på den stol, han sidder på, skriver provsten.

Da brevet senere tjenstligt sendes til biskoppen, vil jeg tillade mig at plukke fra det. I sagen om de ægteskabelige forhold minder provsten om den berømte sag med digterpræsten Jakob Knudsen, der måtte forlade sit embede i Mellerup efter en skilsmisse og efterfølgende giftermål med den tidligere højskoleforstanders unge datter. Der er tydelige lighedspunkter. Om sammenstødet på kirkegården får Kokkenborg at vide, at det er "håbløst gjort", og at "(De) har forløbet Dem". Det aggressive angreb fra Kokkenborg, der betegner sine modstandere som kapitalister og storbønder, får ligeledes et skud for boven. Uenigheden går langt dybere, får han at vide.

Kokkenborg må også læse, at han har gjort sig skyldig i meget alvorlige fejl. "Det er godt, at Folk forlanger mere af en Præst, end de forlanger af sig selv", står der. Det giver autoritet og status i befolkningen, og det er godt for personen, der bestrider præsteembedet. Sagen er således ikke nogen privatsag, som Kokkenborg hævder.

Jens Christensen er nok mest direkte, da han skriver: "... og det ser ud til, De bliver ved i samme Skure uden Forståelse af i hvor høj Grad, De derved undergraver Deres Stilling".

Kokkenborg svarer Jens Christensen på brevet og gør det roligt, men ensidigt, beretter provsten senere, og han kan fortælle, at Kokkenborg finder det ganske udelukket at give konen en undskyldning for sin optræden på kirkegården. Han fortryder ikke sin adfærd, men glæder sig over, at han nu er næsten fri for hendes onde tunge, som han udtrykker sig. Sognepræsten står fast, selv om vindstyrken omkring ham har nået anselige højder.

Provst Christensen korresponderer imidlertid også med ægteparret Overballe, der er stærkt påvirket af oplevelsen på kirke-

gården. Det viser sig, at det ikke er helt tilfældigt, at det netop er fru Overballe, der er blevet overfuset af præsten. Overballes skriver direkte: "... hans stakkels forpinte Hustru, når hun grædende og elendig er kommen her i vort Hus". Fru Kokkenborg har altså søgt trøst hos fru Overballe, og det er det, der har ophidset ægtefællen. Da Karen Kokkenborg senere rejser, bliver hun iflg. Overballes jaget ud af præstegården. Forbindelsen mellem Karen Kokkenborg og familien Overballe bevares via brevveksling.

Overballes vil afstå fra en retssag, hvis sognepræsten ikke alene tildeles en misbilligelse – "det vil være som at stænke vand på en gås" – men også giver en undskyldning for sin optræden, i vidners påhør. Provsten gør rede for ovenstående over for biskoppen og mener, at der bør tildeles Lauge Kokkenborg en irettesættelse.

I denne sag er biskoppen enig med sin provst, der skal meddele sognepræsten til Ormslev og Kolt sogne, at han er tildelt biskoppens "skarpeste Misbilligelse". Desuden bliver provst Christensen bedt om at underrette familien Overballe om represalierne over for Kokkenborg samt henstille til dem ikke at foretage sig yderligere i sagen. Overballes fulgte opfordringen.

Henvendelsen til pastor Balslev

Vores fortælling er ved at blive ensidig, hvorfor blikket skal rettes mod den utilfredse del af menighederne. De ovenfor omtalte tiltag: Opfordringen til Kokkenborg om at gå af og mødet i Kolt Forsamlingshus for at drøfte forholdene gav ikke de ønskede resultater. Sognepræsten stod på sit, og de protesterende havde indtaget et standpunkt, de heller ikke lod sig rokke fra. Det hele resulterede i en henvendelse til sognepræsten

i nabosognet Tiset, Laurits Luja Balslev, om han ville tage til Kolt og Ormslev sogne for at prædike i kirkerne.

Balslev var endnu ikke fyldt tredive, men han var allerede en respekteret præst i sit sogn, og hans ry havde åbenbart krydset sognegrænsen. Han var vokset op i præstegården i Tiset sogn, hvor hans far var præst, og sønnen var ikke i tvivl om, at hans livsgerning skulle ligge i kirken. Faren havde taget sin afsked i 1919, og da efterfølgeren døde få år senere, opfordrede man Laurits Balslev til at søge stillingen, skønt han endnu ikke havde fået sin teologiske eksamen på dette tidspunkt. Der blev givet dispensation, og fra februar 1923 hed sognepræsten i Tiset igen Balslev. To år senere kommer så opfordringen fra Ormslev og Kolt sogne, og Balslev indvilger, han siger ja.

I hele otte år – frem til 1933 – prædiket Laurits Balslev i skiftevis Ormslev og Kolt kirker, og efterhånden taler man om "Pastor Balslevs Menighed i Ormslev-Kolt". Denne ordning er imidlertid ikke uden problemer, hvilket ses af et brev, der sendes til biskoppen i december 1925, hvor julefreden absolut ikke har sænket sig over de hårdt plagede sogne. Man spørger, om sognepræsten kan kræve kirken rengjort, når den lige har været brugt og efterfølgende skal



Markus Jensen. Formand for Balslevs Menighed samt førstelærer på Katstrup Skole

anvendes af sognemenigheden. Desuden vil man gerne vide, hvor lang tid der skal gå mellem de to gudstjerner. Brevet slutter: "... og det vilde jo være rart, om vi kunde få den (kirken) uden alt for mange Forhindringer". Brevet er skrevet af førstelærer ved Katstrup Skole, Markus Jensen, der er i besiddelse af en smuk

håndskrift, men først og fremmest fungerer som formand for Balslevs menighed.

Provstiuvalget kan ikke gribe ind, men foreslår, at der udarbejdes et regulativ, og det er, hvad Balslevs menighed beder biskoppen tage initiativ til. Dette giver nogle lovmæssige fortolkningsproblemer, men for os er det interessante, at Kokkenborg her åbenbarer sine evner udi det juridiske og på den måde gør livet besværligt for sine modstandere.

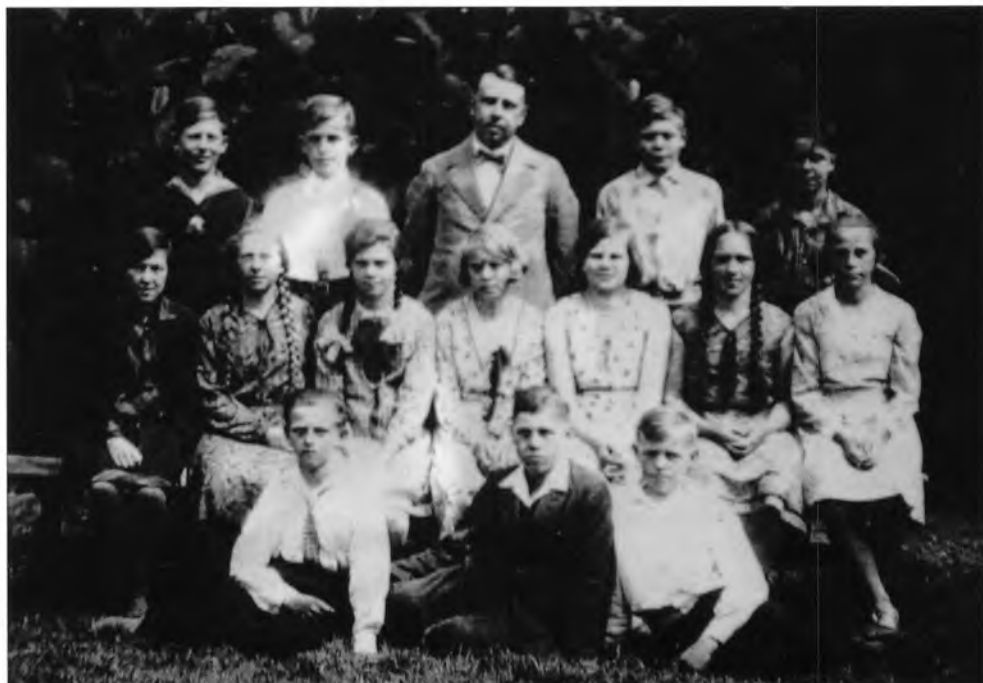
Dette ses også i forholdet mellem de to præster, men her er der tale om en duel på kårde. Hvad angår retten til udstedelse af attester, sender Balslev forespørgsel til provsten, og man retter sig ind efter dennes anvisninger, som han dog har hentet hos biskop og ministerium. Ligeledes i spørgsmålet om faddere ved hjemmedåb må provsten inddrages.

I årenes løb fornøjer parterne sig med diverse stiklerier. Når der er flertal for det, inddrages sognepræstens frie telefon. Til-lidsposterne i menighedsrådene varetages altid af flertallets repræsentanter.

Balslev blev en vellidt og populær præst i Kolt og Ormslev sogne. Han var af væsen åben og munter med en jævn, humoristisk og medmenneskelig væremåde. Hans interesse for sine menigheder var ægte, og han formåede at give den sorgfulde livsmød. I et interview sagde han: *"Man skal gaa glad fra Kirke. Det er jo et glædeligt Budskab, som bringes."* Da ordningen mellem præst og menighedskreds ophørte i 1933, blev der i Kolt Forsamlingshus holdt en afskedsfest for Balslev.

Menighedsrådsvalget i 1926

Med det røre, der var i sognene, måtte



Laurits Balslev med sit konfirmationshold i 1931

interessen for valget til menighedsrådene den 24. november være stor, og de modstridende holdninger komme for dagens lys og blive gjort op i tal.

I Ormslev sogn blev der afgivet 152 stemmer, og liste B, der ønskede et fortsat samarbejde med sognepræsten, fik 93 stemmer og dermed 4 medlemmer i menighedsrådet. Disse er alle opstillet af Socialdemokratiet. De oprørske og utilfredse på liste A halede 59 stemmer i land, hvilket gav 2 repræsentanter. På rådets første møde valgtes Kokkenborg til formand med netop 4 stemmer.

I Kolt sogn afgav 266 personer deres stemme med en næsten ligelig fordeling: liste A får 129 stemmer og liste B 137 stemmer. Opponenterne opnår 3 mandater, og samarbejdsfolkene klarer lige 4. Især i Kolt sogn er oppositionen mod sognepræsten stærk.

Et socialdemokratisk mellemspil

I de følgende år slider man på hinanden, og oppositionen mod Kokkenborg – også benævnt: "Balslevs menighed" – mister på ingen måde pusten, men vinder tværtimod styrke. Særlig interessant er det at se nærmere på Den Socialdemokratiske Forening i kommunen. Den splittelse, man møder i hverdagslivet, forplanter sig også til partiets møder, hvor den gang på gang stikker næsen frem. Et medlem fremfører, at lærerinden på Aabo Skole har været udsat for upassende optræden af Kokkenborg, men lærer Sørensen, der er en af præstens varmeste tilhængere, forsvarer ham med, at han har vist Sørensen selv omsorg, da han var syg.

Ved generalforsamlingen i 1927 beklager formanden *"det Forhold der var indtrædt med Foreningen, som mulig skyldes*

Præsteforhold her i Kommunen". Alligevel er det her i foreningen, Kokkenborg finder støtter, og det følgende år optræder han i referater fra partiets møder. Han er medlem af Socialdemokratiet og deltager i diskussionerne på møderne.

I 1929 er der valg til sognerådet, og Den Socialdemokratiske Forening opstiller på en generalforsamling sin valgliste med Martin Jensen, Ormslev som spidskandidat. Små tre uger senere afholder man en ekstraordinær generalforsamling, idet Lauge Kokkenborg har meddelt, at han stiller op til valget: *"Der er blevet rettet Henvendelse til mig om at lade mig opstille paa en upolitisk Liste, hvilket Tilbud jeg har modtaget; med det Forbehold, at der kan opnaaes Listeforbund med Socialdemokratiet"*.

Der opstår en hidsig diskussion, hvor tilhængere og modstandere af Kokkenborgs kandidatur strides, og spidskandidat Martin Jensen truer med at trække sig, hvis der skal et samarbejde i stand. Ved den efterfølgende afstemning afviser 21 et listeforbund, mens 8 er interesserede. Men dermed er general-



Martin Jensen som sognerådsformand i 1954

forsamlingen ikke slut, idet en eksklusion af Kokkenborg bliver bragt på bane, der så meddeler, at hans liste er en kendsgerning. Længere rakte forbeholdet ikke. Hvad der er baggrunden for listen, vides der ikke noget om, men det er i hvert fald præsten og hans tilhængere, der står bag.

Efter denne afgørelse er socialdemokratiet ved at gå op i fugerne, og et medlem af bestyrelsen siger, at her er samarbejdet brudt sammen. Efter en hård debat sender man flg. brev til Kokkenborg: *"Bestyrelsen for Ormslev Koldt socd. Vælgerforening*

har d.Dato besluttet at ekskludere Dem af ovennævnte Forening i Henhold til Lovens Paragraf 12 og indkomne Skrivelse fra Hovedbestyrelsen. Det meddeles Dem samtidig at der afholdes ekstraordinær Generalforsamling i Koldt Forsamlingshus Onsdag den 17. April Kl. 20 prc. hvor ovennævnte Sag vil faa sin endelige Afgørelse”.

Det er ikke kun medlemmer af Balslevs menighed, der står bag denne beslutning. Præsten har også modstandere uden for denne. På generalforsamlingen bliver debatten særdeles hård, og afstemningen siger 16 for en eksklusion og 15 imod. Dette simple flertal er imidlertid ikke tilstrækkeligt, og Kokkenborg forbliver medlem..

Denne afgørelse får voldsomme følger, og partiets spidskandidat, Martin Jensen, sender en udmeldelse, men denne vil man ikke acceptere. Andre er i gang med at stable en ny forening på benene, og der er forlydender om, at den allerede har 50 medlemmer. Alt er kaos, og Kokkenborg har ikke noget valg og skriver sin udmeldelse. Derved undgår han eksklusion, idet partiets hovedstyrelse kort efter meddeler, at han ikke kan være medlem af Socialdemokratiet.

Fra kredsorganisationen bliver der givet den besked, at man ikke kan godkende den nye forening, der er på vej i kommunen, men efter Kokkenborgs exit lyder der her nye og mere fordragelige toner. Martin Jensen accepterer sin genkomst, og efterhånden siver flere og flere tilbage til foreningen, men referaterne fra diverse møder røber, at der stadig er gnidninger. Der er tale om efterskælv, men efterhånden falder der ro over gemytterne.

Da Martin Jensen senere i sognerådet, som han er blevet valgt til, foreslår, at man giver et tilskud til en juletræsfest for de

ældre i partiet, taler et andet nyvalgt medlem, Lauge Kokkenborg imod. Denne lille episode finder vej til den socialdemokratiske forenings protokol. Man er klar over, at der er tale om et hæventogt, og et sådant er åbenbart vigtigere end en fest for de ældre.

Måske siger tildragelsen noget centralt om Kokkenborg. Han har mødt kraftig modstand, og et vældigt ego spærrer for en rimelig, social adfærd. Det er set før!

Menighedsrådsvalget i 1930

Martin Jensen genopstiller ikke til menighedsrådsvalget, men fungerer som formand for valgbestyrelsen. Det helt interessante er imidlertid, at han er opført som stiller for liste A, der er oppositionens liste. Det er de partimæssige kampe, der er baggrunden herfor. Stemmeprocenten er på 72, og valget er en katastrofe for Lauge Kokkenborg, idet hele 119 stemmer på oppositionen og kun 34 på Kokkenborg-listen. Det giver 5 medlemmer til modstanderne og kun ét medlem til tilhængerne.

Meget bedre ser det ikke ud i Kolt sogn, hvor oppositionen erobrer magten ved at få 5 mandater (252 stemmer), mens Kokkenborgs folk skraber 93 stemmer sammen og får 2 mandater.

Brikkerne til slutspillet er stillet op!

Den endelige dyst

Det har længe ulmet i sognene, og utilfredsheden med sognepræsten slår ud i lys lue efter valget, der har givet Balslevs menighed imponerende styrke. ”Udbrydere” presser på for at komme af med Kokkenborg, og på møder i december 1930 i menighedsrådene fører man følgende til protokols:

”I Henhold til den af os afgivne Erklæring er det vor fulde Overbevisning, at Pastor Kokkenborg absolut er en Hindring



Pastor Kokkenborg med sit konfirmationshold 1930-31. Det tidspunkt, hvor presset på ham var enormt

for Folkekirkens og den kristne Menigheds Liv og Vækst her i Ormslev-Kolt Sogne”.

Denne manifestation forelægger man Kokkenborg ved et møde i Ormslev Præstegård, og det aftales, at præsten efter en betænkningstid skal svare på kravet om at forlade embedet. I svaret, der er eksemplarisk formelt og høfligt, meddeler han, at han altid gerne arbejder for ”fred og forsoning”, men ikke i øjeblikket føler noget ”samvittighedskrav” til at træffe den store beslutning. Han åbner dog en dør på klem ved at tale om ”en eventuel efterfølger” – og sikkert af taktiske grunde.

Udvalget fra menighedsrådene finder svaret utilfredsstillende og meddeler, at man agter at indbringe sagen for de kirkelige autoriteter. Dette sker med underskrift fra 10 af medlemmerne af menighedsrådene, og i juni 1931 beder kirkeministeriet om

biskoppens ”ytringer” til klagen. Denne rådfører sig med sin provst på Alrø og forlanger derpå yderligere dokumentation for de fremsatte påstande. Biskoppen, der fra 28. aug. 1931 hedder Bruun-Rasmussen, konkluderede, at der ikke var noget juridisk fældende bevis.

Han er en grundig herre, der går seriøst til værks, hvorfor han inviterer tre af Kokkenborgs tilhængere fra menighedsrådene til samtale, og disse er ledsaget af andre tre personer. Man hævder, at præsten var god – også mod sine modstandere, og at kløften ikke var uddybet de senere år. Biskoppens konklusion viser, at han er uenig med dem. Resultatet af valget til menighedsrådene taler et andet sprog.

Også repræsentanter for Frimenigheden er på besøg på bispekontoret i Aarhus. Der er tale om tre personer: en arbejdsmand,

en husmand og en gårdejer, og det er ikke tilfældigt. Biskoppen konstaterer, at deres syn på det politiske og på det sociale er meget forskellige, men én ting har de fælles, og det er holdningen til Kokkenborg. De havde *"alle en urokelig Overbevisning om Pastor Kokkenborgs Karaktens Uvederhæftighed"*. Dette noget specielle arrangement skal sikkert forklares ved, at biskoppen ønsker at erfare, om der er substans i præstens udtalelse om, at det var storbønder og pengemænd, som var hans modstandere. Denne påstand får biskoppen nu afkræftet, mener han.

Hvad den unge pige angår, opstod rygterne allerede, mens præsten var gift med sin første kone. Præsten har bevidst provokeret



Juliane og Lauge Kokkenborg til fest hos tilhængere

ved senere at invitere pigen, Juliane Pagh, med på en tur til Nordjylland, og som om, det ikke var nok, har han for nylig giftet sig med Juliane – 22. sept. 1931. Man mærker bispens hovedrysten. Alle mistænker præsten, og ved giftermålet bekræfter han jo rygterne.

Kender den præst da ikke til ydmyghed? I modsætningsforholdet til menighederne er Kokkenborg *"i overvejende Grad den skyldige"*. Det ses bl.a. af den manglende redelighed ved ansættelsen, hvor han bevidst dækkede over sine familiære problemer, og det *"ville en sanddru og etisk afklaret Personlighed"* ikke gøre. Desuden har han udtalt sig beviseligt forkert i en sag om løn til kirkeværgen og i en anden sag om hvilken kapitelstakt, der skulle anvendes ved bortforpagtning af præstegårdsjorden. I de to sager er modstanderne overbevist om, at de forkerte forklaringer er givet med fuldt overlæg. Der er en udbredt mistillid hos flertallet i både menighed og råd til præsten. Han anklages for at være *"udæskende, partisk og selvrådig"*. *"Og Anklagerne savner i denne Henseende ikke Sandhed"*, fortsætter biskoppen tørt og konstaterer, at menighedslivet i Ormslev og Kolt sogne er brudt sammen.

Konklusionen i indstillingen til Kirkeministeriet er, at

- Kokkenborgs gerning er *"uhjælpelig gået i stykker"*.
- han har mistet størstedelens agtelse og tillid.
- det af hensyn til menighedslivet vil *"være rettest, at han afskediges fra sit Embede"*.
-

Sagen ligger dermed på kirkeminister P. Dahls bord!

Kirkeministeren og hans ministerium

For at påvirke kirkeminister P. Dahl, så han træffer den *"rigtige"* afgørelse, rejser to personer fra Balslevs Menighed til København og får foretræde hos ministeren. Det drejer sig om gdr. Jens Nørgaard, Bering

og om arb. Rasmus Nielsen, Kolt, men de får ikke det udbytte af turen, de drømte om, idet ministeren ikke lover dem, at han vil afskedige sognepræsten i Kolt og Ormslev sogne. Jens Nørgaard får derimod en anden drøm opfyldt, drømmen om at flyve, så han ser København fra oven. På hjemrejsen har han nok været lidt ør i hovedet.

I kirkeministeriet arbejder man med sagen. Juridisk er der ikke nogen klare punkter, Lauge Kokkenborg kan fældes på, og netop derfor er biskoppens indstilling om afskedigelse baseret på, at præsten står i vejen for et menighedsliv i sine sogne. Han har mistet agtelse og tillid hos de fleste af sine sognebørn. Dette indser man i ministeriet og er ved at indstille sig på en administrativ fyring af Kokkenborg. Denne har brugt sommeren 1932 til at overveje, om han skal ønske sagen indbragt for en provsteret, hvilket han er berettiget til, nu der er rejst disciplinærsag mod ham. Han når frem til, at det vil han afstå fra.

Mine undersøgelser er vanskeliggjort af, at da biskop Bruun-Rasmussen i 1940 forlader sit embede og rejser til København, tager han akterne fra "Kokkenborg-Affæren 1931-32" med sig, fordi han synes de er for personlige og "*min ejendom*" (anførselstegnene er Bruun-Rasmussens), så han ved godt, synspunktet er diskutabelt, men han føler sig berettiget til at destruere papirerne og gør det. Derimod tilbagesender han de akter, der stammer fra tiden før hans embedsperiode i Aarhus, og de har givet værdifulde oplysninger. Den nye biskop, Skat Hoffmeyer, anbringer dem i arkivet uden at læse dem.

Det bør nævnes, at biskop Bruun-Rasmussen fra 1926 til 1929 havde været kirkeminister i Madsen-Mygdals venstreregering. Det var således en politisk modstander, der havde indstillet Niels Lauge

Kokkenborg til afskedigelse, men det synes ikke at have haft indflydelse på sagen.

Støtteliste for Kokkenborg og provsteret

Da ligger der en dag i det sene efterår 1932 en adresseliste på ministerens bord. Det er en støtteerklæring til fordel for Lauge Kokkenborg, og der kan tælles 529 underskrifter. Initiativtagere er lærer Sørensen i Aabo og snedkermester Christensen ved Ormslev St., og de hævder, der er sket en bedring i forholdet mellem præst og sogne.

Biskoppens bemærkning til adressen er, at han "ikke lægger synderlig Vægt paa slige Adresser", idet de er alt for lette at fremskaffe. Menighedsrådenes formænd gennemgår listerne og når frem til, at størstedelen af underskriverne ikke optræder på de kirkelige valglister, at der er underskrivere, der er under 18 år og således ikke myndige, ligesom der optræder personer, der ikke er bosat i kommunen. Kokkenborgs støtter hæfter sig ved, at formændene nægter at udpege personer, der repræsenterer de tre anførte kategorier. Endelig mener klagerne fra Balslevs menighed, at der ikke som hævdet er sket en bedring i forholdet mellem præst og menigheder.

Ministeriet ændrer med støtteadressen syn på sagen og indstiller afskedigelsesproceduren. Klagerne har anført, at sognepræsten flere gange har stukket dem plader ved møderne i menighedsrådene, og disse påstande bør undersøges nærmere. Desuden hales Kokkenborgs udfald mod den ældre kvinde på kirkegården atter frem. Resultatet er, at sagen skal prøves ved en provsteret.

I forsommeren 1933 finder der en korrespondance sted mellem en dommer ved Ning og Hasle Herreds ret og kirkeministeriet for at konkretisere rammene for den forestående undersøgelse, og ministe-

riet præciserer, at man ikke ønsker nogen undersøgelse af Kokkenborgs forhold til tidligere og nuværende kone. Biskop Brun-Rasmussen nåede ikke frem til noget juridisk fældende bevis og provsteret eller ej: Det ender med, at sognepræst Niels Lauge Kokkenborg kan forblive i sit embede.



Laurits Balslev, der blev "fordrevet" fra Kolt og Ormslev sogne

Kirkeministeren slår igen

Men inden da var der foregået en udvikling på en anden front. Sognepræsteembedet i Hvilsted Sogn var blevet vakant i 1932, og en eller anden fik en idé. Om det var biskoppen i Aarhus eller en embedsmand i kirkeministeriet vides ikke, men i hvert fald blev der bagt en politisk rævekage, vil jeg tillade mig at mene. Stenen i skoen hed Laurits Balslev, og han måtte "fordrives" fra Ormslev og Kolt sogne. Det gjorde man ved at lægge Hvilsted sogn ind under Tiset pastorat, hvilket betød, at Balslev fik to me-

nigheder at betjene i egne sogne. I Hvilsted protesterede man det bedste, man havde lært, men lige meget hjalp det.

Ordningen blev sat i søen i 1933. Sammenlægningen fik da også den virkning, der var kalkuleret med, nemlig at Balslev måtte sige fra over for sin menighed i nabosognene, Ormslev og Kolt, og dermed var vejen banet for Ormslev-Kolt Frimenighed, hvilket myndighederne må have forudset – og vel ønsket. Det kan bl.a. ses af, at man stiller sig positivt over for den unge menighed. Ti år senere – i 1943 – op-hævede man ordningen i Hvilsted, der igen fik sin egen sognepræst. På det tidspunkt var frimenigheden i Ormslev-Kolt i god og rolig gænge, og man behøvede ikke længere Hvilsted sogn som styringsinstrument.

Jens Nørgaard

Dramaets anden hovedperson var Jens Nørgaard (1879 – 1966). Han var ejer af gården



Jens Nørgaard. Frimenighedens viljefaste formand

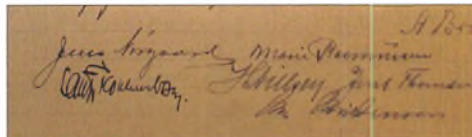
”Nørholm”, der er beliggende Hovedvejen 260 i Bering. Han leder modstanden mod sognepræsten og har sin platform som medlem af menighedsrådet i Kolt sogn i de to perioder, hvor der er mange træfninger fra 1926 til 1933. Jens Nørgaard var en agtet mand i sin tid, og et udtryk for dette var hans medlemskab af sognerådet fra 1925 til 1929 og endnu en periode frem til 1933. Jens Nørgaard besad som sin modpart en god portion stædighed, der gjorde det vanskeligt at manøvrere. Hvis Jens Nørgaard mente, han havde ret, var han nærmest uflyttelig. Sognepræstens påstand om, at hans modstandere var en klike storbønder, har Jens Nørgaard været klar over var brandfarligt, og da man sender ham til hovedstaden for at forhandle med kirkeministeren, er hans menigheds- og meningsfælle arbejdsmand Rasmus Nielsen. Det har ikke været tilfældigt.

Efter at frimenigheden var dannet, og man skulle ansætte sin egen præst, holdt man møde i Kolt Forsamlingshus. Her var der en mand fra Kolt, der godt ville vide noget om Jens Paulsens politiske observans. Jens Nørgaard røg op som trold af æske og fik umiskendeligt fortalt, at tro og politik ikke havde noget med hinanden at skaffe.

Sognerådet 1929 – 33

Da der var valg til sognerådet i 1929, genopstillede Jens Nørgaard og blev valgt, men også hans arge modstander Lauge Kokkenborg var – som berettet ovenfor – blandt de valgte. Hvad der har fået Kokkenborg til at stille op, vides ikke, men han har kendt betingelserne og har vidst, at kampene fra menighedsrådsmøderne nu ville blive udvidet til også at omfatte sognerådets møder. Han må have besiddet en god portion kampiver. Det starter nedslående for ham, idet han ikke bliver tildelt en eneste udvalgspost

og altså ikke kan have følt sig velkommen. De første år passer han ufortrødent hvervet som sognerådsmedlem, men ildhuen forsvinder i slutningen af perioden, hvor han kun sporadisk møder frem. Denne periode er det, han er presset fra alle sider og ved, at han risikerer afskedigelse fra sit embede som sognepræst.



Sognerådsprotokollen fra 1931 med de to kombattanters underskrifter

Det bliver ved denne enkelte periode i sognerådet.

Frimenigheden dannes

Efter kirkeministerens afgørelse om sammenlægning af Tiset og Hvilsted pastorater stod flere end 150 familier i Ormslev og Kolt uden præst, da man stadigvæk ikke ønskede Lauge Kokkenborg som sognepræst. Dette krævede handling, og der blev indbudt til møde i Kolt Forsamlingshus, og fremmødet var stort. Det blev besluttet at danne en frimenighed, og der nedsattes et udvalg, der skulle tage sig af de formelle og praktiske sider af en sådan beslutning. En af disse faktorer var at finde frem til et præsteemne.

Det hele resulterede i oprettelse af Ormslev-Kolt Frimenighed i 1933 – den 27. april. Efter at have ansat Jens Poulsen som menighedens præst den 5. juli, ”anholdt” man om, ”at der i Medfør af Lov om Sognebaandsløsning og Brugen af Kirkerne af 30. Juni 1922 § 16 maa blive givet Menigheden Tilladelse til at benytte Sognekirkerne i Ormslev og Kolt til Afholdelse af Gudstjenester og gudstjenstlige Handlinger”. Biskoppen gav sin tilladelse, som loven

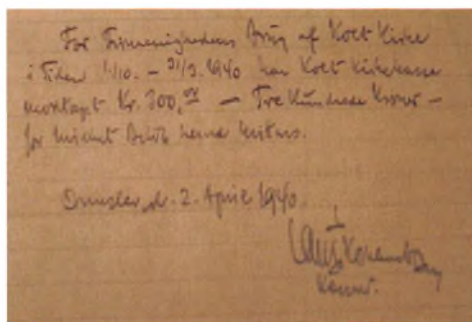
sagde, og efter forhandlinger med menighedsrådene i de to sogne og med bestyrelsen fastsatte han et regulativ for kirkernes benyttelse:

- Kirkerne i Ormslev og i Kolt stilles til rådighed for Frimenigheden. Man skal indrette sig efter, hvornår sognemenigheden skal bruge disse.
- Det hele resulterede i oprettelse af Ormslev-Kolt Frimenighed i 1933 – den 27. april. Efter at have ansat Jens Poulsen som menighedens præst den 5. juli, "anholdt" man om, "at der i Medfør af Lov om Sognebaandsløsning og Brugen af Kirkerne af 30. Juni 1922 § 16 maa blive givet Menigheden Tilladelse til at benytte Sognekirkerne i Ormslev og Kolt til Afholdelse af Gudstjenester og gudstjenstlige Handlinger". Biskoppen gav sin tilladelse, som loven sagde, og efter forhandlinger med menighedsrådene i de to sogne og med bestyrelsen fastsatte han et regulativ for kirkernes benyttelse:
- Der afholdes "ordinært én Gudstjeneste" hver søn- og helligdag, skiftevis i Kolt og i Ormslev".
- Ønsker man at bruge kirkerne på hverdage, kræver det en speciel aftale med sognepræsten.
- De bestyrelser, der eksisterer ved kirkerne, sørger for

- opvarmning, belysning og rengøring. Desuden brød og vin til altergangen/ kommunionen samt ringning og bælgetrædning. For disse ydelser "erlægger man et af Stiftsøvrigheden fastsat Vederlag".
- Desuden er biskoppen så hensynsfuld, at han pålægger hver af menighederne at sørge for fornøden udluftning efter gudstjenesterne. Man skulle jo nødigt lade sig forpste.
 - Hvad angår benyttelsen af kirkegårdene, er man stillet lige med sognemenighederne. I døden er vi alle lige.

Skulle der opstå uenighed i fortolkningen af regulativet eller i brugen af kirkerne, vil dette "være at forelægge Biskoppen til Afgørelse". Denne er helt klar over, at der er tale om et letantændeligt område og holder derfor de tre menigheder i kort snor.

For brugen af kirken i Kolt betaler man årligt et fast beløb på 600 kr., mens der i Ormslev betales en tredjedel af kirkens udgifter til opvarmning m.v. Dette bidrag er



Det har sikkert ikke hørt til Kokkenborgs største fornøjelser at udstede kvitteringer til Frimenigheden

som regel mindre end 300 kr. Bestyrelsen for Ormslev Kirke har ikke ønsket vederlag for selve brugen af kirken, da den ikke er selvejende. Dette blev den først i 1956.

Lidt trakasserier bliver det til i Frimenighedens første år. Sognepræsten skal mindes om, at der skal indsendes en plan for kirkernes brug det kommende kirkeår, så Frimenigheden kan fastlægge sine gudstjenestetider, men tingene falder på plads, og menighederne lever et fordrageligt liv.

Præsten

Der var udbredt tilfredshed med pastor Balslev, men da han måtte sige fra, skulle man ansætte sin egen præst. Af i dag ukendte grunde faldt Frimenighedens øjne på Jens Poulsen, Viborg. Han, der var født i Vesløs, havde arbejdet på Viborg Sindssygehospital som plejer, inden han blev inspektør på stedet. Hans interesse for det kristelige havde affødt teologiske studier, og efterhånden dannedes der en ret anselig menighedskreds omkring ham, og han blev anset som dens præst. Dette resulterede i, at han *"ordinedes til Udøvelse af fri Præstetjeneste i Viborg og Omegn, skønt han aldrig havde gennemgaaet den teologiske Præsteuddannelse"*. Desuden prædikede han til tider i de himmerlandske frimenigheder. Senere søgte han præsteembede og var indstillet som nr. 1 i Søby-Skader-Halling pastorat, men biskoppen fandt ikke, han skulle have stillingen. Her i 1933 er Jens Poulsen 50 år.

Den 15. juni 1933 kører et udvalg fra Frimenigheden til Viborg. Om man har overværet en prædiken af Jens Poulsen, vides ikke, men man har selvfølgelig haft en drøftelse med ham. I hvert fald er han i Kolt den 25. juni og sikkert for at prøveprædike og igen den 5. juli, hvor han og bestyrelsen mødes på "Nørholm" i Bering hos formanden, Jens Nørgaard. Han noterer



Præst i Frimenigheden, Jens Poulsen

efterfølgende på et kørselsbilag: *"Præsten blev antaget. Møde i Bering"*.

Resten af sommeren prædiker Poulsen to gange om måneden for menigheden, og en af gangene er han i Stautrup for at se på lejlighed, men det ender med, at han og hustruen Ellen lejer sig ind i Hasselager. Det er dog ikke meningen, at dette skal være den permanente ordning.

Præsten aflønnes årligt med 2400 kr., og disse udbetales hvert forår. Dengang var der sikkert en større forståelse for begrebet opsparing, hvis man skulle præstere et års arbejde, før lønnen faldt. Med mellemrum ydes der et bidrag til brændsel – et til to hundrede kr. om året. Der ses ikke noget bilag for husleje, så ansættelsen har været med fri bolig. Da præsten bor til leje i Hasselager, er det da også Frimenigheden, der betaler huslejen på 700 kr. årligt. Ligeledes betaler man telefonregningen, og skal præsten på sygebesøg, betaler man kørselen.

Dette gælder også, når kirketjenesten er i Ormslev.

Præsteboligen

Hvad bolig angår, er der tænkt store tanker, idet det er hensigten at bygge en bolig til præsten, og på hvad der i dag er Fuglekærvej 120 i Kolt, rejser der sig i løbet af 1934 en imponant bolig med hele 11 værelser. Ja, den er så stor, at den senere – i 1960 – indrettes til alderdomshjem med plads til 10 personer i otte værelser.

Den gedigne bygning er tegnet af arkitekt Kr. Sørensen fra Hadsten, der kan hæve et honorar på 500 kr. for sit arbejde. Han har forsynet bygningen med kviste og med frontispice, til hvis midte en bred, svungen trappe fører op fra haven. Det er blevet Kolts mest imponerende bygning, hvis



Den pompøse præstebolig på Fuglekærvej i Kolt

vi ser bort fra kirken, og den ligger højt, så den er særdeles synlig. Det er også en manifestation. Frimenighedsfolkene vil gerne stå i positur, nu man har tabt slaget til myndighederne. Præsteboligen signalerer selvstændighed og format! Grunden er anskaffet for 1500 kr., og de største udgiftsposter er: Mureren 8037 kr., tømreren 6291 kr. og centralvarme 2600 kr. Alt i alt fremviser byggeregnskabet en udgiftspost på 21.800 kr. Dette beløb finansierer man ved, at flere af medlem-

merne – elleve i alt – låner menigheden i alt 5800 kr. Det er beløb fra 100 kr. til 1000 kr., og formanden selv indskyder 1200 kr. Til gengæld udsteder Frimenigheden gældsbeviser til sine ”kreditorer”.

I den lokale sparekasse, Kolt Sogns Spare- og Laanekasse, stiftes der et lån på 6000 kr., der afdrages i løbet af de næste 10 år. En side af aftalen med Jens Poulsen har gået på, at han skulle medfinansiere boligen, idet han indskyder 10.000 kr.. For dette beløb udsteder Frimenigheden et pantebrev, der står som 1. prioritet med en forrentning på 4 pct. pa. Økonomien er på plads.

Menigheden / medlemmerne

Ormslev-Kolt Frimenighed, der var dannet på et evangelisk-luthersk grundlag, som folkekirken, bestod ved oprettelsen i 1933 af 142 husstande, hvilket gav en medlemskare på o. 330 medlemmer. Disse fordelte sig jævnt over sognene. Kun i Edslev var opbakningen tynd, hvilket må tilskrives, at her havde Bering Valgmenighed godt fat.

Sognene var udprægede landbrugssamfund med små og middelstore gårde som de dominerende. Desuden nogle husmandsbrug og et enkelt gods, Constantinsborg. Købmænd og håndværkere kunne endnu skabe sig en tilværelse på landet, hvor også fem små skoler bidrog til samfundenes opretholdelse. Ved Ormslev St. og Hasselager St., der begge var vokset frem efter jernbanens anlæggelse, havde især serviceerhvervene slået rod, ligesom arbejdstagere havde bosat sig her. Ormslev og Kolt sogne var altså typiske danske landsogne. I 1921 boede der 681 personer i Ormslev sogn, mens det noget større Kolt sogn husede 1444. Når man betænker, at en del er børn, kan man konkludere, at Frimenigheden har fat i en pæn del af befolkningen i sognene.

Medlemsskaren var et bredt udsnit af disse sogne, og overvægten af bønder et spejlbillede af sognene i mindre format. I Frimenigheden mødtes husmanden med den selvstændigt erhvervsdrivende, gårdmanden med håndværkeren, godsejeren med skolelæreren, arbejdsmanden med embedsmanden.

Menighedens formænd

Mens menigheden var ude i oprørt sø med til tider endda særdeles kraftig bølgegang, stod Jens Nørgaard på broen og styrede med fast hånd sin Noahs ark fri af forlis. Da man var kommet ind i smult og roligt farvand, gik han i 1940 fra borde og blev afløst af Niels Carl Nielsen, Kolt. Denne stod for styret til 1946, hvor Søren Riis, Kolt, i en toårsperiode varetog hvervet. I 1948 og frem til foreningens opløsning i 1951 var Anders Andersen fra Bering formand.

Økonomien

To gange om året – i januar og i juli - fik medlemmerne besøg af et bestyrelsesmedlem, der var betroet at opkræve medlemsbidrag. Hver landsby i sognene havde sin repræsentant i bestyrelsen, og denne medbragte en liste over de personer, han skulle besøge. Det var et gennemtænkt system, der gjorde, at det enkelte medlem af Frimenigheden ikke havde langt til ledelsen. Sammenholdet i menighedens levetid var da også stærkt.

Listerne var udfærdiget af formanden, Jens Nørgaard, der også havde påført det beløb, den enkelte skulle betale. For enkeltpersoner var der tale om 5 kr. årligt, og det må formodes, at det er så lavt sat, fordi yngre mennesker, der ofte skiftede tjenestested, kunne være svære at fastholde. Det er da også i denne gruppe, den største bevægelse/mobilitet ses.

Ægtepar er pålignet et årsbidrag på 20 kr., mens folk med større økonomisk formåen – der er tale om ca. 30 husstande - erlægges fra 35 kr. til 100 kr. Det er formanden, der ofrer det højeste beløb og dermed viser det gode eksempel til efterfølgelse. Ud over det faste beløb gives der somme tider af enkelte personer et ekstra bidrag, og i januar 1936 pålignes der medlemmerne yderligere 25 % af årsbidraget. Det har været nødvendigt at give økonomien en ekstra indsprøjtning. Selv om det jo er trange tider her midt i 1930'erne, betaler alle, hvilket vidner om god og tæt tilslutning til det fælles projekt.

De årlige ydelser udgør her i 30'erne knap 5.000 kr., og det har været tilstrækkeligt til at holde menigheden oven vande.

1940erne

Men i begyndelsen af 1940erne begynder der at melde sig økonomiske problemer, og bestyrelsen må ty til at opkræve et ekstra-kontingent på 25 %. Fra midten af årtiet gøres dette permanent, hvilket præsten nyder godt af, idet han de sidste fem år af sin ansættelse oppebærer en årsløn på 3600 kr.

Et par pæne gaver hjælper også på økonomien, ligesom et par basarer kaster godt af sig. Åbenbart har den pompøse præstebolig været økonomisk belastende. Gang på gang ydes der brændselshjælp, og en åbenbart tiltrængt reparation udsættes. På generalforsamlingen i 1943 er der en enlig røst, der bringer salg af præsteboligen på tale, men et sådant er der absolut ikke opbakning til.

Tilgang / Afgang

Medlemsskaren synes at have været umådelig stabil. Den afgang, der kan konstateres i 30'erne, består hovedsagelig af landbrugets medhjælp, der har skullet "ud at tjene" andetsteds. Bevægelsen den modsatte vej

kan kun registreres minimalt, og det er vel ikke så besynderligt, når man som nytillflyttet møder lokale forhold, der er mere eller mindre uforståelige for én.

I perioden 1933 – 1940 kan der kun registreres udmeldelse af to husstande, hvilket er endnu et tegn på godt sammenhold i kredsen.

Menighedsliv

Der er ingen tvivl om, at det helt centrale i menigheden har været kirkegangen, og ville man tage del i denne hver søndag, måtte man som nævnt ovenfor skifte mellem Kolt og Ormslev. Asger Højmark giver ti år efter Frimenighedens grundlæggelse flg. vurdering: *"... er lykkedes at skabe en virkelig Menighedssamling. Adskillige Mennesker er blevet knyttet nærmere til Kirken, baade blandt dem, der tidligere havde været faste Kirkegængere, og blandt dem, der før stod Kirken ret fjernt, saa at der kristeligt set virkelig er sket en Fremgang"*. Dette må læses som udtryk for, at der har været pæn tilslutning til gudstjenesterne i Frimenigheden.

I menighedens 19-årige levetid blev der døbt 128 børn, konfirmeret 105 unge og begravet 112 personer. Desuden blev der til 42 par givet kirkelig velsignelse af ægteskab, der var indgået for den borgerlige myndighed. For alle gælder at man efter at have været hos sognefogeden i enten Lemming, Enslev (senere Bering) eller Kolt - et par enkelte på Rådhuset i Aarhus - samme dag var i kirken for at modtage velsignelse af det netop indgåede ægteskab. Frimenighedens præst, der ikke var teologisk kandidat, havde ikke vielsebemyndigelse.

Foreningsliv

Det folkelige foreningsliv blev tilgodeset med tre til fire arrangementer i årets løb. En

sommerudflugt var på programmet, og den gik i 1937 til Viborg. Året efter tog man til Mols og Ebeltoft. Der var afgang fra Kolt kl. 12.30, og betalingen for deltagelse beløb sig til 3 kr. 25 øre. Det skulle dække udgifterne til kørsel med rutebil og til kaffe. Det år, man tog til Gl. Estrup, var prisen 3 kr., og der var 56 tilmeldt. Andre udflugtsmål var Kalø, Himmelbjerget, Hem Odde og Ejer Bavnehøj samt Mariager.

Forbindelsen til menighedens første præst, da man ikke var frimenighed, bevarer og dyrkes årligt ved et møde, hvortil Balslev er inviteret og holder foredrag. Han er f.eks. inviteret til et sommermøde i Pinds Mølle i aug. 1935. Balslevs gode ry holdt sig længe i sognene. Folk, der havde kendt ham, talte også som gamle om ham.

Foreningen synes at have haft en forkærlighed for højskoleforstandere, idet der optræder en række af slagsen som foredragsholdere. Fra Klank Højskole er der besøg i både 1936, 1938 og 1940, men der er tale om 3 forskellige personer, så der har været gennemtræk på skolen. Frode Aagaard fra Vestbirk og Aage Jensen fra Hadsten er andre forstandere, der besøgte Frimenigheden i 30'erne.

Egnens provst, Per Rugholm fra Mårslet var inviteret som foredragsholder til et af møderne, og fra Himmerland havde man besøg af frimenighedspræst Rasmus Anker-Møller, der kunne delagtiggøre medlemmerne i menighedens trængsler.

Forholdet til Bering Valgmenighed

Med oprettelsen af Ormslev-Kolt Frimenighed var der to frie menigheder i sognene. Man kunne være fælles om det ønske at være selvbestemmende og ikke være underlagt en rigid, offentlig myndighed, og dette interessefællesskab affødte en invitation

til valgmenighedspræsten i Bering, Bent Moestrup, der i 1935 holdt foredrag i Ormslev Forsamlingshus for frimenighedens medlemmer. Da Valgmenigheden i 1951 har 75 års jubilæum, sender Frimenigheden en buket blomster, og Jens Poulsen, der var inviteret, ønskede de frie menigheder en god fremtid. Det er dog ikke at formode, at der var noget samarbejde mellem de to frie menigheder.

Det interessante spørgsmål er, hvorfor det ikke lykkedes Valgmenigheden at opsuge en del af de utilfredse, der i midten af tyverne gik sammen i den kreds, der siden skulle blive til Frimenigheden.

På det tidspunkt var der stærkt røre i Valgmenigheden, og også her var det et præstespørgsmål, der delte vandene. Efter at menighedens første præst havde styret den med fast og sikker hånd i de første 43 år, var det svært for en del af menigheden at forlige sig med en præst, der var en ganske anden type, og desuden fortæller den "præsteløse tid" fra 1919 til 1921, at uenigheden eksisterede allerede, inden den nye præst kom til Bering. Uenigheden var så stor, at man midt i tyverne én gang om måneden havde en fremmed præst til at prædike i Bering Kirke. Det er klart, at de, der var utilfredse med sognekirken, skulle tænke sig om mere end én gang, inden de bestemte sig for et skifte til et andet urocenter. I hvert fald høstede man ikke i Bering nogen gevinst af uenigheden i sognemenighederne i Ormslev og i Kolt.

Men den helt afgørende forklaring skal hentes i modsætningerne mellem ikke-grundtvigianere og grundtvigianere. Disse divergenser havde eksisteret i mange årtier og blomstrede i fuldt flor i sognene vest og syd for Aarhus. Selv om stridighederne er visnet bort her i 2011, er mange ældre, bo-

faste borgere vidende om, hvad det drejede sig om.

Poul Fogh, der voksede op på "Svaneborg" i Ormslev, og hvis forældre hørte til valgmenigheden, fortæller i sine erindringer:

"Vi måtte ikke gerne komme andre steder end i Bering for eksempel til bal i Kolt eller Ormslev. Det kan jeg huske at jeg sagde til far, at det kunne jeg ikke rigtig forstå at jeg skulle tage skade af det, med den gode opdragelse jeg havde fået og det måtte jo være vores opgave at gå ud iblandt andre og vise et godt eksempel, vi fra Bering var jo lidt bedre end dem udenfor."

Da vi blev lidt ældre kunne jeg godt se at mange af Valgmenighedens medlemmer var bleven til et lille samfund i samfundet, var bleven sig selv nok, glemte lidt at følge med tiden, der kom ikke ret mange i Bering, hvis forældre ikke hørte til Valgmenigheden.

Der lød et ramaskrig fra de konservative "Beringer" da vi begyndte at spille håndbold om sommeren i stedet for gymnastik, "om vi ville slå gymnastikken i stykker" lød det. Men det løste lidt op, for der begyndte at komme andre unge til Bering. Børn hvis forældre hørte til Frimenigheden i Kolt begyndte at komme."

Der kom efterhånden mange børn, hvis forældre ikke hørte til i Bering, til gymnastik her. Dette kunne fortsætte i ungdomstiden, hvor man så også deltog i de fester og sammenkomster, der arrangeredes. For ængstelige forældre blev det trygt, at ungdommen holdt til i Bering.

Også Poul Foghs farbror, Gunnar Fogh, Edslev Mølle, og central person i valgmenigheden, erkendte de grænser, der var i befolkningen: *"Der var ligesom et skel mellem dem, der hørte til Valgmenigheden, og de andre sognefolk"*.

En del af medlemmerne i Frimenigheden havde som børn råbt: "Grundtgrise" (gryntegrise) efter eleverne i den grundtvigske friskole, og disse havde returneret ved at kalde spottefuglene: "Luth-fise" (luthernere). Harmløse løjer, men de fortæller om et modsætningsforhold, man havde fået ind med modernismen, og dette spænder ben for en tilslutning til Valgmenigheden.

Der er ingen grund til at placere nogen skyld i den ene eller den anden lejr. Begge steder trivedes fordommene. Misforholdet havde rødder helt tilbage i 1800-tallet og eksisterer ikke længere i sognene. Vi kan nøjes med at konstatere, at modsætningsforholdet mellem ikke-grundtvigianerne og grundtvigianerne i Bering, der oven i købet også var i strid internt, gjorde det lettere at danne Frimenigheden.

Lauge Kokkenborgs død

I efteråret 1950 sank Kokkenborg sammen under en gudstjeneste på hvilehjemmet i Stautrup. Han blev indlagt på Amtssygehuset i Aarhus med hjerteproblemer. Der fulgte flere måneders sygeleje, hvor han blev dårligere og dårligere for til sidst at dø den 6. april 1951.

Dødsannoncen blev kun bragt i Aarhus Amtstidende, der også var ene om at bringe en nekrolog. Denne bragte omtale af sygdomsforløbet og meddelte, at han siden 1924 havde været sognepræst i Ormslev-Kolt og ellers intet om de 27 år. Derimod er der en fyldig reportage fra begravelsen.

Til denne var både biskop og provst mødt frem sammen med mange andre, der fyldte kirken i Kolt; for her var det, han blev stedt til hvile, båret til graven af menighedsrådsmedlemmer. Det forekommer besynderligt, at han ønskede sit gravsted på Kolt kirkegård, eftersom han hele sin tid havde boet op til kirkegården i Ormslev. Ligeledes



Kokkenborg ønskede at blive begravet på kirkegården i Kolt

kunne eller skulle de personer, der bar kisten, vidne om, at han havde haft en trofast menighed. Var det Lauge Kokkenborgs sidste replik til det sogn, hvor modstanden mod ham havde været kraftigst?

Frimenighedens opløsning

Da Kokkenborg dør og afløses af Edmund T. Jensen, opløser Frimenigheden sig selv i 1951. Der er ikke længere grund til at holde sig uden for sognemenighederne, nu da anstødsstenen ikke længere er der, og den teologiske grundholdning er man jo ikke uenige om. Med en enkelt undtagelse tilslutter samtlige medlemmer sig igen sognemenighederne. Ved det næste valg til menighedsrådet opstilles kun én liste, og herpå figurerer kun et par tidligere frimenighedsmedlemmer. Kiggede man ud over sognene, lød meldingen på havblik!

Præsteboligen sælges pr. 11.6.1952 til pastor Oksbjerg, Ødis for 46.000 kr., men Ellen og Jens Poulsen kan blive boende frem til 11.6.1953 for en leje på 100 kr. pr.

mdr. Det pantebrev på 10.000 kr., ægteparret Poulsen havde stående i huset, forbliver dér, men nu med en forrentning på 5 prc. p.a., ligesom der skal afdrages 500 kr. årligt, og den resterende gæld skal afvikles til juni termin 1962.

Den fortjeneste, der var ved salget, blev foræret præsteparret. Det havde ikke været muligt for Jens Poulsen at blive optaget i pensionskasse i 1933, hvor han var 50 år gammel, så beløbet fra hussalget var at betragte som en slags pension.

Jens Poulsen

Ægteparret fik ikke noget langt otium. I efteråret 1954 begravnes Ellen Poulsen på kirkegården i Kolt, og et halvt år senere sættes Jens Poulsens kiste ned ved siden af. Lad protokollen berette: *"Lørdag den 28. Maj 1955 blev Pastor Jens Poulsen begravet paa Kolt Kirkegaard og et stort Følge mødtes for sidste Gang for at følge ham til hans sidste Hvilested. Efter Begravelsen samledes man i Forsamlingshuset til en Mindesammenkomst og her blev der talt Mindeord af Frugtavlser Uffe Teilmann, Ormslev, Portner N.R. Tougaard, Viborg, Gunnar Nielsen, Kolt og Michaelsen, Aabo. En Svigersøn takkede for Deltagelsen. Tilføjjelsen til protokollen er sket flere år efter Frimenighedens ophør, men man har været sig bevidst, at historien skulle afrundes.*

Aarhus Amtstidende bragte den 24. maj 1955 en fyldig nekrolog, der tegner Jens Poulsens eftermæle: *"... Pastor Poulsen skabte stor Respekt om sit Virke gennem den Snes Aar, han var Frimenighedens samlende Midtpunkt. Han var en helt igennem redelig Ordets Tjener. Det var ikke Universitetsteologi, han docerede – den laa ham saare fjernt – men der var Indhold og Dybde i alt, hvad han paa jævn og menneskelig maade fik sagt til sin Menighed, hvad*

enten det var paa Prædikestolen eller ved Møder".

Også Demokraten skriver fyldigt og godt om Jens Poulsen – dog skæmmet af den monstrøse overskrift: *"Sindssyge-plejeren, der blev frimenighedspræst, død"*. Nekrologen slutter: *"... indenfor frimenighedens rammer faldt han ualmindelig godt til, og der bestod gennem aarene et smukt og godt forhold mellem menighed og præst"*. Frimenigheden havde haft en præst, man agtede og respekterede, og netop disse to begreber havde tidligere været fraværende, hvilket var en del af baggrunden for menighedens dannelse.

Hvad gik galt?

Her i 2011 – i skrivende stund – vil man af folk, der kender lidt til Ormslev-Kolt Frimenighed, få den besked, at denne blev oprettet i protest mod sognepræsten Lauge Kokkenborg, der blev skilt fra sin kone og havde et forhold til en ung pige fra Ormslev. Vores fortælling skulle gerne have afdækket, at dette er en meget forenklet opfattelse. Det er vigtigt at forstå, at vil man opnå indsigt i Frimenighedens historie, må man betragte den med datidens briller. Den gang var opfattelse af skilsmisse en anden end i dag, og for en præst, en standsperson, var den særdeles problematisk og ikke kun en privatsag, som det åbenbart har været Kokkenborgs opfattelse. Han er sejlet op mod vinden og har ikke villet ændre kurs, og gang på gang har han selv forårsaget uvejret. Allerede i Skarrild, hvor han kom fra, var han på vej ind i problemer. Han har heller ikke villet indse, at han brugte ufine metoder, da han skulle ansættes, og netop dette bevirkede, at mange følte sig snydt, og anført af en viljefast formand, Jens Nørsgaard, holdt man også fast ved *sin* kurs. Alle parter følte sig forulempede.

Skifter vi briller og tager nutidens på, ændres synsvinkel. I dag har en del præster været igennem en skilsmisse, så en ”Kokkenborg-affære” ville næppe være tænkelig, og desuden passer hans selvished bedre til vores tid ligesom retten til at have en privat-sfære gør. Derimod kunne jeg godt tro, at hans udæskende adfærd – i dag vil vi sige provokerende adfærd – ville støde an og møde modstand. Dog ikke med menighedsdannelse som resultat.

Hans adfærd på det politiske felt gav ham et eklatant nederlag og vidner om store vanskeligheder på det sociale område, hvilket var ved at atomisere den stedlige afdeling af Socialdemokratiet. Klagen, der af Balslevs Menighed blev sendt til biskoppen, beskrev ham som ”*udæskende, partisk og selvrådig*”, og biskoppen bemærkede: ”... og *Anklagerne savner i denne Henseende ikke Sandhed*”.

Denne erfaring gjorde man også i Den Socialdemokratiske Forening. Desuden mødte Kokkenborg her modstandere, der ikke var medlemmer af den balslevske menighed.

Ormslev-Kolt Frimenighed udgør en parentes i sognenes historie – men en dramatisk af slagsen!

KILDEMATERIALE:

Ormslev-Kolt Frimenigheds protokol.
Protokoller fra Ormslev og Kolt menighedsråd.
Samtale med til Niels Nørgaard.
Povl Foghs erindringer.
Gunnar Foghs erindringer.
Erik Aagaards optegnelser fra sognene.
Asger Juul: Kolt Friskole.
Forhandlingsbog for Socialdemokratisk Forening i Ormslev-Kolt 1922-35.

Bering Valgmenighed 1876-2001.
De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder, 1944.
Jyllands Posten, 7.marts 1948.
Demokraten, 24. maj 1955.
Aarhus Amtstidende, april 1951 og 24. maj 1955.
Diverse akter fra Lokalhistorisk Arkiv for Ormslev og Kolt sogne.
Landsarkivet i Viborg (Bispearkivet for Aarhus Stift).

Harald Selmer

– en moderne psykiatrier

Af Lykke Olsen, cand. mag. i historie og nordisk

Lægen og psykiateren Harald Selmer (1814-1879) bliver anset som en af foregangsmændene inden for etableringen af den moderne danske psykiatri.¹ Hans position er især et resultat af hans værk *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning*² (1846) og hans virke som overlæge på Jydske Asyl ved Risskov fra 1852 til 1878. Bl.a. herigennem er han kendt for sin stærke pointering af sin forståelse af psykisk sygdom og behandlingsmetode. En læsning af værket og udvalgte sygejournaler fra hans første 10 år som overlæge på Jydske Asyl former et billede af en moderne mand, der også var præget af et før-moderne tankesæt, og som i visse tilfælde fraveg sine behandlingsprincipper.

¹ Trine Fastrup Nielsen: Fra dårekiste til terapeutisk anstalt. Jesper Vaczy Kragh (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*. København 2008, s. 70 og Merete Bjerrum: Da psykiatri blev en videnskab. *1066*, vol. 26, hæfte 2, 1996, s. 19-24.

² Harald Selmer: *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning*. Kjøbenhavn 1846.

Dansk psykiatri i 1800-tallet

Indtil slutningen af 1700-tallet viste det danske samfund de sindslidende meget lidt interesse. Sygdommen blev anset som selvforskyldt, og med mindre man var til fare for sine omgivelser, greb myndighederne ikke ind. Hvis det var tilfældet, blev den syge indlagt i en af landets tugthuse eller dårekister. I løbet af 1800-tallet skete der imidlertid væsentlige forandringer i de sindslidendes vilkår. Oplysningens tanker om individets rettigheder kom til udtryk i en stigende kritik af skikken med at sætte de syge i uhumske dårekister. De nye strømninger var også en del af grunden til, at sindslidende i stigende grad blev set som syge uden skyld i deres egen tilstand. Der voksede et nyt lægevidenskabeligt syn på psykisk syge frem i hele Centraleuropa inkl. Danmark. Sindslidelse blev i stigende grad set som en somatisk og helbredelig sygdom, som skulle behandles lægevidenskabeligt.³

³ Fastrup, s. 59-60 og Bjerrum, s. 15-16.



Lægen Harald Selmer overlæge ved Jydske Asyl
1852-1878

Harald Selmers syn på afsindige

Lægen Selmer tilsluttede sig i værket *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning* oplysningstidens nye syn på afsindige (betegnelse for psykisk syge i 1800-tallet). I værket lagde han ud med en kraftig kritik af behandlingen af afsindige i Danmark. Først og fremmest måtte man forstå og erkende, at afsindige var syge og ulykkelige mennesker, som behøvede behandling. Selmer argumenterede for, at de syge ikke var bevidste om deres handlinger.⁴ Afsindige kunne helbredes - i hvert fald som udgangspunkt, og derfor var det forkert at placere afsindige på straffeanstalter eller

dårekister til ren opbevaring.⁵ Selmer understregede, at der skulle uddannes læger til udelukkende at behandle afsindige. Kodeordene i behandlingen var orden, selvbeherskelse, fornuft og kærlighed. Igennem sin fornuft og selvbeherskelse skulle lægen lede vejen og fungere som eksempel for dem – vel og mærke ved så lidt brug af tvang som muligt.⁶ Selmer fremstod som en læge, der var stærkt præget af oplysningens tanker om mennesket som et fornuftsvæsen. De afsindige var netop mennesker, som havde mistet deres fornuft, og overlægen skulle lede dem til at genfinde den igennem hans fornuftige behandling. Den videnskabelige metode var i Selmers optik og behandling en blanding af klassificering, observation og registrering

af patienterne og brug af en gennemtænkt og konsekvent moralsk behandling.⁷ Med sin pointering af specialisering af lægestanden, videnskabeliggørelse og sin tro på mennesket som et fornuftsvæsen tilsluttede Selmer sig grundlæggende elementer i moderniteten.



Patient på Jydske Asyl i
1860'erne

4 Selmer, s. 21.

5 Sst. s. 2-12.

6 Selmer, s. 37-39 og s. 49.

7 Barbara Zalewski: *St. Hans Hospital i København 1612-1808*. Jesper Vaczy Kragh (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*. København 2008, s. 42, 48 og 50.



Patient på Jydske Asyl i 1860'erne

Harald Selmer – en moderne psykiatrier?

Selmer skrev, at staten skulle stå for at opføre anstalterne, fordi den fremkaldte betingelser, som medførte, at folk udviklede afsindighed. Lægen beskrev det som "et Statssamfund med alle dets komplicerede Formaal og Interesser, der saa let geraade i Strid med hinanden og blive Vækkere for alle de Lidenskaber, der kunne berøve Mennesket Ligevægten."⁸ Dermed støttede han den moderne tanke, at staten skulle tage sig af (nogle) borgere i nød i en erkendelse af, at den enkelte borger ikke nødvendigvis var skyld i sin egen situation. Her tog Selmer udgangspunkt i oplysningstiden, hvor det enkelte menneskets værd og rettigheder kom på dagsorden. I Selmers forslag ser man spiren til velfærdsstaten, som udviklede sig i 1900-tallet.

Selmer behandlede i vid udstrækning sine patienter efter sine beskrevne, moderne principper. Der er dog eksempler på, at han fraveg dem, og at han delvis var præget af et tankesæt, som pegede mere bagud i tiden end fremad. Han argumenterede for, at afsindighed måtte sidde i legemet og ikke i sjælen. Selmer valgte dermed side i en verserende debat, som foregik i lægefaglige kredse i ind – og udland om netop dette spørgsmål.⁹ Selmers rationale var, at hvis sjælen kunne blive syg, måtte den også kunne dø, og det var ikke muligt ifølge kristendommen. Som troende kristen måtte Selmer

således forkaste den mulighed. Derfor måtte sygdommen sidde i kroppen.¹⁰ Dermed lod lægen et før-moderne, ikke-videnskabeligt synspunkt få afgørende indflydelse på hans forståelse af afsindighed.

Selmer argumenterede desuden for, at de syge ikke kunne gøre for deres handlinger. Alligevel svigtede han i visse tilfælde den pointe. Gentagne gange i de første år som læge behandlede han nogle patienter som om, at deres handlinger var bevidste. Selmer skrev følgende i en patientjournal: "I Dag er der i Anledning af hans stadigt tiltagende Urimelighed, Bitterhed



Patient på Jydske Asyl i 1860'erne

gjort et Forsøg paa, ved alvorlig Skjænd, at faae ham til at tage sig sammen..." Selmer forsøgte samme fremgangsmåde ved flere andre vanskelige patienter.¹¹ Både overbevisningen om, at patienterne ikke var bevidste om deres handlinger og Selmers ønske om en behandling med så lidt tvang som muligt, fraveg han i særlig høj grad ved en bestemt patient. Den pågældende patient var svinsk, hånede opsynet og stak af, når hun så sit snit til det. Hun ødelagde sin spændetrøje og sin celle, som hun senere forsøgte at sætte ild til. Da hun en dag havde optrådt særlig voldsomt og uforskammet, skrev han følgende i hendes journal:" Under disse Omstændigheder, da Tvangsmidlerne kun havde vist sig som et utilstrækkeligt Palliativ og hendes Mangel

8 Selmer, s. 116-117.

9 Bjerrum, s. 16-17.

10 Selmer, s. 14-15.

11 Harald Selmer: Sygejournaler fra 1850erne, Landsarkivet for Nørrejylland.



*Patient på
Jydske Asyl i
1860'erne*

på Disciplin virkede lam-
mende og demoraliserende
på hele Celletjenesten
blev det anset for tilste-
deligt at anvende haardere
Midler, og da hun... havde
givet en Scene tilbedste
som omtrent var Culmina-
tionspunktet af den Liden-
skabelighed, Voldsomhed
og Gemenhed hun hidtil
havde vist, blev det Dagen

efter sagt hende, at man agtede at give
hende Prygl, hvis hun ikke forbedrede sig
– en Erklæring, der blev mødt med Trods
og Frækhed.” Han bemærkede desuden
om hende, at der var en tydelig forstillelse
i hendes opførsel.¹² Selmer havde således
tendens til at behandle særligt vanskelige
patienter som om, at de var bevidste om
deres handlinger – en mulighed han som
nævnt havde afvist. Lægens afvigelse fra
sine principper kan ses som et udtryk for,
at hans behandlingsmåde var ny og uprøvet

og i visse tilfælde bragte ham i situationer,
hvor han manglede løsninger.

Danmark var midt i 1800-tallet præget
af, at landet befandt sig i en brydningstid
mellem det før-moderne samfund og den
gryende modernitet. Harald Selmer repræ-
senterede på mange måder det moderne
samfund. Hans måde at forstå og behandle
afsindige på indeholdt en række moderne
træk, nemlig videnskabeliggørelse, speciali-
sering, troen på menneskets fornuft, under-
stregning af statens ansvar overfor nødsted-
te borgere og erkendelsen af de syge som
uskyldige, ulykkelige mennesker. Samtidig
var modernitetens repræsentant på et vigtigt
punkt forankret i det før-moderne samfund.
Han var et troende menneske, som lod
kristendommen få afgørende indflydelse på
hans ellers videnskabelige syn på afsindig-
hed. Desuden fraveg han i visse tilfælde sit
princip om, at patienterne ikke var bevidste
om deres handlinger. Også hos en moderne
læge havde det før-moderne tankesæt stadig
indflydelse i midten af 1800-tallet.

¹² Harald Selmer: Sygejournaler fra
1850erne, Landsarkivet for Nørrejylland.

Beretning 2010/2011

Af Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Østjysk Hjemstavn afholdt årlig generalforsamling den 20. november 2010.

Formanden bød velkommen til godt 100 fremmødte medlemmer.

Herluf Nydam Jensen blev valgt til dirigent og konstaterede generalforsamlingen for lovlig indkaldt. Stemmetællere blev Peder Smed Rasmussen og Kurt Quist Nielsen.

Formanden aflagde mundtlig beretning.

Årbogen blev med sine geografisk spredte og emnemæssigt forskellige artikler godt modtaget. Medlemstallet er lidt svingende, men interessen for Østjysk Hjemstavnsforening er tilfredsstillende. Det kan ikke mindst ses på hjemmesiden, der besøges af ca. 6.000 interesserede hvert år.

Kasserer Heman Rasmussen aflagde regnskab for forening og bogforlag. Regnskabet blev godkendt.

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen, Ove Kjær, Herman Rasmussen, Eigil Senells, Jørgen Møller Bitsch, Tage Franck, og Mogens Weinreich blev genvalgt. I stedet

for Troels Christensen Lund blev Lars Holger Mortensen valgt. Revisor Mogens Lindekilde blev genvalgt.

Ved generalforsamlingen holdt vicedirektør Louise Gade et spændende foredrag med titlen: "Fra bondedatter i Thy til borgmester i Aarhus."

Konstituering

På det første bestyrelsesmøde efter generalforsamlingen blev samtlige valg til genvalg. Eneste ændring var nyvalgte Lars Holger Mortensen, der blev indvalgt i Turudvalget.

Årbogen

Redaktør og redaktionsudvalg har arbejdet ihærdigt på årbogen, til stor glæde for alle vi læsere. Redaktøren sender årbogsmaterialet til trykkeriet på en pdf-fil klar til tryk. Derved sparer foreningen en del penge. En stor ros til de mange forfattere, der i 2010 leverede 22 fine artikler med spændende billeder til årbogen. Østjysk Hjemstavn takker alle, der har medvirket ved årbogens



Fra receptionen i forbindelse med bogudgivelsen på Constantinsborg

tilblivelse med artikler og økonomiske tilskud. Og tak for det store arbejde, der leveres af redaktør og redaktionsudvalg.

Constantinsborg

Endelig kom bogen om slægten Pontoppidan igennem 132 år på Constantinsborg. Forfatter Jørgen Pontoppidan havde samlet materiale og billeder fra hele perioden, der fortæller om stedet og livet på Constantinsborg. Redaktør Kurt Quist Nielsen redigerede og producerede bogen til tryk. Vi søgte fonde om tilskud, og da økonomien var på plads, gik forfatter og redaktør i gang med bogen.

Udgivelsesdagen blev afholdt på Constantinsborg. Der var inviteret omkring 50 personer, som havde haft tilknytning til arbejdet omkring bogen. I samarbejde med Anne - husets frue - blev eftermiddagen

tilrettelagt. Salen var ryddet for kontormøbler og pyntet med flotte blomsterbuketter og hvide duge. Der blev budt på champagne og små kranssekager. Anders Holch Povlsen bød velkommen, hvorefter formanden for bogforlaget talte om den lange periode, der gik, før bogen udkom. Jørgen Pontoppidan talte om sit gode samarbejde med redaktøren, der beskrev forløbet af bogproduktionen. Der var til slut en del spørgsmål til Jørgen Pontoppidan.

Østjysk Hjemstavn skylder de nuværende ejere på Constantinsborg stor tak for arrangementet og ligeledes tak til Bente og Jørgen Pontoppidan. Bogen koster 200 kr., og vi har flere bøger til salg.

Fra forlaget kan man fortsat købe ”Kend din by 1”, ”Kend din by 2” og ”Kend din by 3” for 200 kr. pr stk.

Turudvalget

Den 8. februar var der foredrag på Aarhus Bymuseum af Jasper Laursen. Emnet var: "Herregårdsjagt, jagtliv, skytter og krybskytter i Østjylland 1850 -1930". Et godt og spændende foredrag, der var ledsaget af et fremragende billedmateriale, især fra Frijsenborg Gods.

I marts måned hed foredraget: "Om højskoler og deres forskelligheder fra Bjørnbak til Grundtvigianernes opfattelse af skolerne rolle i folkeoplysningen." Foredragsholder Arne Nielsen talte om de mange højskoler, der opstod i en periode. Mange af dem har ikke kunnet fortsætte, og der er stadig højskoler, der har svært ved at ved at klare sig. Andre højskoler som Testrup Højskole har dog været der siden 1866. I 1927 og 40 år frem var den sygeplejehøjskole. I dag er den en almindelig folkehøjskole med grundtvigianske traditioner.

Begge foredrag blev arrangeret i samarbejde med Historisk Samfund for Aarhus Stift. Et samarbejde, der har givet et løft til vore foredrag i vinterhalvåret. Der mødte 60-70 interesserede.

Erhvervsarkivet

Den 28. april var vi på besøg på Erhvervsarkivet, hvor der blev vist rundt i Hack Kampmanns flotte læsesal. Stedet blev opført som Statsbibliotek fra 1898-1902 og har siden 1963 været Statens erhvervshistoriske arkiv. Aftenen var meget vellykket. Rundvisningen, som gik igennem mange depoter, var meget interessant.

Vestermølle

Næste arrangement var en tur til Vestermølle ved Skanderborg, hvor Jørgen Lund Christiansen levende fortalte om den store renovering og de fortsatte tanker om ombygninger og tiltag. Jørgen Lund Christian-



Fra Brejninggaard

sen er en god fortæller, og vi fik indblik i de store beløb, der var investeret og de mange ideer, der fortsat er, for at gøre det til et spændende sted at besøge.

Vester Palsgaard

Den 25. juni kørte vi til Vester Palsgaard Skovmuseum ved Hampen. Det var også vejmæssigt en dejlig dag. Museumsleder Søren Poulsen viste og fortalte om de gamle vejspor, vi stadig kan se ude i skoven. Der kan måske ligge 20 spor ved siden af hinanden. Når et spor blev for dårligt, kørte man udenom, og derved kunne der blive mange spor. Det var meget interessant. Senere så vi



Kunstmur på Brejninggaard

museet og dets omgivelser. Det var vejmæssigt en dejlig dag.

Brejninggaard samt Vedersø Kirke og præstegård

Heldagsturen gik til Brejninggaard, en efterskole med 140 elever. Skolen var meget



Vedersø Kirke

velholdt, og de ældste bygninger var meget spændende at se med en flot voldgrav omkring. Herefter besøgte Vedersø Kirke og præstegaard, og en dejlig middag blev serveret i Sognegården. Sidst besøgte vi Willer Keramik, hvor vi fik kaffe. Bordene var dækket op med porcelæn, som de to unge ejere selv havde lavet. Jeg har aldrig set så meget spændende keramik! Vores Guide på hele turen var Knud Tarpgaard, der levende og humoristisk fortalte om



Svaner i voldgraven på Brejninggaard



Knud Tarpgaard



Vedersø Præstegaard



Tage Franck ser interesseret på Kaj Munks bil

Kaj og Lise Munk. Vi kørte rundt i området og så de forskellige gårde og ejendomme, som Kaj Munk fortæller om i sine værker.

På hjemturen kørte vi omkring Elia, et gigantisk kunstværk ved Herning, skabt af Ingvar Cronhammer.

Sidst vil jeg takke for den økonomiske støtte, vi modtager hvert år og den interesse, der er for at sende os artikler. Ligeledes en tak til alle medlemmer, der støtter vort arbejde år for år. Det er til gavn og glæde for vort virke i foreningen. Også en tak til bestyrelsen, der hvert år gør et stort stykke arbejde, hver på deres måde.



Vedersø gamle skole, i dag museum



Landskab ved Vedersø Præstegaard

Litteratur om Østjylland

Af Herman Rasmussen og Mogens Weinreich

På grund af sygdom udgår det meste af dette indlæg.

Dog bringer vi omtale af 3 bøger.

Bøger, som ønskes omtalt i Østjysk Hjemstavn, kan fremover sendes til foreningens formand senest den 1. juli.

Karen Margrethe Sørensen, Ormslevvej 432, 8260 Viby J

Hvis suk var luftballoner...

Tre tyske flygtninges fiktive dagbøger om flugten fra hjemstavn og opholdet i flygtningelejren Rye i Danmark.

Af Annette Jakobsen

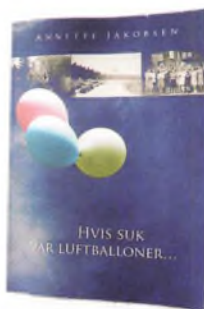
Forlaget Book son Demand 2011

153 sider.

Omkring 250.000 tyske flygtninge opholdt sig i Danmark fra 1945 til 1949. De fleste kom fra det østlige Tyskland, især Østpreussen. Det var udelukkende kvinder, børn og gamle mænd. De skulle aldrig vende tilbage til hjemstavn.

Om 3 af dem har Annette Jakobsen skrevet en bevægende bog. Forfatteren er født i Tyskland i 1962, er dansk gift og har boet her siden 1991.

Da hun først blev opmærksom på disse mange skæbner skete der det : ” Min interesse har udviklet sig til en fortsat proces med en årelang, stadig voksende strøm af informationer.” Hun har haft forbindelse med mange af de tidligere tyske flygtninge og danskere, som var impliceret i dette arbejde.



Ud fra den viden er der skabt tre fiktive tyske flygtninge – deres beretning er opbygget som dagbogsnotater. Alt hviler på solid erindringsindsamling. De tre personer er en ung kvinde på 20 år – en

dreng på 14 år – og en pige 9 år gammel. At det gik tyskerne som beskrevet i bogen har nogle ment var deres egen skyld. Men det kan vi umuligt sige om disse tre. Børn og helt unge.

I denne sommer besøgte jeg Kaliningrad – det tidligere Königsberg i Østpreussen. Der var stort set intet, der mindede om, at det i 800 år var tysk kerneland. På 65 år er fortiden udslettet, disse menneskers hjemstavn..

For 10.000 af de fordrevne var Rye-lejren deres hjem i 3 år. En tid som selvfølgelig erindres meget forskelligt. For mange af børnene var det de vigtigste år i deres udvikling.

Selvom der er skrevet om emnet før, bl.a. fremragende af Arne Gammelgaard, er denne bog meget vigtig. Informativ, forstået indefra og frem for alt bevægende.

Den kan varmt anbefales.

Herman Rasmussen

Matadoren fra Tilst

Det forudsætter nok et velfunderet lokal-kendskab til Tilst i det vestlige Aarhus for at nikke genkendende til navnet Søren Christian Sørensen. Af hensyn til uindviede



skal derfor oplyses, at personen, der døde som 96-årig i 1994, nød betegnelsen Tilsts matador. Men hvis man forbinder dette med en skikkelse, som dominerer sine omgivelser, levede Søren Christian Sørensen ikke op til

matador-begrebet. Eftertiden vil erindre ham som en stiltfærdig landmand, men med en indre dynamik og foretagsomhed, der ikke kun var koncentreret om at drive egnens største landbrug, Tåstumgård, som han drev i årene 1923-65.

Søren Christian Sørensens livsforløb og rolle som iværksætter er skildret i en bog udgivet af Tilst-Kasted Geding Lokalhistorisk Forening og forfattet af cand.mag. Lisbeth Skjernov, projektkoordinator i Den Gamle By. Bogen, hvis titel er identisk med den skildrede person, giver et ganske interessant indtryk af en mand, hvis foretagsomhed og sans for muligheder afspejlede sig inden for et virkefelt, som udover traditionel landbrug også omfattede kvæghandel og drift af en maskinstation.

Nævnte tiltag gjorde Søren Christian Sørensen vil en velhavende mand, hvis formue

voksende yderligere, da han i 1965 afhændede Tåstumgård til Aarhus Kommune. Ved overtagelsen var det hensigten at opføre et nyt amtssygehus på arealet, men projektet blev i den sidste ende sygehuset placeret i Skejby. I stedet opførte amtet Langkær Gymnasium på Tåstumgårds jorder, som også blev udlagt til boligbebyggelse.

Søren Christian Sørensen havde ingen arvinger, hvilket gjorde den ellers påholdende landbruger til velgører i sit sidste livsafsnit. Han oprettede to fonde, der siden har tilgodeset en række projekter, som primært har været relateret til lokalsamfundet i Tilst. Det er bl.a. midler fra fonden, som har medvirket til anlæggelse af en bypark ved siden af boligbebyggelsen Langkærparken. Desuden har en række foreninger nydt godt af midler fra Søren Christian Sørensens velgørenhedsfond. En anden fond til almennyttige formål donerede i flere omgange midler til renovering af Tilst-Kasted Forsamlingshus, som alligevel blev afviklet i 2004.

Bogen om Søren Christian Sørensen er historien med en jævn landmand med både vilje og evne til at realisere sine visioner.

Filmeventyret i Nørre Allé

Afdøde borgmester Bernhardt Jensen, som i fjor blev kåret som den største århusianer gennem tiderne, og hvis lokalhistoriske



engagement turde være velkendt, lagde i denne sammenhæng navn til et betydeligt forfatterskab. Blandt de bøger, der er

signeret Bernhardt Jensen, kan nævnes "Da Aarhus var Hollywood", der fortæller om den betydelige filmproduktion, som byen var arnested for ved 1900-tallets begyndelse. Et spændende kapitel skildret med

en sans for detaljer, som ikke fornægter den tidligere borgmesters journalistiske baggrund.

Nu tager Kenn Torbensen, ansat i Erhvervsarkivet, og Kristian Buhl Thomsen fra Dansk Center for Byhistorie filmtråden op. Det kan læses i en bog udgivet af Aarhus Byhistoriske Fond med titlen "Industriminder i det gamle Aarhus" med gennemgang af gamle fabriksbygninger, som tidligere var hjemsted for kendte virksomheder, der enten er ophørt med at eksistere eller er flyttet ud i periferien. I et af bogens kapitler lægger de to forfattere vejen forbi baggården i Nørre Allé 13. Her opførte fotograf Thomas S. Hermansen i 1912 en atelierbygning, der var ramme om Dansk Filmfabriks aktiviteter, som beklageligvis blev et kort kapitel.

Men så længe det århusianske filmeventyr varede, udgjorde Thomas S. Hermansen den centrale skikkelse. Han var gårdmandsøn fra Låsby, som efter nogle år i USA vendte tilbage til det østjyske og etablerede sig som fotograf i lokaler i Guldsmædgade. Her nøjedes han ikke med at arbejde som almindelig portrætfotograf, men eksperimenterede med "levende billeder". Her-

mansen var en af landets første filmfotografer, og i 1906 etablerede han selskabet A/S Fotorama, som udover filmoptagelser også havde udlejning og biografvirksomhed på programmet.

Denne foretagsomhed gjorde ham til en økonomisk velfunderet mand, og allerede året efter købte han ejendommen på hjørnet af Guldsmædgade og Nørre Allé. Efterfølgende erhvervede han også naboejendommen, og det var på dette areal, filmateljéet blev opført efter arkitekten Wilhelm Klemanns tegninger. Her producerede selskabet i løbet af 1913 en snes stumfilm af større eller mindre længde. Hermansen hørte i sin glansperiode til de filmproducenter, som tog konkurrencen op med giganten Nordisk Film i Valby. Men konkurrencen viste sig at være for ulige, og allerede året efter måtte Dansk Filmfabrik likvidere. Et spændende kapitel i lokalhistorien var slut.

Senere blev den gule bygning overtaget af et møbelfirma, men rummer i dag forskellige liberale erhverv som et reklamebureau og et arkitektfirma.

Dansk Filmfabrik er kun en af de 27 virksomheder, som er omtalt i den læseværdige bog, der er fyldt med lokalhistorie.

Mogens Weinreich